

“Narcissisme – sygdom eller skældsord?” sætter spørgsmålstegn ved klassificering af børn og unge som “narcissistiske” repræsentanter for den nye socialkarakter. Bogen fremkom som en protest imod vesttyske forskere som Thomas Ziehe m.fl., der i ungdomsdebatten plæderede for en sygeliggørelse af opvoksende unge. Bogen finder, at den psykoanalytiske metode, bygget som den er på behandling af enkeltindivider, ikke kan anvendes på store mængder af ukendte unge, hvis karakterstruktur ikke er analyseret eller grundig undersøgt.

Derimod går bogen ind for brug af betegnelsen “narcissisme” eller “narcissistiske træk”, når det drejer sig om velundersøgte enkeltindivider i behandlermiljø.

Udviklingen af narcissisme-begrebet gennemgås i såvel psykoanalytisk som i pædagogisk-sociologisk sammenhæng, og der foretages sammenlignende etiske og kritiske overvejelser over brug og misbrug af betegnelsen inden for sundheds-, social- og undervisningssektoren.

I det forløbne ti-år siden bogens første udgivelse er der sket en væsentlig ændring i synet på den nye socialisationstype. Bogen resumerer kort: “Hvor står vi nu?” henholdsvis inden for klinisk-psykologisk og psykiatrisk behandler-terminologi og tankegang, og inden for det pædagogisk-sociologiske område.

Bogen omhandler således begge de nævnte områders forskning og praksis, idet teorigrundlaget for såvel teoretikere som praktikere diskuteres og problematiseres.

Målgruppen er således bredt beskrevet de mennesker, der inden for sundheds-, social- og undervisnings-sektoren beskæftiger sig med begrebet “Narcissisme”.

Forfatteren er klinisk psykolog og lektor i faget på Danmarks Lærerhøjskole i Århus.

Narcissisme

- sygdom
eller
skældsord?

Marchen Møller

Dansk psykologisk Forlag

Til N

Narcissisme

sygdom eller skældsord?

Marchen Møller

Dansk psykologisk Forlag

Marchen Møller:
Narcissisme
– sygdom eller skældsord?

© 1983 og 1996 Marchen Møller og
Dansk psykologisk Forlag

ISBN: 87 7706 165 9

Omslagstegning: Bodil Villadsen

Sats: Dansk psykologisk Forlag

1. udgave, 1. oplag 1983
2. udgave, 1. oplag 1996

Udgivet af Dansk psykologisk Forlag
Stockholmsgade 29
2100 København Ø

Tryk: EB Bogtryk ApS, Slangerup

Printed in Denmark 1996

INDHOLDSFORTEGNELSE

1996-Forord	i
Forord	5
Indledning	9

DEL I: NORMALITET OG PATOLOGI

Kapitel 1

Forskellige betydninger	14
Narcissisme – en tilstand	15
Narcissisme – et udviklingsstadium	20
Narcissisme – et karaktertræk	24
Narcissisme – en sygdom	27
Historisk rids af begrebsudviklingen	29

Kapitel 2

Freuds opfattelse af narcissisme	31
Kritiske overvejelser	39

Kapitel 3

Freuds efterfølgere	41
Otto Kernberg	41
Heinz Kohut	48
Herman Argelander	67
Sammenfatning af kapitel 2 og 3	70

Kapitel 4

Nogle vignetter	75
Skønlitterære eksempler	75
Billedmateriale	81

DEL II: NY SOCIALISATIONSTYPE ELLER KEJSERENS KLÆDER?

Kapitel 5

Om socialkarakterbegrebet	86
Om udviklingen af socialkarakterbegrebet	89
Om den tidlige kapitalismes socialkarakter	91
Om den narcissistiske socialkarakter	94
Om anvendeligheden af socialkarakterbegrebet	94

Kapitel 6

Thomas Ziehes syn på den nye socialisationstype	98
“Pubertät und Narzissmus”	98
Teoretiske forudsætninger	99
Samfundsanalyse	100
Den narcissistiske socialisationstype	103
“Selvrefleksion som emancipatorisk tilegnelse af subjektivitet”	111
Kritiske overvejelser	115

Kapitel 7

“Den nye socialisationstype” i kritisk belysning	129
Kendetegn	132
Årsager	133
Anvendelsesaspekter	134
Kritiske overvejelser 1. (venstrefløjens selvkritik)	135
Kritiske overvejelser 2. (forfatterens kritik)	148

Kapitel 8

Christopher Lasch	152
Om narcissismens kultur	152
Kritiske overvejelser	157

DEL III: AFSLUTNING OG SAMMENFATNING

Kapitel 9

Afslutning	162
Om forskellig brug af termen “narcissisme”	163
Om afgrænsningen af narcissistiske forstyrrelser over for andre patologiske tilstande og diagnostiske kategorier ..	164
Om anvendeligheden af begrebet “Narcissisme”	168

EFTERORD	183
----------------	-----

1996-FORORD

Denne bog blev skrevet i begyndelsen af 80'erne. Den var et indlæg i debatten omkring “Den nye Socialisationstype” (lanceret af vest-tyske socialisations-forskere) og “Den nye børnekarakter”, der lanceredes her i Danmark som forklaring på disciplinkriser i skolen og forskellen på børn-nu og børn-før-i-tiden.

I bogen plæderede jeg dengang for en mere præcis brug af betegnelsen “narcissisme”. Jeg finder stadig, og fandt også dengang, den diagnostiske betegnelse “narcissistiske træk” eller “narcissistiske forstyrrelser” brugbar og forholdsvis velkarakteriseret, når det drejede sig om vurderinger af enkeltpersoner, hvis tidlige år var præget af en bestemt form for toksisk familiedynamik. Jeg finder, og fandt, betegnelsen ubrugelig, når den anvendes overfor en hel generation af børn eller unge.

Jeg synes, at årene, der er gået siden bogen første gang kom frem, bidrager til en afklaring af brugbarheden af dette diagnostiske begreb “Narcissisme”. Hverken i bøger, tidsskrifter eller anden aktuel litteratur møder man betegnelsen “narcissistisk” om den såkaldte “nye børnekarakter”. Min konklusion er derfor, at begrebet “narcissistisk børnekarakter” har været en døgnflue, der åbnede døren for en vis form for skyldfralæggelse hos os voksne. Når professionelle må erkende, at vores samfund, vor børnepasning, vore pædagogiske idealer og tilrettelæggelsen af børns og unges tilværelse har ændret sig, kommer den næste erkendelse næsten af sig selv; “vi må også ændre os i politisk, ideologisk, og pædagogisk henseende”. Det er svært at følge med i en tid, hvor alt sker så hurtigt, og een form for forklaring på voksnes manglende evne til at omstille sig er at fralægge sig skyld; “det er børnene/de unge, der er noget i vejen med”.

Som det fremgår af denne bog, er jeg tilbøjelig til at mene, at børn og unge virkelig har ændret sig – som resultat af ændrede samfunds- og familieformer. Jeg mente dengang, og mener også idag, at disse ændringer ikke beskrives fyldestgørende ved at bruge ord som “narcissisme” i flæng. Nemlig over for en hel generation af opvoksene unge.

Endvidere bidrager de mange kurser, jeg op igennem firserne har holdt med professionelle deltagere (psykologer, lærere, socialrådgivere, læger m.fl.) til min overbevisning. Beder man sådanne grupper af professionelle om med en række adjektiver at definere, hvordan de idag kan karakterisere børn og unge, så passer disse adjektiver overhovedet ikke sammen med en lignende række adjektiver, der skal beskrive, hvad de forstår ved betegnelsen "narcissistisk". Sagt med andre ord; de udsagn, som erfarne socialpædagogisk arbejdende mennesker udformer, når de skal beskrive "børn og unge idag", ligner ikke de udsagn eller ord, som de bruger, når de skal beskrive, hvad ordet "narcissistisk" dækker over og heller ikke med de i litteraturen anførte termer såsom – "arrogant, selvoptaget, sig-selv-nok", m.v. Børn og unge af idag skildres snarere med ord som – "flyvske, flagrende, ukoncentrerede, ikke-autoritære".

Disse overvejelser fører frem til, at den anden del af denne bog "Ny socialisationstype eller Kejserens klæder?" idag mere kan ses som en afbildning af en historisk strid – interessant mere end aktuell. Med kommunismens fald og med den chokbølge det blev for mange, der håbede, at en nymarxistisk tankegang kunne sejre, og med den desillusionering, der kunne gribe mange såkaldte "post-modernister", forstummede debatten om den nye socialisationstype.

Mig bekendt fører der ikke nye veje herfra frem til idag og til dagens debat om børn og unge og den opdragelse, vi ideelt set helst vil give dem. Med andre ord; dette nye Forord (1995) er tilbøjelig til at vende ryggen til debatten om "den narcissistiske børnekarakter" og "den nye socialisationstype" og betragte debatten som uaktuel i andet end historisk belysning.

Derimod er de forfattere, der inden for psykodynamisk tænkning har gjort sig overvejelser om diagnose og behandling af tidlige udviklingsforstyrrelser, langt fra uaktuelle. De har i stigende grad beskæftiget sig med og beskrevet udvikling og fejludvikling, der kan føre til disse forstyrrelser. Inden for psykoanalytisk tankegang kan der udpeges fire retninger, der idag, på hver sin vis, viderefører freudiansk tankegang eller ændrer, kritiserer og fornyer det det drejer sig om:

- *traditionelle freudianere*, der vælger stadigvæk at arbejde med driftsbegrebet, og som derfor på psykodynamisk vis ser på konflikter, indre konflikter i den forpinte patient. Disse indre konflikter fremkommer ved modsatrettede drifters uforenelighed.

- de såkaldte *nyfreudianere*, inden for ego-psykologien. Som navnet antyder arbejder disse især med deres syn på jeg'et, (ego'et) og jeg'ets funktioner.
- *objektrelationsteoretikerne*
- *selvpsykologiens* forkæmpere med Kohut i spidsen. Allerede i 1977 (s.64) ventilerer Kohut mulighed for åbenhed overfor forskellige retninger, idet han mener, at "den dybdepsykologiske forklaring af psykiske fænomener i sundhed og i sygdom kræver to komplementære synsvinkler: konfliktpsychologien og selvpsykologien": altså psykodynamisk, freudsk tankegang og *selvpsykologien*, der baseres på forståelsen af forstyrrelser i Selvet. Han og Kernberg, der kan ses som en tilhænger af såvel ego-psykologien som objektrelationsteorien, har igennem de sidst 10-20 år fået mange følgere, der skriver om og arbejder med narcissismebegrebet primært inden for patologien, dvs. sygdomslæren; "Hvordan kan vi forstå – og evt. behandle – mennesker med tidlige forstyrrelser i Selvet, eller i jeg-udviklingen".

I et forord som dette, kan det sidste ti-års litteratur selvfølgelig ikke gengives i blot nogenlunde tilfredsstillende grad; men måske kan det anspreke læsere, der er optaget af emnet "Narcissisme", at enkelte forfattere og enkelte tendenser i deres syn på sagen fremhæves i det følgende. Disse tilføjelser vil blive indføjnet som et Efterord sidst i bogen, idet de repræsenterer videreudvikling af emnet.

Henvisninger til nyere litteratur kan hjælpe læseren med en opdatering af stoffet. Disse henvisninger findes til slut i bogen efter efterordet.

Indledning

Inden for uddannelsessystemet begynder man nu at tale om "den narcissistiske børne- og ungdoms-karakter".

På en stor forstadsskole holder man pædagogisk dag over emnet.

En erfaren lærer, der i mange år har glædet sig over at arbejde med førsteklasse, nævner, at hun i dag finder, at de repræsenterer en trussel for hende: børnene er larmende, udisciplinerede, asociale og komplet selv-centrerede — de er små narcissister.

På skolepsykologiske kontorer laver man konferencer omkring begrebet "narcissisme" sat i relation til såvel de unge som børnene. En skolepsykolog spørger sine kolleger, om der i grunden er forskel på de børn, der tidligere blev kaldt "tidligt skadede" eller "psykopatisk prægede" og dem, der i dag betegnes som værende narcissistiske.

På psykiatriske afdelinger har man i mange år arbejdet med den beskrivende term: "narcissistisk". Den har haft dystre associationer til psykoserne (sindssygdommene) eller de psykosetruede patienter, der optræder i ambulatorier eller som indlagte.

Socialforvaltningen spørger til disciplinkrisen i folkeskolen, og en erfaren socialrådgiver beretter med gru om, hvordan hun i en 3. klasse oplever alle børnene råbe "Jeg — jeg — jeg". "Jeg vil ha', jeg skal, jeg vil! Kender de ikke længere ordet 'vi'?" spørger hun sit team. En kollega svarer med beretningen om ikke-indfølelse og storskryden over egen uovertræffelighed i en 8. klasse. "Den narcissistiske socialkarakter", enes man om.

I mere litterært orienterede kredse tales der om "den nye narcissist". I "Pædagogisk Manifest 82" kan man i Folkeskolen 1/2 (99. årg.) læse om, hvorledes undervisningen i skolen resulterer i, at eleven "isoleres som et narcissistisk 'jeg' fra sin omverden", og en gymnasiast belærer os i en kronik i Politiken (5.3.82) om en "gruppenarcissistisk camped eskapisme" som repræsentativ for ungdommen af i dag. Tidsskrifter med kritisk psykologisk hang beskriver "Den nye Narcissus". Er der forskel, må man spørge sig selv, mellem den "nye" og en eventuel "gammel" form for narcissisme?

På tyske, engelske og amerikanske forlag begynder der at udkomme bøger om "Narcissism", om "Pubertät und Narzissmus" og endda om "The Culture of Narcissism". Disse bøger og artikler er forfattet af psykoanalytikere, pædagoger, sociologer og historikere: de skrives om enkeltindivider (case-stories), om hele befolknings-

grupper (ungdommen af i dag), ja, de skrives om den amerikanske (og europæiske?) kultur i det hele taget, omfattende såvel arbejderklassen som studerende og akademikere fra formentlig mere borgerlige middelklasselag i befolkningen.

Det er selvfølgelig en mulighed, at der bare er gået mode i ordet, eller rettere, i begrebet. Så at flere moderne skribenter såvel på dansk som på udenlandsk, føler sig forpligtede til at vifte lidt med ordet for at bevise deres aktuelle viden.

Der er imidlertid også den mulighed, at begrebet rummer en sandhed og får indflydelse på udviklingen inden for de mange ovenfor opremsede fagområder. Fordi der i begrebet ligger en kim til forklaring af hidtil kun halvt forståede sammenhænge og problemkredse.

Opkomsten af begrebet i så mange nye kontekster uden for den diagnostisk, psykiatrisk-psykoterapeutisk prægede forekommer mig tankevækkende, og derfor finder jeg det rimeligt at prøve på i denne bog at gøre mig nogle overvejelser om indholdet i begrebet. Så vidt jeg kan se, bruges betegnelsen af så mange forskelligt udannede mennesker og med så forskelligt et betydningsindhold, at en sanering, eller måske snarere en sortering af ordets anvendelsesmuligheder og betydningsglidninger kan være på sin plads.

Litteraturen falder — for mig at se — stort set i to store bunker. Dette vil afspejle sig i bogen her, der kommer til at bestå af to halvdele.

I den første halvdel vil jeg historisk efterforske og beskrive opkomsten af og betydningsindholdet i narcissismebegrebet således som Freud og hans psykoterapeutisk orienterede efterkommere har afgrænset og anvendt ordet.

I den anden halvdel vil jeg resumere, hvordan sociologer, pædagoger og historikere har overtaget ordet og brugt begrebet i andre, og på sin vis større sammenhænge end de oprindelige.

Det er blevet klart for mig, at denne overtagelse af et ord eller begreb fra en professionel gruppe til en anden kan medføre betænkelige konsekvenser.

Derfor vil bogens afslutning udgøre en sammenligning mellem forskellige betydningsindhold af begrebet, idet tre problemstillinger vil danne udgangspunkt for en kritisk resumering af begrebets forskelligartede anvendelsesmåder og muligheder.

De tre problemstillinger er:

- I. "Hvad betyder narcissisme?" eller "Med hvilken, eller hvilke betydningsindhold anvendes ordet 'narcissistisk'?"

- II. "Når narcissisme bruges om sygelige tilstande, hvordan kan kategorien: narcissistiske forstyrrelser udskilles fra andre sygdomskategorier såsom skizoide tilstande, borderline tilfælde, eller tidligt skadet personlighedsudvikling?"

- III. "Kan man med rimelighed godtage, at nutidens børn og unge kaldes 'narcissistiske', således at betegnelsen 'den nye Narcissus', 'den nye socialisationstype' eller 'den narcissistiske social-karakter' kan anvendes om en hel befolkningsgruppe: nemlig den opvoksende generation?"

Igennem det at beskæftige mig med disse problemstillinger håber jeg på at kunne give andre en fremstilling i hænde, der kan danne videns- og diskussionsgrundlag for medlemmer af de forskellige professioner, der anvender betegnelsen og forsøger på at lave tværfagligt samarbejde. Jeg tænker her på psykologer, psykiatere, sociologer, pædagoger og socialpædagoger, samt historikere og literater, der netop er interesserede i det spændende og mangefacetterede emne: narcissismebegrebet.

Litteraturliste

- Beck, Jørgen: "Ungdom og identitet" i *Dansk Pæd. Tidsskrift*, nr. 8, 29. årg. nov 1981, nr. 2, 30. årg. febr. 1982, nr. 3, 30. årg. marts 1982.
Lasch, Christopher: "The Culture of Narcissism". Abacus 1980.
"Den nye Narcissus". *Psykologi i teori och praktik*. (Stockholm) nr. 1/80.
"Pædagogisk Manifest 82". *Folkeskolen*, 99. årg., nr. 1/2.
Ziehe, Thomas: "Pubertät und Narzissmus". Europäische Verlagsanstalt 1981.

Del I:

Normalitet og Patologi

Forskellige betydninger

Betegnelsen "narcissisme" anvendes både om enkeltindivider, om grupper og om hele befolkningsdele, ja endda om kulturer! Når der tales om narcissistiske individer, er det overvejende behandlere, der fører ordet (psykiatere, psykologer, socialrådgivere, terapeuter af forskellig observans) og når der tales om grupper er det overvejende opdragere og samfundskritikere der fremfører deres mening (marxistisk-socialistisk orienterede pædagoger, sociologer, historikere, stort set forskere der i nogen gra må siges at være tilhængere af, eller influeret af kritisk teori og Frankfurterskolen).

Begrebet bruges med — såvidt jeg kan se — fem forskellige betydninger. I "Det selvudslettende barn" skriver Alice Miller: "Med ordet 'narcissisme' i navneordsform kan man efter forgodtbefindende betegne såvel en *tilstand*, et *udviklingsstadium*, et *karaktertræk* som en *sygdom*". Til disse fire hovedbetydninger kommer som den femte "*den nye socialisationstype*", dvs. vores samfunds-skabte "type", socialkarakteren der, som Riesman kalder den, er "en bestemmelse på et vist empirisk grundlag".

I første del af denne bog vil jeg især koncentrere mig om forskellige psykoanalytisk orienterede behandleres syn på narcissismen som begreb og som diagnostisk kategori. Til trods for indbyrdes uenighed, synes de tilbøjelige til at se den narcissistiske personlighed som værende fanget i en for stor selvoptagethed, der udelukker sans for andre, mens storhedsforestillingerne placerer dem i en almagts-afmagtsdimension der kan få deres virkelighedsbedømmelse til at vakle. Disse Freud-inspirerede terapeuter anvender betegnelsen i de fire førstnævnte betydninger, mens kun Kohut (se kap. 3) gør ansatser til også at betragte narcissismen som led i en folkekarakter eller som resultat af en historisk periodes indflydelse på personer.

Narcissisme som socialkarakter eller som historisk bestemt personlighedstype bliver især beskrevet af sidstnævnte gruppe af forskere og praktikere, nemlig pædagoger, sociologer, historikere og samfundskritikere. I varierende grad tager disse forskere og praktikere stilling til de fire førstnævnte betydningsvariable af ordet. Dette vil især blive diskuteret i anden del af denne bog.

Det er således ikke mulig straks at give en udtømmende definition af "hvad 'narcissisme' er for noget" (sådan som utålmodige studerende undertiden vil have at vide). Igennem de følgende skil-

dringer af de fem hovedbetydninger, betegnelsen rummer, håber jeg gradvist at opbygge nogle forestillinger hos læseren af betydningsindholdet i det omstridte begreb.

Narcissime — en tilstand

For bedst at kunne beskrive tilstanden: narcissistisk selvforskelse, må vi tilbage til den gamle græske myte om Narcissus og til Ovid's snart 2000 år gamle digt "Metamorfoserne" eller "Forvandlingerne".

I tredje bog af digtet (der er i alt femten) skildres forholdet mellem Narcissus og Ekko — der fra Ekkos synspunkt og senere fra Narcissus' må betegnes som en ulykkelig kærlighed, der ender i katastrofe.

Førend Ekko møder Narcissus, er der sket det, at Jupiters hustru, Juno, er blevet vred på Ekko, fordi hun holder hende hen med snak, mens Jupiter fornøjer sig med andre nymfer. Til straf slår Juno nymfen Ekko med det, der på psykiatrisk heder "ekkolalli" (efterplapren) — idet hun lover:

"Ringe styr får du på tungen, som
har narret mig, og kort blir brugen af din
stemme."

Hun satte handling bag. Men dog brød Ekko ind
og gentog ord til anden den besked hun fik. —
Da hun nu så Narcissus vanke om i ødet,
brød hun i elskovs brand og fulgte ham gedulgt.
Jo nærmere hun kom, des hedere blev luen
aldeles som en fakkell, smurt med svovl i spidsen,
der holdes hen til ilden, går i lystig brand.
Hvor ville hun dog gerne nærme sig så blidt
med elskovs bønner. Hendes fejl forbyder det,
tillader ej at hun begynder. Hvad den ej
forbyder, er hun rede til: at vente på
en lyd at sende sine ord tilbage til.

Engang var drengen ene, uden følgesvende,
og råbte "Nogen her?" og Ekko svarede "Her!"
Han studsede og så sig søgende omkring
og råbte højt "Så kom!" og fik til svar et "Kom!"
Og ingen kom. Han spurgte så "Du undgår mig?"
og fik præcis det samme antal ord igen.
Han bliver ved, forledt af disse genlydssvar:
"Begiv dig hen til mig!" Og aldrig følte hun
en større lyst ved svaret: "Giv dig hen til mig!"
Og frydefuld derved forlod hun skovens skjul
og bredte favnen ud mod sine længsels mål.
Han flyr med råbet: "Rør mig ikke! Jeg vil dø
før jeg er din!" Og Ekko svarer "Jeg er din!"

395 Forsmålet gemmer hun sig bort bag skovens løv
og bor i grottens dyb. Men kærligheden gror
i hendes hjerterødder ved formædelsen.
Hun sygner hen af sorg og huden synker ind
om hendes led, hun tørrer ud, fordampes bort.
Kun røst og ben er der igen — og så kun røst:

400 det meldes, hendes ben forvandles til sten.
Hun skjuler sig i skoven, ses på intet bjerg
men høres af enhver: kun lyd er hendes liv.
Sådan blev både hun og mange andre nymfer
formået af ham, og før dem, en mængde unge
mænd.

405 En afvist elsker bad til himlen: "Lad ham selv
forelske sig sådan og ingen gengæld få!"
Og denne bøn fandt Nemesis retfærdig nok.

410 Der var en kilde uden dynd, så blank som sølv.
Den havde ingen hyrder eller geder rørt,
og intet andet kvæg og ingen fugl forstyrret
og intet vilddyr eller nogen knækket gren.
Der voksede græs omkring den, næret af dens vand
og store træer lukkede helt for solens brand.
Ved denne skønne kilde sank Narcissus ned
i middagsstunden træt af jagt. Han drak begærligt,
415 men fandt et nyt begær: det syn, han så, betog
ham helt — så dejligt var det. Han forelsker sig
i det, han tror er virkeligt og ikke vand.

420 Han ser sig selv og stivner, ubevægelig,
som parisk marmor, formet til en billedstøtte.
Han hviler der og ser to stjerneøjne — hans! —,
en kind så skær, et hår som Bacchus og
Apollons,
en hals som sne, et yndigt ansigt rødt og hvidt,
beundrer alt, som gør ham selv beundring værd,
forelsker uafvendende sig selv i sig
425 og priser, prises, tænder ild og flammer selv.
Forgæves kysser han det svigefulde spejl.
Forgæves griber han i vandet rundt om nakken
men fatter ej sig selv! — Han ved ej, hvad han ser,
men ser det og fortrylles. Samme selvbedrag
430 som gør hans syn til skamme hidser det på ny.
Troskyldige! Forgæves vil du gribe det,
som er et flygtigt billed, som er intetsteds.
Vend ryggen til: din elskovs genstand svinder
væk!

435 Den skygge, som du ser, er kun genspejlet lys
og intet selv, den kom med dig, er der med dig,
går bort med dig, ifald du mægter at gå bort.
Ej sult, ej trang til hvile tvinger ham derfra

men udstrakt på den dunkle plæne stirrer han
fortabt på den bedrageriske yndighed.

440 Hans egne øjne gør ham syg af kærlighed.
Han rækker armen ud mod træerne omkring:
"Har I vel set så grusom en forelskelse?
I véd det, har jo været skjult for mangt et par.
Har I i jeres lange liv set nogen så
445 elendigt tæres hen? Jeg elsker og jeg ser,
men hvad jeg ser og elsker kan jeg ikke nå.
Så håbløst vildført er jeg i min kærlighed.
Og for at jeg skal lide mer, er vi ej skilt
af vældigt hav og lange veje, bjerg og fjeld
450 og mur med bom for port — kun af en smule vand.
Han længes selv. Thi rækker jeg et kys ned mod
det klare vand, da hæver han sin mund mod min.
Han måtte kunne nås. Så lidt er der til hinder.

455 Kom herop, hvem du er! Hvad narrer du mig for,
du mageløse dreng? Hvorhen forsvinder du?
Min ungdom og min skønhed er det ej du skyer:
Selv nymfer elskede mig. Dit blik er fuldt af løfter

460 og rækker jeg imod dig gør du ligeså,
og når jeg smiler til dig, får jeg smil igen,
og græder jeg, ser jeg en tåre på din kind.
Du svarer på mit nik, jeg ser din skønne mund
bevæge sig til ord, som ej når frem til mig.
Han er mig selv. Jovist! Mit eget billede!
Jeg elsker mig, jeg tænder ild og brænder selv.
465 Hvad gør jeg? Beder — bliver bedt? Og så om
hvad?

Jeg ejer alt mig selv. Min rigdom gør mig arm.

O! Lad mig skilles fra mit legem! Var blot det
jeg elsker langt herfra — et sælsomt
elskovsønske! —

470 I smerten svinder mine kræfter, og mit liv
er snart tilende, jeg skal dø i ungdoms vår.
Dog døden er mig let: den tager bort min kval.
Blot den, jeg elsker, kunne overleve mig:
nu dør vi sammen, to i en og samme sjæl."

475 Han tav og så igen, afsindigt, ned i vandet.
Hans tårer brød dets ro og ved bevægelsen
opløstes billedet. Han så det svinde bort.
"O bliv! Forlad dog ej din elsker hjerteløst!
Jeg kan ej se dig, nej! — men lad mig se på dig
og derved ildne mit usalige begær"

480 Sin klædning flænger han, og slår sit nøgne bryst
med marmorhvide hænder. Brystet rosenfarves
som æblets kind er rød og som en drueklase
har purpurbær iblandet før den modnes helt.

485 Da han så dette i det atter klare vand
var det forbi: som gulligt voks i sagte ild

490 hensmelter og som rim for morgensolens stråler
således svandt han hen af kærlighed og blev
så sagtelig fortæret af sin indre brand.
Hans røde hvide teint, hans sundhed og hans kraft,
alt hvad han før så henrykt så, den skikkelse,
som Ekko var forelsket i, er borte nu. —

495 Da Ekko så ham følte hun, trods bitterhed,
et stik i hjertet. Når den arme råbte "Ak!",
lød hendes genlydsstemme med det samme "Ak!"
Og når han i sin smerte slog sig for sit bryst
gengav hun også lyden af hans smertensslag.
Han så, som altid, ned i vandets spejl, og udbrød —
det var hans sidste ord —: "Min ven! Jeg elskede dig!"
— og stedet sendte ham de samme ord tilbage —,
500 "Farvell!" Og Ekko svared derpå sit "Farvell!"

505 Hans hoved sank så træt ned i det grønne græs,
hans øjne lukkedes af døden, mens de så
beundrende på deres egen ejermand.
Selv i de dødes rige spejled han sig selv,
i Styx. Naiaderne, hans søstre, græd for ham
og ofred hver især en lok af deres hår.
Og Ekko stemte i med deres klagesang.

De kom med båren for at føre ham til bålet.
Hans lig var intetsteds: Istedet stod en blomst

med gult i midten, hvide blade rundt omkring.

Robert Graves fortæller i sin gengivelse af de græske myter, at Narcissus dolker sig i hjertet, fordi han ikke kan komme til at fuldbyrde sin kærlighed, mens han i andre versioner siges at drukne sig i billedet af sig selv ved at række ud efter vandspejlet.

I alle fald er der tale om et ulykkeligt endeligt, der ifølge grækernes opfattelse er en guddomelig udmålt straf, fordi han ikke vil eller kan elske andre mennesker eller væsener, der efterstræber ham. Han forelsker sig i een af samme køn som sig selv (nemlig ynglingen Narcissus), men det er svært ud fra dette at kalde ham slet og ret homoseksuel, i og med at han ifølge myten også har afvist mandlige bejlere. Nogle forskere (deriblandt Freud) mener at se en forbindelse mellem homoseksualitet og narcissisme (man elsker kun det, der ligner én selv), men hos ynglingen i myten er sagen mere kompliceret: han kan kun elske det, der i eet og alt ligner ham — hans spejlbillede.

Dette skulle så være tilstanden, som Narcissus befinder sig i, nemlig en grænseløs selvforelskelse, der gennem sin lukkethed fører ham i døden.

Freud skriver mange steder, at forelskelse (i en anden) kan lignedes ved den narcissistiske selvfordybelse, i og med at objektet for personens kærlighed begge steder groft overvurderes og forsynes med alt det vigtigste og væsentligste i verden. Personlig tror jeg, at den forelskede stirren ind i den elskedes øjne kan lignedes ved Narcissus' tilstand ved søen. Man ser og ser ind i en forjættelse af kærlighed imod sit eget jeg. Når der er *to* forelskede mennesker, er systemet imidlertid ikke lukket og dermed forgiftet: udvikling er mulig. Når der kun er *eet* menneske, der betragter sig selv i et spejl, sker der det, Ovid skildrer:

"Hans egne øjne gør ham syg af kærlighed"

og tilstanden kan skride over i at blive en sygdom eller et karaktertræk, der af flere beskrives som værende sygt — i al fald i sociale sammenhænge. (Ved sygdom forstår jeg en tilstand, der medfører forringet livskvalitet eller nedsat livslængde. Oftest har individet ikke voluntær kontrol over sin sygdom, og som regel kan den syge ikke opfylde sin sociale rolle).

Det vil sige, at den narcissistiske tilstand: den dybe selvforelskelse, må brydes for ikke at føre til sygdom og død.

Hvis man imidlertid kæder selvfordybelsen sammen med kreativitet og selvfornyelse — hvilket flere forskere gør — følger det som konsekvens heraf, at den narcissistiske tilstand i et vist omfang er ønskelig: nemlig som een af mange, sideløbende udviklede tilstande, der kan søges ind i og søges forladt igen alt efter de øvrige omstændigheder i vedkommende menneskes liv. Narcissismen må imidlertid kunne brydes for ikke at føre individet i fordærv.

I det omfang mennesket ikke lever på udelukkende narcissistisk vis (nemlig som selvforelsket og uden evne til at opfatte og elske andre) men *både* kan opnå kontakt med andre og tillade sig dyb nedsynkning i egne kræfters vold, kan den narcissistiske tilstand ses som udgangspunkt for kreativitet og (påstår Kohut) visdom. Udnyttet på denne måde kan de narcissistiske kræfter føre til ny skabelser og realisering af muligheder.

Det er nærliggende her at parallellisere til meditative tilstande, hvor individet i allerhøjeste grad afskærer sig fra omverdenen og synker ned i egne bevidsthedslag. Disse tilstande skal efter sigende nærme sig det transcendentale (grænseoverskridende) således at forstå, at mennekser, der kan glide ind i disse tilstande, let kan tro på og måske endda udvise overnaturlige evner i retning af tankeoverføring, "synskhed", evne til fjernpåvirkning af andre m.m. Disse oplevelser eller overbevisninger (der i øvrigt undertiden op-

træder hos den dybt forelskede person) tolkes almindeligvis i vores kultur som værende psykotiske eller forrykte og sættes hyppigst i psykiatrisk sprogbrug i relation til paranoia (forfølgelsesvanvid).

En del forskere (Grof, Sannella) har interesseret sig for forskelle og ligheder mellem psykose på den ene side og transcendens på den anden. Ser man udviklingspsykologisk på narcissismen som en meget tidlig opnået dyd eller udyd, må det fastslås, at netop i menneskets tidligste udviklingsstadier kan det have svært ved at skelne imellem "mig" og "de andre". I og med at "jeg" og "omverdenen" går i eet i en symbiotisk tilstand, og i og med at der endnu ingen grænser findes, så kan der dårligt tales om grænseoverskridelser.

Ved søen kunne Narcissus heller ikke udskille sig fra sin elskede: det, at de til sidst måtte gå i eet, førte ikke til udvikling og individuering, men til død.

Narcissisme – et udviklingsstadium

Flere forfattere synes enige om, at det indgår som en nødvendig del af normaludviklingen at gennemløbe et narcissistisk stadium. En del (Kohut, Kernberg, Goldberg) vil endog mene, at den narcissistiske udvikling fortsætter sideløbende med og som et væsentligt supplement til den normale. Således skriver Goldberg (min oversættelse) (s. 12): "jeg ser ikke på begrebet narcissisme som et skældsord men snarere som en hovedkraft i den menneskelige kreativitets kamp (for at realisere sig selv) . . . Narcissisme . . . misforstås, hvis vi blot betragter begrebet som et overgangsstadium i den psykoseksuelle udvikling, som skal bearbejdes for at erstattes med moden objektkærlighed. Narcissistisk stræben eksisterer samtidig med moden kærlighed og blander sig i og beriger dens udvikling".

Kohut beskriver (se kap. 3) den narcissistiske udviklingsfase som en, der kommer efter den meget tidlige, auto-erotiske fase, hvori barnet endnu ikke har opfattelsen af, at der findes andre væsner/verdener end det selv. Kohut opstiller to samtidigt løbende udviklingslinier:

1) auto-erotisme → narcissisme → modnere former for objekt-kærlighed

2) auto-erotisme → narcissisme → højere former for narcissisme hvorved han forstår: kreativitet, indføling, humor og visdom.

Kohut tilslutter sig Freuds tanker (se kap. 2) om, at narcissisten holder af, ikke andre, men det hos andre, der ligner ham selv. Han beskriver den narcissistiske tilknytningsmåde som en parallel til den måde, man normalt forholder sig til f.eks. sine egne arme og

ben. Man forventer, at de fuldstændig lyster ens bud, og man bliver slået af skræk og vrede, hvis de opfører sig anderledes end tiltænkt. De mennesker, som narcissisten knytter sig til, bør, ifølge Kohut's opfattelse af typen, opføre sig helt som "vedhæng" eller "lemmer" til den narcissistiske person, for ellers stiger raseri og afvisning op i narcissisten, enten med voldelig udgang eller med foragt og kulde til følge.

Når mennesker skaber og er kreative, bliver deres produkter imidlertid ofte til i en proces, der kan ligne den ovenfor nævnte symbiotiske (sammensmeltede) forestilling om "mig-og-de-andre". At kunne glide ind i den slags tilstande, hvor det kreative er muligt, er ikke kun såkaldt kunstneres lod, men også mange andre menneskers. Det vigtigste er igen at kunne komme ud af tilstanden, endda nogenlunde voluntært.

Også andre forskere opfatter narcissismen som et udviklingsstadium, hvoraf noget positivt kan gro.

Ziehe (1975) ser i den narcissistiske ungdom et revolutionært potentiale, i og med han mener, at ungdommen gennem sin narcissistiske måde at forholde sig til sig selv og til samfundet ikke har accepteret dets ødelæggende doktriner. (Se kap. 6, s. 111 ff om Ziehes forhold til "selvrefleksion som emancipatorisk (frigørende) praksis").

Personligt er jeg meget præget af Winnicotts og Morenos forbløffende ensartede beskrivelse af sammenhængen mellem kreativitet og narcissisme. I modsætning til Kohut, der klart sammenkæder kreativitet og narcissisme, bruges sidstnævnte ord ikke i så høj grad af de to førstnævnte forfattere. Moreno taler om, at vi alle er "faldne guder", som engang skabte verden, og Winnicott taler om paradokset i at være lille barn og fremtrylle behovstilfredsstillelse: digte moderbrystet frem i oplevelsen, når det behøves, forme og gestalte verden tilsyneladende efter eget forgodtbefindende i en alder, hvor realitet og indre behov løber i eet.

Begge forfattere henviser således til det lille barns tidlige og diffuse oplevelser af omverdenen (som behovstilfredsstillende eller frustrerende). Da grænsen mellem "jeg"et og "andet" i de tidlige faser af udviklingen endnu er så udvisket, kan det lille barn i en vis forstand have ret i at mene — ud fra sin måde at opfatte verden som "mig-og-alt-andet-i-eet" — at verden med dens goder eller dens onder er skabt af det selv i en slags drømmetilstand midt mellem fantasi og det, vi voksne beskriver som realitet. Paradokset, som Winnicott beskriver, bliver således, at barnet "selv skaber" det,

som i virkeligheden "er", fordi . . . (s. 13) "Moderens tilpasning til barnets behov giver — når den er smidig nok — barnet den illusion, at der er en ydre realitet, der svarer til barnets evne til at skabe. Om der er en reel kilde til behovstilfredsstillelse "derude", eller om barnet selv "inden i sig" har skabt den, forbliver et åbent spørgsmål i lange tider".

Når vi som voksne tillader os at skabe og at være kreative, forløber sådanne processer meget parallelt med de ovenfor beskrevne, tidlige oplevelser i vores spæd- og småbarnstid. Vi skaber verden igen. I digtning, billede eller musik fremkalder vi netop de strukturer, vi ønsker, og finder denne form for virkelighed dybt tilfredsstillende. Vi bliver "guder" for at citere Moreno, i den kreative proces, for vi genskaber verden efter eget behov: en verden, hvori alt kan ske. Og som Gud bliver vi omnipotente, har almagt og lider af det, andre kan kalde storhedsvanvid.

Winnicott beskriver, hvordan småbarnet huser forestillinger om magisk, omnipotent manipulation. Leg, kreativitet, religiøse oplevelser, mener Winnicott (s. 113) hverken hører til under indre psykisk realitet eller ydre, "objektiv" realitet: disse menneskelige oplevelser hører til et område inden for psyken, hvor såvel ydre som indre virkelighed bidrager.

Alice Miller fremdrager, såvidt jeg kan se, senere udviklingsstadier i barnets liv, når hun omtaler begyndelsesstadier i narcissisme, for selv om hun pointerer, at de beskrevne mekanismer allerede finder sted fra spædbarnstiden, så forudsætter hun i sin beskrivelse ofte, at barnet opfatter forældrenes behov, og dermed (efter min mening) har en vis opfattelse af "jeg" og "de andre".

Hun mener (s. 19 og s. 20), at ethvert barn har brug for agtelse og tolerance især i den første tid i dannelsen af selvet. Hun opfatter narcissisme som sund, når den danner basis for en senere selvtilid. Når barnet mærker en bekræftelse af sine "følelser, fornemmelser og udtryk", vil det kunne gennemleve adskillelsesfasen fra moderen og ophævelsen af det symbiotiske (sammensmeltede) samvær med hende. Individuering og autonomi kan da finde sted, og disse forudsætninger for en "sund narcissisme" er igen afhængige af, om forældrene i sin tid gennemløb fasen tilfredsstillende og dermed er indehavere af en modenhed, der tillader barnet vækst og personlig udfoldelse. Har forældrene derimod selv utilfredsstillende og (oftest) ubevidste behov, er de underkastet en trang til, via erstatninger, at søge sig tilfredsstillende, igen og igen og uden egentlig "mæthedsfornemmelse", og denne trang kan, som en tvang, rettes mod

eget barn, der altid er tilstede og længe er afhængigt. Dermed gentages cyklus'en, og forældrenes svaghed arves af barnet, der, ifølge Miller:

- 1) "bliver ude af stand til bevidst at opleve bestemte følelser såsom misundelse, vrede, afmagt, jalousi". (Personlig mener jeg nok, at disse følelser kan opleves, men på grund af almagtsforestillingerne har de svært ved at bearbejdes. De er for pinagtige til rigtig at måtte fylde så meget, som de gør).
- 2) "Ofte medfører tilpasningen til forældrenes behov, at barnet må danne en 'som-om'-personlighed" (som til eksempel Lillelord i Johan Borgens bog af samme navn. Denne "som-om" person kalder Winnicott "et falsk selv". Laing beskriver det i sin bog "Det spaltede sind", og Walter Kempler er inde på lignende tanker, når han omtaler "the selv-concept" til forskel fra "the self". (1981)).
- 3) Endelig mener Miller, at barnet får "en permanent binding til forældrene", i og med det bliver fremmedgjort fra sig selv. Hvis barnet derimod er så heldig at have en mor (eller morfigur, eventuelt en far), der bekræfter det og er til disposition for det, har barnet mulighed for gennem denne relation at danne et narcissistisk grundlag for en senere, sund selvfølelse. Med "sund selvfølelse" mener Miller "den klare forvisning om at registrerede følelser og ønsker hører til ens eget selv". Et menneske med en sådan sund selvfølelse kan tillade sig at opleve såkaldt negative følelser. Miller taler da om "sund narcissisme" og ligestiller denne med "indre frihed og vitalitet", hvilket kan virke noget forvirrende rent begrebsmæssigt. For at udvikle en sådan sund narcissisme, peger Miller (s. 35f) på ti efter hendes mening vigtige erfaringer, barnet må gøre omkring sig selv og andre. Opsummerende kan man måske sige, at disse erfaringer, eller erfaringsområder skal føre barnet frem til at opleve andre i deres egen ret, eller som centrum for egen aktivitet, ligesom det selv skal finde sit center inde i sig selv. At opleve andre narcissistisk er netop det modsatte af dette: man besætter et objekt (et andet menneske) narcissistisk, når man oplever det, ikke som centrum for egne aktiviteter, men som del af sig selv.

At henlægge sit centrum til sig selv, at udskilles fra andre, at blive individuaret og hermed at opleve en dyb form for ensomhed, er kun muligt gennem det at opleve sig værdsat, sanset og "genkendt" af en vigtig Anden. Hertil kommer det paradoks, at denne Anden i en vis forstand og i begrænset, eller doseret mængde, skal besætte barnet narcissistisk, således at det lille barn, der spejler sig i den

Andens blik, ser sig selv spejlet som særdeles vigtig for denne Anden: måske bedst beskrevet med Kohuts ord — barnet skal opfange "glimtet i morens øjne" — nemlig det glimt, der forlener det med særlig vigtig passepout til at leve her i verden. Mangler barnet denne "tilladelse" eller bekræftelse, vil det livet igennem søge sig bekræftet hos andre, med umættelighed og ofte hensynløshed.

Et menneske, for hvem det ikke lykkes at få en sund selvfølelse, kan ifølge Miller let forfalde til depressivitet. Hun mener, at depressionen er grandiositetens diametrale modsætning, og at vi hos det narcissistisk lidende menneske ofte ser begge udslag af polariteten: såvel almagt som afmagt, såvel grandiositet som depression. I førstnævnte tilstand føler mennesket sig som sin mors vellykkede barn, i sidstnævnte som det mislykkede.

Sammenfattende kan man om Miller sige, at hun forbinder narcissisme med "tabet af selvet", der fører til stor sorg og smerte ved gennemlevelse i terapien, dvs. ved erkendelse af, at man opgav sig selv, ikke blev elsket for egen værdi, ikke elskede sig selv.

Alice Miller arbejder, som psykoanalytiker, inden for rammerne af den klassiske psykoanalyse. Hun ser narcissisten, fortabt fra sig selv, ikke i sig selv, søge selvforagtende ind i perversion og tvangsneurose, når ikke den narcissistiske udvikling fører frem til oprettelsen af en sund selvfølelse.

Ved læsning af Miller forekommer det mig, at hun ikke selv holder grænserne klare mellem narcissisme forstået som sygdom eller skævvudvikling på den ene side, og det hun kalder "sund narcissisme" som produkt af en god udvikling på den anden.

Imidlertid står det klart, at hun, såvel som Kohut, Winnicott, Mahler og flere andre betragter udviklingsfasen fra omkring 8 måneder og frem til ødipalalderen (børnehaveklassealderen) som væsentlig for udviklingen af en sund selvfølelse eller, som Kohut kalder det "højere former for narcissisme" forbundet med selv-værdi og positiv selvfølelse.

Narcissisme — et karaktertræk

Ordet narcissistisk er, ligesom andre psykiatriske diagnose-betegnelser, negativt ladet. Det anses almindeligvis ikke for at være nogen ros, når man omtales som værende psykopatisk, forrykt, evnesvag eller narcissistisk.

Diskussionen om narcissisme som karaktertræk belastes svært af folks umiddelbare væmmelse ved udtrykket. "Din narcissist" er blevet et skældsord. Det vanskeliggør diskussionen og begrebsop-

klaringen, at de adjektiver, der bruges til at beskrive narcissisten tit er beslægtet med skældsord: det gælder f.eks. udtryk som "forelsket i sig selv . . . altid optaget af sig selv . . . egocentrisk . . . ude af stand til objektkærlighed (at holde af andre) . . . egoistisk".

Når man med betegnelsen "narcissist" tænker på et menneske, der kun har blik for sig selv, og dårligt kan investere energi i andre fordi andre overvejende skal bruges som "spejl" for den narcissistiske person og derved tilfredsstille hans behov, så kan det ikke undre, at udtrykket "din narcissist" er blevet til skældsord.

Imidlertid er der i al selvfremsstilling en kærne af narcissistisk tilfredsstillelse. Hvordan skulle en lærer, en skuespiller, en kunstner ellers kunne udholde at fremføre sig selv, gang på gang, dag efter dag? I mine øjne tilfredsstilles narcissistiske behov, når almindelige mennesker, i deres arbejde, tør fremstille egen person med den lille pikante bismag af driftstilfredsstillelse, der hidrører fra narcissistiske behov hos personen: behovet for at ses, genkendes, anerkendes. Sådanne narcissistiske træk kan være særdeles sociale og befordrende, omend de altid er forbundet med fare: for det første faren for at lide nederlag og dermed opleve skam (en fare for selvfremsstilleren), og for det andet faren for, at selvfremsstilleren ikke kan andet end spejle sig i andres blikke og derved, til trods for sin forførende facon, lader andre i stikken, når de stiller krav til ham (en fare, der lurer på såvel fremsstilleren som på hans pårørende).

Når Kohut og andre (se kap. 3) taler om sund selvfølelse og selv-værd, så mener de, at sådanne kvaliteter stammer fra vel-overstaaede narcissistiske stadier og at disse kvaliteter afløser oprindelige infantile ekshibitionistiske behov. I denne forbindelse har jeg lyst til at spille djævelens advokat og mene, at en lille dråbe malurt (eller kald det patologi) i bægre kan tilføre en præstation eller en fremsstilling en særlig kraft, sådan at forstå, at narcissistiske træk kan forlene en persons ydelse med særlig magnetisme eller fascination.

Samtidig mener jeg, at vi, der taler til, skriver for eller fremsstiller os for andre mennesker, bør være opmærksom på netop de narcissistiske træk, der fungerer som drivkraft i adfærden: netop for at skåne os selv og andre fra de farer, der er forbundet med den (ofte delvis forbudte) ekshibitionistiske adfærd. Da disse behov som regel er os ubevidste — omend de tit står lysende klart for vore tilhørere/læsere/tilskuere — kan jeg kun plædere for "tilladeligheden" af at huse narcissistiske træk foruden at appellere til større selvindsigt og mod til at se sig selv i øjnene uden derfor at lade sig fascinere til døde af synet.

De psykoanalytisk orienterede forfattere forekommer mig noget uklare i deres definition af begrebet "narcissistiske træk". Nogle af dem vil mene (Kohut, Goldberg), at der findes "højere former for narcissisme" og at såkaldt sundhed består i en videreudvikling af narcissismen *samtidig* med, at mennesket udvikler sin evne til at holde af andre og forpligte sig over for andre. Andre (Freud og Argelander) synes at hælde til den mening, at narcissisme er patologisk, et infantilt aspekt ved personligheden, der peger i retning af mangelfuld udvikling. Når Kohut, Goldberg og Kernberg mener, at der findes højere former for narcissisme, mener de dog samtidig, at der findes regressive, infantile og uudviklede former, og at disse former kan give sig udtryk i såvel "en narcissistisk forstyrret personlighed" samt i "narcissistiske træk" ved relativt veludviklede personer (dvs. personer, der på rimelig vis har gennemløbet den tidlige — prædipale — udvikling). Det er ikke indlysende nemt at forstå, hvornår disse forfattere mener, at vi står over for noget ønskværdigt, og hvornår vi står over for noget sygt eller patologisk, når "narcissistiske træk" udvises. Personligt vil jeg foreslå, at vi ser på "narcissistiske træk" som værende udtryk for noget patologisk (nemlig, en mangelfuld gennemløbet udvikling, hvor ejeren af de narcissistiske træk manglede "glimtet i moderens øje" og derfor søger at genindfange det senere i livet hos et andet publikum), men samtidig vil jeg som sagt, som djævelens advokat, advokere for tilfældigheden i tilstedeværelsen af "fare" eller patologi i vores liv, sådan at der *også* er plads til det såkaldte negative eller dæmoniske.

Flere af de forfattere, der nævnes i anden del af denne bog taler henholdsvis frejdigt, eller forpint, om egen narcissisme: deres grundstemning kan vel ses i forbindelse med deres grad af selverkendelse sat i relation til det negative eller nedladende i beskrivelsen af den såkaldt "narcissistiske" ungdom. I al fald synes flere af dem på vej imod en erkendelse af egne narcissistiske træk. Disse sociologer, pædagoger og historikere reagerer selvkritisk på en kritik af deres definition af ungdommen. De har overtaget narcissismebegrebet til at beskrive henholdsvis børns og unges socialkarakter og hele kulturepoken i dag i den vestlige verden. De trækker på psykoanalytisk begrebsdannelse samtidig med, at de forsøger på at relatere karaktertræk og udviklingsforløb til samfundsmæssige forhold såsom det meningsløse (eller manglende) arbejde, de umenneskelige boligkvarterer, bureaukratiseringens sløvende indflydelse, institutionaliseringen af små- og skole-børnene, konsumsamfundets opfordring til "brug-og-kast-bort".

Hertil må siges, at når "narcissistiske karaktertræk" kan bruges om alt, lige fra velfungerende enkeltindivider i vores samfund til hele samfundet overhovedet, så bliver betydningsindholdet i termen mildt sagt noget udvandet.

Jeg vil derfor personligt foretrække, at man reserverer betegnelsen "narcissistiske karaktertræk" til at dække patologi-relateret adfærd præget af mangelfuld investering af energi i andet end ens eget selv. At reservere betegnelsen til kun at dække patologi-relateret adfærd ville udgøre en indsnævring af begrebet. Samtidig med denne indsnævring skulle man være vel vidende om, at vi alle rummer momenter af patologi, der kan anvendes kreativt og i sidste ende socialt, hvis vi for det første ikke *kun* og rigtigt er bundet af vor patologi, og for det andet tør erkende, at definition af patologi er menneskeskabt og kulturelrelateret.

I nogle af vore egne subkulturer (f.eks. balletverdenen), må narcissistiske træk siges at være uundværlige (f.eks. for solodanseren). Bærer man sig ad som solodanser i den øvrige, almindelige danske hverdag, kan det forekomme patologisk.

Narcissisme — en sygdom

Som nævnt i indledningen har betegnelsen narcissisme altid anslået dystre overtoner, når den anvendtes i en diagnostisk kultur som f.eks. den psykiatriske. Almægtighedsforestillingerne, den manglende interesse i omverdenens mennesker og ting, samt den vaklende realitetssans gør og har gjort, at narcissistiske forstyrrelser blev anset for at ligge tæt op ad eller inden for psykosernes (sindsygdommenes) formkreds.

Den diagnostiske pessimisme hænger sammen med et udviklingspsykologisk syn: psykoanalytisk orienterede forfattere synes enige om, at den foreliggende skade i personligheden må relateres til meget tidlige udviklingsstadier, hvorved skaden udgør en meget dybtliggende og omfattende forvanskning af, eller misvækst i personligheden.

Psykoanalytiske forfattere er som regel præget af at de, i deres behandling af patienten, sammen med vedkommende rekonstruerer dennes livshistorie. Deres udviklingspsykologiske syn er ikke — som hos Spitz, Mahler, Gesell m.fl. — baseret på direkte iagttagelser af småbørn, men baseret på patientens rekonstruktion af sin egen livshistorie. Kohut og Kernberg taler derfor, ikke om udviklingshistorie, men om genese, og i deres forståelse af "genesen" — altså livshistorien — indgår deres erkendelse af, at denne genople-

vede historie er dybt subjektivt farvet af patienten. Og at den skal og må være det. Når de anlægger et genetisk syn på patientens forhistorie, har ordet "genetisk" hverken noget at gøre med "gener" eller med "skabelse" "oprindelse" eller "opståen" i bred forstand, men skal forstås som værende patientens og behandlerens samarbejdende rekonstruktion af patientens livshistorie.

Genesen danner grundlag for strukturelle betragtninger: dvs. betragtninger over patientens nutidige personlighedsstruktur. Dynamiske betragtninger anstilles sammen med de genetiske og strukturelle. Dynamos betyder, på græsk, "kraft", og "dynamiske betragtninger" betyder, at man gør sig tanker om, hvilke kræfter der er ude at gå, og i hvilke konstellationer. Libido og aggressivitet er forkortelser for uendelige variationer af kræfter, der samspiller i personen, afhængig af omgivelser, genese og struktur.

Genetiske, strukturelle og dynamiske synspunkter på narcissismebegrebet vil blive gennemgået i de to følgende kapitler, når Freud og hans efterfølgere omtales.

Forskellige forfattere anlægger forskellige synspunkter. Blandt de psykoanalytisk orienterede synes der at være nogen uenighed (se Freud, kapitel 2, Kohut og Kernberg kapitel 3) om såvel udviklingsfaser (det genetiske syn) som personlighedsrelaterede faktorer (strukturelle og dynamiske aspekter), men stort set er man enig om, at det drejer sig om tidlige skader i personen, og at narcissistiske træk er ildevarslende tegn på muligheden for alvorlig bagvedliggende patologi med fare for enten fiksationer i eller regressioner til tidlige faser i udviklingen.

De mere sociologisk orienterede forfattere, der skildres i Del II i denne bog, må siges at være betydelig mere uenige i deres vurdering af narcissisme som patologisk eller uønskværdigt fænomen.

Lasch synes at mene om kulturen i USA, at den ligefrem er "døende". Det må — i min forståelse — ses som udtryk for, at han finder kulturen meget syg.

De vesttyske socialisationsforskere (f.eks. Hannoverskolen, med Ziehe som repræsentant), der beskæftiger sig med begrebet, synes også uenige: mange ser ungdommen som beklageligt ramt af fejludvikling, mens andre mener, at der netop er et positivt og revolutionært potentiale i en ungdom, der unddrager sig det kapitalistiske samfunds indflydelse ved at forsøge sig bag narcissistiske forsvarsværker (se Del II, kap. 6 og 7).

Historisk rids af begrebsudviklingen

Med fare for gentagelse kan følgende siges om udviklingen af det psykologiske begreb "Narcissisme":

I græsk mytologi elskede Narcissus kun sig selv. Freud bruger termen "narcissisme" til i begyndelsen af århundredet at beskrive en seksuel perversion hos en person: nemlig i de tilfælde hvor patienten kun kan opnå seksuel tilfredsstillelse ved at kærtegne egen krop (for yderligere diskussion heraf, se s. 32 i denne bog). Senere udvider Freud — og hans efterfølgere — begrebet til at omfatte hele personen. Der tales om en narcissistisk personlighedsstruktur, eller om narcissistiske karaktertræk. Der udvikles genetiske, dynamiske og strukturelle betragtninger omkring brug af betegnelsen. Det vil sige, at man søger at relatere personlighedsstrukturen til udviklingshistoriske stadier i den enkeltes livsforløb. Man forsøger at forstå de libidinøse og aggressive bindinger (individets investering af energi i selv'et frem for i andre) med de konsekvenser dette måtte have for de interpersonelle relationer. Endelig forsøger man at klarlægge selv'ets relation til den øvrige personlighed (med de tre instanser id, ego og superego) ud fra den formening, at "selv-værdi" eller "selv-agtelse" måtte have rødder ned i tidlig narcissistisk udvikling. Kohut og Kernberg anbefales af flere psykoanalytiske forfattere som værende særlig væsentlige eksponenter for begrebsudviklingen i forståelsen af narcissisme.

Til det psykologiske syn på narcissismebegrebet følger der sig i 70'erne et *kritisk samfundsmæssigt* syn:

Pædagoger og sociologer, som især har beskæftiget sig med ungdomsproblematik, og som især bekender sig til Frankfurterskolens kritiske teori-tænkning, har udmøntet betegnelsen "den nye socialisationstype" eller "den nye Narcissus" om de unges socialkarakter. Thomas Ziehe, der som repræsentant for den såkaldte Hannoverskole i nogle år har været tilknyttet Glockseeskolen for børn, har med sit teoretiske oplæg omkring denne nye socialkarakter startet en bølge af diskussioner over hele Vesttyskland, Skandinavien og det øvrige Europa.

Historikeren Lasch, USA, kalder hele den amerikanske kultur "narcissistisk" og følger derved sit kultursyn til diskussionen.

I det følgende vil jeg forsøge på at gå frem efter en historisk skitseret linie: nemlig den i det umiddelbart foregående optrukne.

Litteraturliste

- Akhtar, S. & Thomson, J. A.: "Overview: Narcissistic Personality Disorder" i "American Journal of Psychiatry", 139, 1. januar 1982.
- Borgen, Johan: "Lillelord", Gyldendal Norsk Forlag 1967.
- Freud, Sigmund: (se litteraturreferencer til kap. 2).
- Goldberg, Carl: "In Defence of Narcissism". Gardner Press, N.Y. 1980.
- Grof, Stanislav: "Den indre rejse". Borgen 1977-80.
- Kempler, Walter: "Experimental Psychotherapy within Families". Brunner/Mazel, N.Y. 1981.
- Kernberg, Otto F.: (se litteraturreferencer til kap. 3).
- Kohut, Heinz: (se litteraturreferencer til kap. 3).
- Laing, R. D.: "Det spaltede selv". Paludan 1972.
- Lasch, Christopher: (se litteraturreferencer til kap. 8).
- Lowen, Alexander: "Fornægtelsen af kroppen". Gyldendals pæd. bibliotek 1977.
- Mahler, M.: "On the first three subphases of the separation-individuation process" i "International Journal of Psycho-analysis" 1972, 53, 333.
- May, Rollo: "Existentiel Psykologi". Gyldendal 1966.
- May, Rollo: "Kjærlighed og vilje". Oslo, Dreyer 1977.
- Miller, Alice: "Det selvudslettende barn". Socialpædagogisk bibliotek 1982.
- Moreno, J. L.: "Psykodrama, vol. I - III". Beacon House Inc., Beacon, N.Y. 1969-1972.
- Publius, Ovidius Naso: "Forvandlingerne". København, Akademisk forlag 1979.
- Riesmann, D.: "Det ensomme masse menneske". Gyldendals Uglebøger 1965.
- Robert, Graves: "The Greek Myths". Penguin Books 1973.
- Rothstein, Arnold: "The Narcissistic Pursuit of Perfection". International Universities Press, N.Y. 1980.
- Sannella, Lee: "Kundalini — psychosis or transcendence?". H. S. Dakin Co., California 1977.
- Winnicott, D. W.: "Playing and Reality". Penguin Books 1974.
- Ziehe, Thomas: (se litteraturreferencer under kap. 6 om Ziehe).

KAPITEL 2

Freuds opfattelse af narcissisme

Ved læsning af Freud bliver man ofte slået af hans uhyre nuancerede fremstilling af emner, og selv når han udløser en mindre proteststorm i læseren (sådan som når han beskriver kvindens seksuelle kærlighed som overvejende narcissistisk), står det samtidig klart for læseren, at selv bakser han med sine begreber, stiller sig åben over for kommende udvikling og forandring, og skuer, søgende, ind i endnu ikke klart udformede strukturer for med ord at forsøge at sætte form på det set.

Når jeg i det følgende refererer hans synspunkter, kommer der let til at ske overlast mod den oprindelige tekst, efter princippet "skær en hæl og klip en tå", og med denne indledning vil jeg mane læseren til enten at gå tilbage til de oprindelige studier, eller til at medinddrage følgende aspekt i det kommende: Freud stiller sine hypoteser op som *foreløbige udgangspunkter*, og er selv klar til senere at revidere og omfortolke både i relation til egne nye erfaringer, og (i mindre grad?) i relation til andres nyindvundne viden. Til sine studerende siger han undertiden, ved forelæsninger, at om dette eller hint emne vil hans tilhørere komme til at stille sig langt mere afklaret, end han endnu kan gøre det.

Det følgende baseres især på 3 essays (se litt. liste), hvoraf de to første er udarbejdet førend 1917, altså førend han havde udarbejdet sin teori om instanserne jeg, overjeg og id i personlighedsstrukturen, og førend man var nået til en klar skelnen mellem neurose og psykose (sindssygdom eller forrykthed). Dette forklarer i alt fald til dels Freuds valg af betegnelsen "de narcissistiske neuroser" om psykosetilstandene "paranoia" (forfølgelsesvanvid) og "skizofreni". I årene omkring og efter 1910 mener Freud, at psykoserne er fikserede på det narcissistiske udviklingstrin, mens neurosernes patologi må relateres til et senere udviklingstrin, nemlig det såkaldte ødipale.

Freud mente, at det kunne være på sin plads at sammenfatte paranoiaen og skizofrenien under betegnelsen "parafreni". (Undertiden bruger Freud ikke Bleulers terminologi "skizofreni" men den af Kraepelin udformede diagnose "dementia præcox" — for tidlig senilitet).

Karakteristisk for "the narcissistic neuroses — dementia præcox for example" (se 1975 s. 420 i vol. XVI) er to ting:

a) storhedsvanviddet

b) manglende interesse i den ydre verden: folk, ting og idéer.

På dette tidspunkt skelnede Freud som sagt endnu ikke mellem neuroser og psykoser. I dag plejer de fleste at betegne psykoser som karakteriseret ved alvorlig tab af realitetssans. Vi forstår, at Freud placerer narcissisme i samme formkreds som skizofrenien, og selv påpeger han da også andetsteds (1975 s. 421, vol. XVI), at ved de narcissistiske skader i personlighedsudviklingen går libidoen tilbage til langt tidligere fixationspunkter i udviklingsfaserne end til de anale og falliske, nærmere bestemt til oralfasen. Psykoserne (lige som psykopatien) regnes af mange psykodynamisk tænkende forskere og praktikere for at stå i forbindelse med meget tidlige skader i personlighedsopbygningen. (Møller 1979). I diagnostiske overvejelser af denne art relateres narcissisme til *sygdom*. Derfor kan det samtidig være væsentligt her at påpege, at Freud allerede i sine tidlige studier fremhæver sin enighed med Jung i, at komplekser hos syge og hos sunde ligner hinanden, samt at fantasier hos skizofrene ligner almindelige myter. Hermed "normaliserer" Freud sygdomsbetegnelsen "narcissisme" til at indbefatte et stadium i *normaludviklingen*, således at narcissisme og narcissistiske forestillinger hører til almenmenneskeligt mytologisk gods.

Freud kan altså ikke siges at være enig med Havelock Ellis i udelukkende at betragte narcissisme som en perversion (altså: en sygelig afvigelse). Freud henviser til, at det enten er Havelock Ellis eller Poul Næcke, der i 1899 beskriver narcissismen som en perversion, hvor man behandler sin egen krop på samme måde som man "normalt" behandler sit seksualobjekt: dvs. indtil man opnår tilfredsstillelse. Det kan måske her være en god idé at huske på Erling Jacobsens definition af perversioner, nemlig som:

et handlingsmønster, hvor "det ikke blot kræves, at der kan opnås seksuel tilfredsstillelse ved en 'afvigende' handling, men også — og det er det afgørende — *at et fuldt tilfredsstillende samleje — af psykiske grunde ikke kan finde sted*" (min kursivering) (1965, s. 105).

Ellers kunne den opmærksomme læser nemt komme på den tanke, at enhver form for onani var en perversion.

Lad os nu gå tilbage til Freuds beskrivelse af de to karakteristika, der tidligere blev nævnt: storhedsforestillingerne og den manglende interesse for yderverdenen.

Især den sidstnævnte af disse to sygdomskaraktistika — symptomer, om man vil — optræder imidlertid ikke blot hos såkaldte

patienter men genkendes klart i ethvert menneskes dagligdag, påstår Freud, nemlig:

- 1) ved sygdom med smerter i et organ hvor individet taber enhver interesse for omgivelserne. (Man erindrer sig Storm P.s vagabond-dialog "Va' mener du om verdenssituationen?". "Jeg ved ikke, jeg har noget i øjet"). Freud parallelliserer her til samlejesituationen, hvor følelsesintensiteten i kønsorganerne afleder opmærksomheden fra seksualpartneren som person i yderverdenen,
- 2) ved hypokondri, hvor individet erotogeniserer andre organer end de seksuelle, og vender sin opmærksomhed imod dem,
- 3) ved iagttagelse af kvinders seksuelle struktur til forskel fra mandens (se senere).

Førend Freud går nærmere ind på, hvorfor tilbagetrækningen af interesse (libido) fra omverdenen sker, gør han opmærksom på, at det i grunden er sært, at vi overhovedet besætter omverdenen og dens objekter med libido, for i og med enhver er sig selv nærmest (sansemæssigt og hvad angår tilfredsstillelse), er det besynderligt, at vi investerer så megen kraft i andre.

Freud anlægger en rent kvantitativ betragtning på dette og postulerer, at der er grænser for, hvor meget opdæmmet energi, der kan rummes i individet. Den må nødvendigvis flyde over i andre og i omverdenen.

Det vil sige, at den oprindelige tilstand (ifølge Freud), førend denne overflod af energi overgår fra individet til omverdenen, består i en rent narcissistisk tilstand, hvor det lille barn formodes at være opladet af al sin egenenergi og i en slags salig væren-i-eet med sine omgivelser, opslugt i en oceanisk følelse. Da det helt lille barn ikke skelner mellem sig-selv-og-omverdenen (se Nancy Bratt 1972, Spitz 1965, Bowlby 1974), er det i sin tidligste tilværelse i og udenfor livmoderen enevældigt i en autoerotisk tilstand forud for de senere tilkommende "objektkærlighedsstadier".

Freud taler om en "primær narcissisme", som jo altså er almenmenneskelig i og med, at vi alle har været fostre og nyfødte.

Fra denne tilstand sender barnet, som en amøbe sine pseudopodier, følere ud i tilværelsen, det anknytter sig til andre (besætter andre med libido) og kan, ved skuffelser, afvisning, sygdom, traumer trække denne libido tilbage, således at det igen besætter sig selv og kun sig selv.

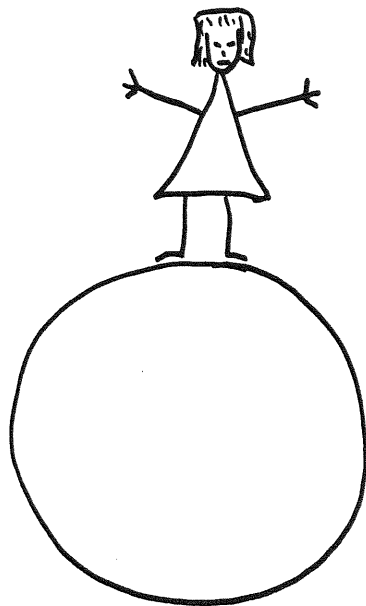
Dette kalder Freud for sekundær narcissisme.

I den heldige udvikling hjælper en god mor/far barnet over de skuffelser, der altid beredes ethvert barn, og sørger for, at forsy-

ningen af libido kan tilfredsstille barnets narcissisme (se forrige kapitel om den normale udvikling). Sker dette ikke, kan varige tilstande indtræde, hvori barnet, den unge, den voksne bibeholder sig selv som absolut og eneste centrum for interesse her i verden, samtidig med at yderverdenen taber sin "værdi" som andet end manipulerbart gods for de narcissistiske behovs tilfredsstillelse. Bliver denne tilstand kronisk, kan vi begynde at tale om "sygdom". I dag taler vi om "psykose", når personligheden er helt fragmenteret og i småstykker, samtidig med at realitetssansen svigter. Mindre "sygt" er det menneske, der bibeholder sin realitetssans, men har investeret sin libido udelukkende i sig selv, og derved ser "normal" ud, omend det til svie og dyb skuffelse for sine medmennesker, egentlig og dybest set er ligeglad med dem som selvstændige væsner. Om disse mennesker siger vi undertiden, at de har "psykopatiske træk". Imidlertid må man huske på, at også såkaldte normale og velfungerende mennesker har narcissistiske sider eller træk. Som Fromm (1980) udtrykker det: "Freuds opdagelse af narcissismen . . . ikke blot forklarede psykosens væsen, men den viste også, at den samme narcissisme er tilstede ikke kun hos barnet, men også hos det voksne gennemsnitsmenneske".

Tilbagetrækningen af investeret energi fra omverdenen forklarer storhedsvanviddet: er man det eneste menneske på jorden (se tegningen), så er man samtidig det overhovedet vigtigste.

Figur 1

Freud beskriver nu 2 principielt forskellige måder at holde af: nemlig enten 1. af *sig selv* eller 2. af *den, der sørger for én*.

1. Holder man af på en overvejende *narcissistisk* måde, kan man:

- a) holde af det, man selv er (dvs. sig selv)
- b) holde af det, man selv var
- c) holde af det, man selv gerne vil være
- d) holde af det, der engang var en del af én selv

Det er formentlig herudfra klart, at megen forældrekærlighed rummer narcissistiske momenter.

2. Holder man af den, der passer på én, så holder man af på en *anaklitisk* måde (anaklitisk kommer af græsk: jeg læner mig op ad) og man kan da

- a) holde af kvinden der (er-)nærer én
- b) holde af manden, der beskytter én.

Om disse to måder at holde af mener Freud, at kvinder let holder af på en narcissistisk måde, mænd derimod på en anaklitisk. Han udelukker dog ikke andre muligheder.

Dette kan få megen vrede op i en kvinde fra 80'erne, men jeg tror nok, man skal se på udsagnet under en historisk synsvinkel: mon ikke Freud beskrev sin samtids borgerlige kvinder, der, netop fordi seksualitetens genitale aspekter måtte fortrænges, besatte hele deres krop med libido, for at gøre sig attråværdige og dermed "fange" mænd ind i ægteskabet?

Nyere franske psykoanalytikere, der især har været optaget af den kvindelige seksuelle udvikling, har imidlertid genfremdraget Freud, kritiseret ham og også tilsluttet sig hans synspunkter, især om narcissismen i udviklingen af den kvindelige seksualitet. Grunberger (1981) skriver (min oversættelse): "Stort set er kvinders seksualitet narcissistisk i sin orientering. . . . I al fald i vores civilisation er kærlighed kernen i kvindens tilværelse, mens den hos manden er et stadium (den mere eller mindre forlængede adolescence, som er den narcissistiske alder par excellence) for senere forventes han kun at interessere sig for alvorlige materier. Forelskede mænd anses for kvindagtige og flove elskere, mere eller mindre latterlige" (1981 s. 71), mens "Kvinden er frem for alt narcissistisk" (1981 s. 79). Dette begrundes for en stor del i det vanskelige mordatter forhold, der af flere forfattere anses for mindre tilfredsstillende — også mindre narcissistisk tilfredsstillende — end mor-søn

forholdet. Pigen og, senere, kvinden må selv sørge for narcissistisk at oplades, fordi hun ikke i sin tidlige barndom oplades af moderen (eller faderen). "Kvinder lever i og gennem kærlighed. Fordi de er underforsynede med narcissistisk bekræftelse fra livets begyndelse, projicerer de deres ringe integrerede, uopfyldte narcissisme over på forholdet til partneren" (1981 s. 79) — de ønsker kærlighed, frem for alt, af partneren, og ønsker på narcissistisk vis at spejle sig i hans kærlighed. (Mænd, derimod, har efter Grunbergers mening, organiseret deres kærlighedsliv på instinktuelt basis — de vil have pregenital og genital tilfredsstillelse). På denne måde bliver kvinden mere sårbar end manden: kvinden lider et narcissistisk tab ved skuffelse, manden lider kun et driftsmæssigt afkald. I det seksuelle samliv kræver kvinden mere narcissistisk behovstilfredsstillelse end manden. Grunberger synes således ikke så langt fra Joffe og Slanders synspunkter (1967) om en trefoldig driftsteori gående på libido, aggression og primær narcissisme.

Freud udelukker narcissismen fra kategorien "drift". Han knytter narcissismebegrebet til spørgsmålet om selvagtelse. De mennesker, der formår at besætte objekter med libido (og altså holder af på en overvejende anaklitisk måde) er til gengæld for deres investerede energi i andre afhængige af disse (væsentlige) andres genkærlighed. Holder individets elskede også af individet, stiger hans selvagtelse, bliver individets kærlighed ikke gengældt, falder den.

Hos det narcissistiske menneske er mæthed umulig, idet libido (til andre) er fortrængt, og derved bliver de så væsentlige forsyninger af kærlighed, der eventuelt kommer fra andre, ikke modtaget på en mættende måde. Dette svarer i øvrigt klart til narcissistens umættelige behov for beundring. Kun ved at holde af sig selv, kan narcissisten forsynes med kærlighed og selvagtelse, men det kun at holde af sig — for, som Freud siger, dog igen at have et lykkeligt kærlighedsforhold — skaber netop risiko for regression til primært-narcissistiske stadier. "Alle holder af sig selv, kun jeg holder af mig selv" er ifølge min opfattelse et ulykkeligt menneskes udsagn, fordi tilføjelsen nødvendigvis bliver "så derfor må jeg gøre det rigtig meget". Og derved i endnu højere grad udelukke forsyningerne udefra.

Freud har en spændende skelnen mellem egoisme og narcissisme. Han mener, at narcissismen er egoismens libidinøse aspekt. Fromm videreudvikler (1980, s. 54) denne skelnen ved kritisk at mene, at Freud ikke gennemfører den i tilstrækkelig grad, for: "et egoistisk menneske kan betragte verden uden forvridning. Han be-

høver ikke at tillægge sine tanker og følelser større værdi, end de har i verden uden for ham. Han kan betragte verden, inklusive hans egen placering i den, ganske objektivt. Egoisme er i sit inderste væsen en form for begærlighed" (MM.s tilføjelse: og dermed en objektbesættelse). "Egoisten ønsker alt for sig selv, han kan ikke lide at dele . . . Hvad Freud i sine tidligere skrifter kaldte 'selvinteresse' har mere eller mindre fuldstændig overtaget hos egoisten: men selvinteressens overtag forvansker ikke nødvendigvis egoistens billede af sig selv og omverdenen, sådan som det er tilfældet hos det narcissistiske menneske".

Sammenfattende om selv-agtelsen mener Freud, at den kan bero på enten 1) primær narcissisme, 2) omnipotensforestillinger (med ønsker om at leve op til egoidealet, eller 3) objekttilknytninger og dermed forbunden tilfredsstillelse i gensidigheden. Freud tilføjer, at man så kan vælge seksualpartner ud fra, hvor tyngdepunktet ligger i ens personligheds organisationsmåde. (Vedrørende pkt. 2 — ego-idealet — overfor må jeg igen påpege, at Freud endnu ikke har formuleret sig omkring begrebet "overjeg" som internaliseret struktur, omend han taler en del om "samvittighedens overvågen" hos såkaldte normale som en parallel til den paranoides klager over at blive betragtet og bedømt).

Ved storhedsforestillinger, storhedsvanvid, mener Freud, at den mekanisme, hvorved egen person bliver opblæst til grandiose dimensioner ligner den proces, der finder sted i forelskelsen, hvor den elskede bliver gjort til indbegrebet af alt godt.

Op mod 1917 begynder Freud imidlertid at skelne mellem psykoserne og de narcissistiske forstyrrelser, i og med han anvender udtrykket "de narcissistiske forstyrrelser og psykoserne, der relaterer sig til dem".

Han relaterer homoseksualitet til såvel paranoia som til de narcissistiske afvigelser og begrunder det dels i tilbagetrækningen af libido fra omverdensobjekter og dels i (se s. 18 i denne bog) den narcissistiske tilbøjelighed til at interessere sig i nogen, der ligner én selv.

En halv snes år senere (omkring 1930) beskriver Freud en personlighedsinddeling, der baseres på den libido-udvikling eller den libidinøse situation, personen struktureres omkring. Han taler om 3 rene typer og blandings typer.

De tre rene typer er:

a) den erotiske, for hvem kærlighed (og tab af samme) danner te-

ma: det at elske — og endnu vigtigere, blive elsket, er væsentligst for denne type.

b) den tvangsprægede type, samvittighedsstyrede mennesker med rigelig indre kontrol og et strengt over-jeg.

c) den narcissistiske type, som beskrives på følgende måde:

Her ses ingen spænding mellem jeg og overjeg, og trangen til at elske træder frem foran det at elskes. Individet er optaget af sine egne overlevelsesserstrategier, han er selvstændig og ikke påvirkelig. Der står ofte megen aggressiv energi til rådighed for jeg'et, og personen er tit aktiv. "Folk af denne type gør indtryk af at være 'personligheder', de er velegnede til at udgøre støtte for andre, at overtage lederrollen og at bidrage med friske impulser ved kulturel udvikling eller ødelægge den bestående orden" skriver Freud. (Jeg kommer til at tænke på hovedpersonen i "Gøgereden", en person, der netop vælter det bestående system (et sindssygehospital) ved sin for så vidt positive og optimistiske adfærd, men som i sin manglende forpligtelse over for de konkrete implicerede forekommer mig at udvise psykopatiske træk).

Om de to første typer mener Freud, at de ved psykisk sygdom let får neurotiske træk af henholdsvis hysteriform og tvangspræget art. Om den tredje, den narcissistiske, mener Freud, at de ved frustration fra yderverdenen er særligt sårbare i psykotisk retning, ligesom de synes at rumme dispositioner for kriminalitet.

I sin bog "Character-analysis" gør Wilhelm Reich opmærksom på, at han allerede i 1926 (altså førend Freud skriver sin artikel om "Libidinal Types") omtaler den fallisk-narcissistiske karakter, som værende væsentlig anderledes end den hysteriforme og den tvangsprægede. Ifølge Reich skulle den typisk fallisk-narcissistiske karakter være selvsikker, ofte arrogant, på spring, kraftfuld og tit imponerende. Den er oftest i offensiven, parat til at fare ud med aggressivitet og mod; mændene skulle være særdeles potente og eftertrægtelsesværdige seksualobjekter til trods for deres foragt for kvinder og kvindelighed (forstået som passiv-"feminine" træk). Patologien hos typen omfatter homoseksualitet, paranoia og skizofreni: inden for perversionernes område skulle de udvise sadistiske træk. De er fallisk stolte, synes at opfatte hele deres krop som repræsentant for fallos. Angsten hos disse mennesker består i én (ubevidst) rædsel for at regrediere til analitet og passivitet. Jeg nævner alt dette nærmest som kuriosum, idet jeg (se nedenfor under "Kritiske overvejelser") har svært ved at følge, endsige acceptere postulatet om

en sådan fallisk-narcissistisk karaktertype. Imidlertid synes Freud og Reich her at være på linie med hinanden.

Kritiske overvejelser

Freud kritiseres i dag for sin individorienterede, noget a-historiske holdning. Forankret, som han var, i datidens borgerlige Wien, kan han have ment, at han beskrev "menneskeheden" frem for sit specielle, lagspecifikke klientel.

For en nærmere kritik af hans teorier vil jeg henvise til Fromms bog (1980).

I denne sammenhæng (nemlig over for narcissismebegrebet) har jeg følt mig godt hjulpet af at læse Freud, især fordi han meget klart og dynamisk beskriver *tilstanden*, både relateret til normalpsykologiske foreteelser og relateret til patologiske eller afvigende. Han er inde på fællesmenneskeligt mytegods. Han beskriver narcissisme sat i relation til den psykoseksuelle *udvikling* (nemlig set som en tidligt indsættende skade), og han beskriver de 2 hovedkarakteristika for de narcissistiske *forstyrrelser*, som han finder særlig pregnante.

Man kan kritisere Freud for i de tidligere skrifter endnu ikke klart at afgrænse neurotisk fra psykotisk personlighedsstruktur. I denne henseende har jeg følt mig bedre hjulpet ved at læse Kernberg og Kohut (kap. 3 i denne bog), idet de har en klarere diagnostisk afgrænsning af de narcissistiske forstyrrelser over for neurotiske, psykotiske og grænsepsykotiske (samt "psykopatisk prægede").

Ligeledes stiller jeg mig meget skeptisk over for Freuds personlighedsinddeling (fra omkring 1930). At sige om den "narcissistiske type" at den kan elske frem for at ønske sig elsket står i skarp modstrid til alle senere beskrivelser af en narcissistisk personlighedsstruktur. Jeg må spørge mig selv, om Freud har hæftet sig ved den "væren sig selv nok" som udstråler fra flere af de narcissistiske karakterstrukturer, der frem for alt vil bevise deres uafhængighed af andre? Når Freud til og med relaterer eventuel psykisk sygdom hos denne type med psykotiske gennembrud (cit: "People of the narcissistic type who are exposed to frustration from the external world, although otherwise independent, are peculiarly disposed to psychosis" 1975 vol. XXI) må man ydermere spørge sig selv, om han her overser det tilsyneladende inkonsistente mellem den "modenhed" i evnen til at elske andre (udvise objekt-kærlighed) og så relateringen til meget tidlige skrøbeligheder i personlighedsudviklingen?

Men sammenfattende vil jeg mene, at det ikke blot er af historisk eller litterær interesse at søge tilbage til læsning af Freud. Tværtimod får man som læser en meget klar og grundlæggende indføring i dynamiske, udviklingsmæssige og patologiske aspekter ved narcissismebegrebet.

Litteraturliste

- Andkjær Olsen, Ole & Køppe, Simo: *Freuds psykoanalyse*. Gyldendal 1982.
Bowlby, John: *Maternal Care and Mental Health*. WHO, Geneve 1951.
Bowlby, John: *Attachment and Loss*, bd. 1-2. Hogarth Press 1974.
Bratt, Nancy: *Den tidlige jeg-udvikling*. Gyldendals pæd. bibliotek 1972.
Erikson, Erik H.: *Barnet og samfundet*. Reitzel 1971.
Freud, Sigmund: On Narcissism: An Introduction. Vol. XIV. *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Ed. James Strachey. The Hogarth Press 1975.
Freud, Sigmund: The Libido Theory and Narcissism. I *ibid.* Vol. XVI. Samme forlag som ovenfor.
Freud, Sigmund: Libidinal Types. I *ibid.* Vol. XXI. Samme forlag som ovenfor.
Fromm, Erich: *Freuds teorier. Deres storhed og begrænsning*. Reitzel 1980.
Grunberger, Béla: Outline for a Study of Narcissism in Female Sexuality. I: *Female Sexuality*. Janine Chassequet-Smirgel. VIRAGO, London 1981.
Jacobsen, Erling: *Menneskets Psykiske Sygdomme*. Berlingske Forlag 1965.
Joffe, W. G. und Sandler, J. (1967): Über einige begriffliche Probleme in Zusammenhang mit dem Studium narcissistischer Störungen, i *Psyche* 21.
Møller, Marchen: *Erik Erikson*. Forum/Dreier 1979.
Reich, Wilhelm: *Character-analysis*. Orgone Institute Press 1945.
Spitz, R.: *The First Year of Life*. International University Press. 1965.

KAPITEL 3

Freuds efterfølgere

Om en del af de ting, som i det følgende forsøges gengivet gælder Jesper Jensens sætning: "Ordet er sandhedens fjende". I og med, at det beskrevne omfatter preverbale begivenheder og forhold, bliver beskrivelsen i ord på en vis måde løgnagtig eller i al fald paradoks. Læseren må forsøge at forstå meningen bag de alt for fattige ord for derigennem at fatte dynamikken og rækkevidden i det beskrevne.

Når jeg som repræsentanter for Freuds efterfølgere især vil fremdrage Kohut og Kernberg, så er det på grund af deres optimisme over for det at arbejde med narcissistiske forstyrrelser og på grund af deres gode teori-praksis sammenkædning.

I mine øjne udmærker Kernberg sig ved at give en god og klar diagnostisk beskrivelse af personlighedskarakteristika hos narcissistisk forstyrrede mennesker, medens Kohuts dynamiske beskrivelse og modeller over udvikling og de i udviklingsforløbene delvis modstridende kræfters spil forekommer enestående frugtbar og spændende. Hos Kohut skorter det imidlertid på klare definitioner og på systematisk opremsninger af karaktertræk, hvorfor jeg vil begynde med at resumere Kernbergs diagnostiske, etiologiske og prognostiske iagttagelser og overvejelser, og derefter gå over til at beskrive Kohuts dynamiske objektteori. Især for Kohut gælder det, at der kræves en dyb forståelse på et preverbalt plan af det verbalt beskrevne, førend man som læser når til en forståelse af de skildrede foreteelser.

Otto Kernberg

Kernberg taler om patienter: han er psykoanalytiker. Han støtter sig til såvel ego-psykologien som til objektrelationsteoretikerne. Om patienter, hos hvem han mener, at hovedproblemet er af narcissistisk karakter, udtaler han (1970, s. 51), at problemet består "i en forstyrrelse i selvopfattelsen i forbindelse med specifikke forstyrrelser i de pågældende menneskers objektrelationer" (relationer til deres nærmeste, eller til dem, de på anden vis er knyttet til). Overfladisk set kan patienter af denne art fungere tilfredsstillende og socialt, ofte findes de i høje stillinger inden for erhvervslivet eller i det akademiske miljø, eventuelt kan de være kunstnere af enestående ry.

Kendetegn

De karakteristika, Kernberg opremser, er følgende:

Patienterne er meget selvhenførende, de udviser stor trang til at elskes og beundres af andre, samtidig med at de — paradoksalt nok i betragtning af deres umættelighed efter hyldest — forekommer noget opblæste. Følelsesmæssige forhold er overfladiske, i og med at de udviser meget lidt indlevelse i andre, og deres livsglæde er ofte mangelfuld til trods for den hyldest, som de får og som de forsøger at fodre deres egne storhedsforestillinger med. Misundelse viser de ofte. Nogle mennesker idealiserer de, mens andre behandles med foragt, nemlig dem, de intet forventer fra (ofte de førhen idealiserede skikkelser). Kernberg finder disse personlighedstyper udnyttende, undertiden grænsende til det snylteragtige. Bag en overfladisk set charmerende facon mærkes kulden og beregningen. Depressiviteten og tomhedsfølelsen mærkes ikke altid umiddelbart.

Forsvarsmekanismerne

Kulde, arrogance og kontrollerende adfærd dækker over angsten for paranoidt raseri, som forekommer Kernberg central i personlighedsdynamikken. De psykoanalytiske forsvarsmekanismer beskrives (1970), s. 53) som "splitting (se nedenfor, side 44), benægtelsen, projektiv identifikation, omnipotens (almægtighedsforestillinger) samt primitiv idealisering".

Afgrænsning af sygdomskategorier

Differentialdiagnostisk afgrænser Kernberg (1970 og 1980) denne personlighedsstruktur fra den antisociale personlighed (vores "psykopatisk prægede" eller tidligt skadede personlighedstype) på den ene side, fra borderline-patienterne på den anden og fra neuroserne på den tredje. Han mener, at den antisociale personlighed kan anses for at være en undergruppe blandt de narcissistiske, men at førstnævnte udviser større overjegspatologi (afvigelse i samvittighedsstrukturer) end sidstnævnte. I modsætning til Kohut finder Kernberg den narcissistiske forstyrrede personlighedsopbygning ganske lig borderline-personlighedens, både hvad angår forsvarsmekanismer, og den bagvedliggende trussel fra intenst oral-aggressivt konfliktmateriale. Det, der adskiller narcissisten fra borderline-patienten er det bedre sociale funktionsniveau, bedre impuls kontrol og evnen til "pseudosublimatorisk" at arbejde vedvarende og aktivt for at realisere ærgerrige mål om storhed og beundring fra andre. Realitetstestningen og jegstyrken skulle undertiden være bedre,

men personlighedsstruktur og dynamik skulle være ensartet. Om de neurotiske karakterstrukturer mener Kernberg, at dysfunktionen også der skyldes narcissistisk sårbarhed: de neurotiske må beskytte deres selvagtelse. Denne narcissistiske sårbarhed kan altså ses hos karakterstrukturer, der må betegnes som værende overvejende hysteriske eller tvangsprægede. Det, der adskiller de mere neurotiske karakterer fra de narcissistiske er først og fremmest det mere stabile og bestandige i tilknytningsforholdene (objektrelationerne) hos de neurotiske, hvilket også viser sig i overføringen til behandleren. (Ved overføringen menes de tidligere erfaringer i kontaktforhold, der genopleves i relationen til behandleren). Den narcissistiske personlighed bliver ved med at opleve analytikerens som *ikke* ordentlig adskilt fra patienten selv og som *ikke* værende en person i sin egen ret eller med en selvstændig eksistens. Værdisystemer (moraliske normer) kommer således ikke til i samme grad at gælde for den narcissistiske person som for neurotikerens, i og med at førstnævnte ikke oplever den Anden, de Andre, som personer i deres egen ret. Primitiv oral-aggressiv driftsenergi og paranoid afstandtagen præger billedet, frem for (en vis) respekt for den anden. Dette mener Kernberg må ses i forbindelse med udviklingen af ideal-jeg, der hos narcissisten ikke kommer under kontrol fra overjeg (samvittigheden) på en realistisk måde og derved garanterer personen "ret" til at være god nok, elskværdig nok og dygtig nok til at leve i fred i verden med egne og andres forventninger og krav.

- I det såkaldt "overjeg" mener man fra psykoanalytisk hold, at der indgår 3 faktorer: 1) ideal-jeg: lig med alt det, personen gerne vil være eller blive. 2) En iagttagende instans, der let kan blive en dommer eller bedømmer. Og endelig 3) samvittigheden eller moral-påbuddene.

- I 1980 uddyber Kernberg sine synspunkter på forskellen mellem psykoserne, borderline-tilfældene (grænsepsykoserne) og neuroserne. På dette tidspunkt synes han klart at relatere de narcissistiske forstyrrelser til borderline-case'ne.

Om den tidlige jeg-udvikling skriver han, at barnet i hurtig rækkefølge og næsten samtidig skal lære to ting. Det skal lære at skelne mellem sig selv og yderverdenen — eller rettere mellem forestillingerne eller repræsentationer af sig selv og forestillinger eller repræsentationer af objekter i yderverdenen. Samtidig skal barnet lære at manøvrere med såvel kærlige som aggressive følelser over for det samme individ: dvs. der skal lære at omgås egne libidinøse og aggressive drifter over for sig selv, og over for sine objekter. Det skal

kunne tilskrive samme objekt: Selvet, eller den Anden, såvel gode som onde sider.

Nu mener Kernberg, at de psykotiske ikke har lært sig at differentiere mellem selv'et og objektet. Det har borderline-tilfældene: de kan skelne. Derimod har borderline-tilfældene ikke formået at forvalte egne aggressive og libidinøse drifter i relation til selv'et og objekterne. De forfalder til det at opdele verden i "gode" og "onde" mennesker ("splitting"), idet de ikke formår at se det gode/onde i hvert enkelt menneske for sig.

Neurotikere kan både-og. De kan skelne mellem sig selv og den anden, og de kan rumme såvel kærlige som vrede følelser over for det samme menneske (og eventuelt overfor sig selv). De behøver ikke forfalde til den form for forsvarsprægede opdelinger, der kaldes "splitting".

Det vil sige, at psykotiske mennesker er ramt tidligst, og mest omfattende i deres udviklingsforløb. De kan ikke skelne mellem sig selv og andre, de kan ikke på een gang forvalte såvel libidinøse som aggressive tilskyndelser.

Borderline-tilfældene (de narcissistiske strukturer) er ramt lidt senere i deres udviklingsforløb, de magter førstnævnte: at skelne mellem sig og den anden, men ikke sidstnævnte: nemlig at integre positive og negative tilskyndelser på een gang.

Neuroserne magter både-og i lighed med de såkaldte normale.

Kernberg (1970) henviser bl.a. til en forfatter, van der Waals, med hvem han synes at være enig. Det er ikke så enkelt, at narcissisme blot kan siges at være en tidlig fiksering (standsning) i personlighedsudviklingen, således at personen ikke "når frem til" modnere former for tilknytning til eller kærlighed for andre mennesker. Narcissisme synes karakteriseret ved den samtidigt foregående udvikling af patologiske former for selv-kærlighed og patologiske former for kærlighed til andre. I lighed med dette synspunkt mener Kernberg sig enig med van der Waals i at (1970 s. 54) normal narcissisme udvikler sig sideløbende med normale objektrelationer, ligesom patologisk narcissisme (selv-kærlighed) udvikles sideløbende med patologiske objektrelationer. Kernberg beskriver (1980), hvad han mener med "normal narcissisme" og relaterer det til selvværdsfølelsen og dennes betydning for arbejds- og kærlighedsrelationer.

Kernbergs centrale tese (1970, s. 55 ff) omkring udviklingen af en narcissistisk personlighed består i, at forstyrrelsen tager sin begyndelse på et tidspunkt i udviklingen, hvor jeg-grænser er etablerede (altså senere end i den symbiotiske fase — se M. Mahler) og

hvor en vis grad af realitetstestning har fundet sted. Personen taber ikke helt sin virkelighedssans (som den åbenbart psykotiske) og mister heller ikke sin fornemmelse af eget selv. Imidlertid sker der, ifølge Kernberg, en fusion eller sammensmeltning af ideal-selv ("den, jeg gerne ville være") idealobjekt (den idealiserede Anden) og de aktuelle selv-billeder ("sådan og sådan er jeg, sådan og sådan kan jeg") på bekostning af oprettelsen af såvel forestillinger om andre ("object images") som af de virkelige, eksisterende andre (narcissisten "ser" dem ikke længere). Dette sker som forsvar mod en uudholdelig tilstand i de forhold mennesker imellem, som barnet på daværende tidspunkt var afhængig af. Det er, påstår Kernberg, som om barnet i den narcissistiske patient siger "Jeg behøver ikke at frygte afvisning for ikke at leve op til mit idealbillede af mig selv, hvilket alene gør det muligt for mig at elskes af den ideelle person jeg tror kunne elske mig. For den ideelle person og mit billede af den person og mig selv er altså sammen et og det samme, og bedre end den idealperson, jeg ønskede skulle elske mig: så nu behøver jeg ikke længere nogen anden". (min oversættelse).

Dette fører til opblæstheden og til den ofte forekommende forestilling hos narcissisten at opfatte sig selv som "gangster" — når bare vedkommende kan slippe af sted med det. Andre mennesker opleves eksempelvis som "frugter, man kan presse saften ud af og så smide bort", og kan saften ikke udtrækkes, bliver patienten rasende. Bag dette ligger, på et dybere plan, en skyggeagtig forestilling om et ekstremt udhungret, rasende og udtømt selv, fuld af afmagt over det at blive frustreret, og samtidig bange for en verden, der forekommer lige så nedrig og ond som patienten selv. Deles verden ind i "de rige" og "de middelmådige", kan narcissisten føle sig slået af rædsel ved tanken om at tilhøre de sidstnævnte: misundelsen og foragten blomstrer.

Kernberg spørger sig selv, hvorfor denne patologiske tilstand udkrystalliseres. Han udelukker (1970) ikke konstitutionelle faktorer i retning af medfødt, stærk aggressiv kraft eller mangel på angsttolerance over for egen aggressivitet. Samtidig taler han om alvorlig frustration i de tidligere år og nævner "kolde" forældrefigurer med skjult men intens aggressivitet, (sædvanligvis en mor, der overfladisk set fungerer godt, i et velordnet liv, men under overfladen huser en bestemt form for kold og ligegyldig skadefryd af særlig skræmmende art). Som en tredje udløsende faktor nævner Kernberg muligheden for, at patienten som barn har indeholdt een — eller flere — talenter af usædvanlig art: skønhed, musikalitet

m.m. Barnet gøres så til "vidunderbarn" uden sans for dets øvrige menneskelighed og helhed.

Behandling

I behandlingen betoner Kernberg igen og igen det element, at den narcissistiske person ikke tolererer afhængighed. Dels har han grund til at mistro den, der tilbyder støtte eller varme, (ifølge det paranoide islæt, der hænger sammen med patientens egne udprojicerede hadforestillinger) og dels er det vanærende og ydmygende for patienten at modtage støtte, forståelse eller hjælp. Det kolliderer med storhedsforestillingerne. Afhængighed er derfor ensbetydende med had, misundelse, udnyttelsesmuligheder og frustration. Idoler og "slaver" tolereres, men ikke ægte gensidighed, med periodisk afhængighed og respekt.

Ofte behandles terapeuten nedladende, undertiden med næsten uudholdeligt nedsættende bemærkninger. Analysen opleves f.eks. af patienten som værende kedsommelig, til ingen nytte, behandlerens kompetence betvivles (samtidig med at patienten undertiden får det bedre). Behandleren kan føle sig som et — ganske unyttigt — vedhæng til patienten, men netop fordi patienten behandler terapeuten som en slags forlængelse af egen person er det væsentligt for terapeuten at bide nøje mærke i sine egne følelser og reaktioner. Det væsentlige består ikke primært i at meddele patienten noget om dem, men de er af stor betydning, fordi de hos den introspektivt trænede behandler afspejler klientens narcissistiske tilstand, og derved fortæller behandleren om patientens følelser og forstyrrelser.

Prognose

Prognostisk gør Kernberg sig en del tanker om sine patienter: også med henblik på, hvem det kan betale sig at ofre en analytisk indsats på. Når jeg i denne sammenhæng medtager hans overvejelse er det for at betone, at ikke alle "narcissister" er ens, og at graden af forstyrrelse kan svinge.

Kernberg mener, at prognosen (dvs. udfaldet af behandling, eller bedring i "sygdoms"forløbet) er bedst, når:

- patienten ikke er for jeg-svag, dvs. ligger for nær op ad borderline-patienten
- patienten kan tolerere sorg: dvs. vise tegn på depressivitet og på evnen til at sørge
- patienten kan vise tegn på skyldfølelser, f.eks. over for sin tera-

peut, eller de kvinder, han udnytter seksuelt (frem for at vise skam eller paranoidt raseri)

- patienten ikke udnytter behandlingen til andre formål (såsom at meritere sig som præst, eller psykoterapeut)
- patienten viser evne til kreativt at omsætte nogle af sine kræfter (dvs. til at sublimere)
- patienten ikke viser for ringe en "moral" f.eks. ved at lyve eller føre terapeuten bag lyset
- patientens livsomstændigheder ikke spiller for stærkt op til hans narcissisme (f.eks. ved at han er kunstner, foredragsholder m.m.)
- patienten viser rimelig impulskontrol
- patienten ikke for nemt forfalder til primærprocestænkning: magisk ønsketænkning
- patienten virkelig er motiveret for behandlingen.

Kritiske overvejelser

- Kernberg kan kritiseres for ikke at sætte hele narcissismeproblematikken i relation til sociale og historiske faktorer i vores aktuelle samfund.

Dette er — efter min mening — ofte teoretikerens anke over for praktikerens. Kernberg må på mange måder siges at være praktiker i og med, at han dagligt arbejder med patienter og med læreanalyser af kommende behandlere. Han teoretiserer over *sin* praksis, og det bliver da historikerens eller sociologens sag at kritisere ham for ikke at medinddrage *deres* teoribegreber som delaspekter i hans eget.

Jeg selv, der i overvejende grad også identificerer mig som praktiker er tilbøjelig til at kritisere Kernberg for i sin skildring af den narcissistiske personlighed at mangle den nuancering og den dynamiske sans som Kohut fremviser. Til gengæld forekommer Kernberg mig som tidligere nævnt meget klar og veldisponeret i sin fremstilling.

- På enkelte punkter føler jeg mig usikker. For det første finder jeg ikke, at Kernbergs skelnen mellem borderline-tilfældene og den narcissistiske personlighedsstruktur er klar. Det forekommer mig, at han mener, de er beslægtede, at de ligger på samme kontinuum, men at førstnævnte er lidt "sygere" — dvs. mere psykosnære — end sidstnævnte. Til gengæld er hans skelnen mellem "tidligt-ska-dede" eller "psykopatisk prægede" mennesker på den ene side, og de narcissistiske strukturer klar (se denne bogs s. 42): han må me-

ne, at alle psykopatisk prægede karakterer også er narcissistiske, mens det omvendte ikke behøver at være tilfældet.

For det andet er jeg ikke klar over, hvorfor Kernberg på den ene side kan mene, at narcissistiske personligheder har magtet at udskille "jeg og du" i deres objektrepræsentationer, og samtidig, på den anden side, mene at der er en fusion mellem idealselv, idealobjekt og de aktuelle selv-billeder (se denne bogs s. 45).

Endelig savner jeg en uddybning af Kernbergs synspunkter om narcissisme i normaludviklingen, omend han (1980) har et helt afsnit herom. Såvel han, som Kohut (og Argelander) er tilbøjelige til i særlig grad at hæfte sig ved skildringen af en række patologiske karaktertræk, hvilket ikke kan undre, i og med at det netop er det patologiske, de arbejder med i deres behandlingspraksis.

Afsluttende vil jeg dog mene om Kernberg, at han tager stilling til de fleste af de på denne bogs s. 14 nævnte betydningsområder af begrebet narcissisme. Han beskriver den narcissistiske *tilstand* og dens kendetegn — især inden for patologien — han omtaler *udviklingsforløbet*, der fører frem til de skildrede *karaktertræk*, og han afgrænser *sygdomskategorien* over for andre patologiske karakterafvigelser. Vægten er hos ham — af indlysende grunde — særlig lagt på beskrivelsen af det patologiske. Han kan siges at forsømme de historiske, samfundsmæssige aspekter, og er dermed ikke direkte involveret i socialisationsforskning: han er, som mange praktiserende terapeuter, mere interesseret i den enkeltes subjektive rekonstruktion af sin egen oplevede livshistorie.

Heinz Kohut

Kohut ser narcissismen som potentiel positiv, nemlig når den udvikles fra sine primitive (ofte sygelige) former frem til modne, tilpassede og kulturelt værdifulde. Han mener, at egenskaber som kreativitet, humor, visdom og indføling tager deres udspring i narcissismen.

Samtidig skildrer han på eminent vis narcissismens fascination og gru såvel i individet som historisk-samfundsmæssigt, når ikke narcissismen udvikles til modenhed.

Han definerer (1966) narcissisme som "den libidinøse besættelse af Selvet": dvs. at den narcissistiske person har investeret størsteparten af sin energi i sig selv. Selvet kan defineres som værende et forestillingsindhold i psyken (1976).

Metode

Kohut tager sit udgangspunkt i psykoanalysen og betoner derfor at hans metode for det første er dynamisk-strukturel (se Kohut 1976, s. 19), for det andet genetisk. Hermed mener han, at han ser på kræfternes spil i individet (dynamisk syn), han opfatter personen som strukturelt opdelt i id, ego, superego (dét, jeg, overjeg), og han anlægger en genetisk synsvinkel, dvs. han inddrager individets subjektive oplevelse og rekonstruktion af sin livshistorie, når han forsøger at forstå og behandle patienter.

Den narcissistiske udvikling

Han citerer (1976 s. 13) Hartmann for at mene, at . . . "narcissismens genstand, dvs. besættelse af selvet (= investering af energi i selvet), er af meget stor betydning, fordi . . . selvet omfatter halvdelen af den menneskelige psyke, imens den anden halvdel naturligvis udgør objekterne" (dvs. de figurer, individet i sin forestilling knytter sig til), (min oversættelse).

Kohut postulerer nu, i lighed med Kernberg, at den narcissistiske udvikling på den ene side og udviklingen hen imod objektkærlighed på den anden udgør to sideløbende og lige væsentlige udviklingsdimensioner i personligheden.

Fra den allertidligste fase i ethvert menneskes liv, hvor oplevelsen af selvet og af kroppen (også kaldet "kropsselvet") fylder hele billedet og frem til modenhed går følgende to linier:

1. auto-eurotisme → narcissisme → objektkærlighed
2. auto-eurotisme → narcissisme → højere former for narcissisme.

I den allerførste fase (den auto-erotiske) har barnet endnu ikke nogen helhedsoplevelse af sin krop, den er fragmenteret (jævnfør Piaget, der mener, at se-skema, høre-skema, føle-skema m.m. skal integreres). Denne fase, der er naturlig i ethvert spædbarns udvikling, udgør en fascination og en forfærdelig trussel for de fleste mennesker, hvis de senere i livet føler, at de kan regrediere ned i fragmentering. (For bedre at forstå dette udsagn, kan man se på surrealistiske billeder. Eller tænke på psykotiske patienter, der eksempelvis ikke er sikre på, om en del af deres person er et foreliggende stedmorbomsterbed eller om deres legemsdele egentlig tilhører dem selv).

Kohuts fase-inddeling kan sammenholdes med Margaret Mahlers inddeling i: autisme- — symbiose- — individuations- (eller adskillelses-)fase, og Kohut gør (1976, s. 250) opmærksom på, at hans

narcissistiske fase svarer til overgangen mellem Mahlers symbiose- og individuationsfase. Mahler baserer jo sine overvejelser på direkte iagttagelse af småbørn, Kohut på genetiske rekonstruktioner.

Efter Kohuts mening har ethvert barn brug for at spejles i en Andens (morfigurens) beundrende blik, og både ses, høres, mærkes gennem alle sansemodaliteter, for at bekræftes i sin begyndende selvstændighed som adskilt, unikt menneske. Desuden har ethvert barn brug for at have en slags almægtighedsforestilling omkring denne morfigur (jeg husker min yngste søns henstilling til sin far en dag, hvor lyset generede ham: "Far", sagde han, "Flyt solen"). Hvis et barn i disse år (cirka et halvt til fem-seks år) for det første spejles i en andens blik og for det andet ser sin beskyttelse i en andens almægtighed, skulle normaludviklingen føre barnet videre til at kunne tolerere, at hverken det selv eller den Anden er almægtige (omnipotente) skikkelser. Skuffelser og desillusionering skulle da kunne bæres og energien, der tidligere var investeret i den Almægtige Anden og det tilsvarende Mægtige Selv skulle kunne overgå til det, som psykoanalytikerne kalder overjeget: den kulturelt betingede moralske kodeks, som i en vis forstand er utopisk og ikke til at leve op til for den enkelte.

I det øjeblik, barnet ikke gennemløber den narcissistiske fase tilfredsstillende, når det ikke frem til 1) at kunne nære kærlighed (objektkærlighed) til andre, 2) eller til at rumme højere former for narcissisme (kreativitet, humor, indføling, visdom).

I stedet fastholdes det i den fase, hvori vældige kræfter er fastspændte i forestillingen om den Almægtige Anden og det Mægtige Selv. Denne fiksering til disse to forestillinger kan ikke senere ophæves af aldrig så megen beundring eller spejlen fra "udefra-kommende" kilder. En mand, som søgte mig fordi han anså sig for behandlingstrængende, sagde engang til mig "Gammel sult kan ikke stilles ved nutidig næring". Han talte om, at han, til trods for megen beundring fra kvinder over for hans maskulinitet og seksualitet, aldrig følte sig "mæt": hans behov var anakronistiske, de gik på en tabt tid og en fortabt kærlighedsfigur, nemlig hans mor.

Så når Narcissus i det uendelige spejler sig, kan eet aspekt af denne ulykkelige kærlighedsaffære være det at overbevise sig om, at alle dele af ham forefindes: han fragmenteres ikke og forfalder ikke til et surrealistisk billede.

"Spejlingen" skulle være sket i de tidlige år, for at være unødvendig, eller afsluttet hos den voksne (1976, s. 43). I sin primære narcissisme — i den tidlige auto-erotiske fase — er barnet naturlig-

vis afhængig af moderen (morfiguren). Da denne ikke er almægtig, alvidende og fuldstændig tonet ind på barnets behov, vil der naturligvis komme frustrationer, og barnet må da søge at genoprette den tabte, tidlige narcissistiske ligevægtstilstand gennem kompensatorisk dannelse af det, Kohut kalder "selv-objekter", nemlig 1) forestillingen om det Mægtige Selv, af Kohut kaldet det ekshibitionistiske "Stor-Selv" (Grössenselbst) og 2) forestillingen om den Almægtige Anden, af Kohut kaldet det "idealiserede Forældrebillede" (Idealisierte Elternimago).

Disse to selv-objekter er ikke repræsentationer af de senere udviklede, såkaldte ægte objekter, dvs. forestillinger eller repræsentationer af andre mennesker set som klart adskilte fra individet selv. De er snarere dele af eller forlængelser af Selvet, dvs. arkaiske og ofte delvis ubevidste konfigurationer. De bruges i Selvets tjeneste og opfattes som del af Selvet, og dermed ikke klart "tilhørende omverdenen". De forestillinger om fuldstændig kontrol over andre mennesker, eller over een selv, der således er animerede af narcissistisk energi, gør det utåleligt for vedkommende, hvis andre, eller selvet ikke makker ret. Kohut sammenligner den forestilling om kontrol, som individet har over sine narcissistisk besatte objekter (ofte projiceret ud på andre mennesker) med den forestilling vi alle har angående kontrol over vores muskler og lemmer og tanker. Det raseri, der opstår i den narcissistisk sårede person, kan således sammenlignes med den afmægtighed og det raseri, enhver føler, når ikke arme og ben vil lystre eller endnu værre, når ikke egne tanker kan styres (som f.eks. hos Goldsteins hjerneskadede patienter, hvis "katastrofereaktion" optrådte i sådanne situationer, hvor de ikke kunne klare førhen nemt mestrede småopgaver). (Se endvidere kap. 4 "Nogle vignetter" i denne bog).

Kohut tager (1976, s. 14 ff.) som allerede nævnt udgangspunkt for sin beskrivelse af Selvet i Hartmanns opfattelse. Han mener ikke, at Selvet er en instans i personligheden (sådan som jeg, overjeg, det), idet Selvet ingen funktion har. Derimod udgør Selvet et forestillingsindhold — i begyndelsen yderst rudimentært, senere af mere og mere kompleks art. Dette Selv kan 1) besættes med driftsenergi og 2) udstyres med oplevelse af kontinuitet. Dvs. at vores "Selv"-opfattelse indlæres under opvæksten og indeholder såvel bevidste som ubevidste aspekter, der kan lokaliseres til såvel kroppen, jeget som det'et. Hos det narcissistisk skadede individ mener Kohut (1976, s. 69), at en ønskelig udvikling er — delvis — udeblevet: nemlig den, at de narcissistisk besatte selv-objekter må fratages

en del investeret energi (cathexis) for at de psykiske instanser: jeg, overjeg, kan etableres.

Når denne udvikling ikke finder sted, kan man tale om såvel jeg-svaghed som overjegosdefekter. Dvs. at det narcissistiske jeg for det første har problemer med at forvalte impulser i relation til omverdenen (Jeg og Du er nemlig ikke klart adskilte); og for det andet viser symptomatologien (se senere) den mangelfulde dannelse af gængse jeg-funktioner: af kognitiv og af forsvarsmæssig art. Desuden optræder overjegosfunktioner, som f.eks. samvittighedskvaler i form af skyldfølelse, sjældent. De narcissistisk forstyrrede individer er ikke nået til de for skyldfølelsen nødvendige udviklingsstadier, men er forblevet fikseret i tidlige stadiers selv-fordybelse, hvori de to selv-objekter: Det Mægtige Selv og det idealiserede Forældre-billede ikke virkelig afspejler et forhold til omverdenen, omend de i stadig skiftende rækkefølge projiceres ud på omgivelserne og ind i personens egen-oplevelse (oplevelse af sig selv). Tit løber disse to konfigurationer sammen, sådan at det i ord at adskille dem, således som jeg i det ovenfor skildrede har gjort, bliver til en slags løgn eller urigtig konkretisering. De er "schwankende Gestalten", der umærkeligt og ustandseligt skifter over i hinanden, måske bedst beskrevet med Kohuts ord (1976, s. 45) "Jeg er fuldkommen. Du er fuldkommen, men jeg er del af dig." Dette er, logisk set, nonsens, men ikke desto mindre ses hos det voksne menneske denne slags almagtsforestillinger, f.eks. i den totale identifikation med et idol, en ideologisk retning. I terapien har jeg undertiden oplevet klienter sige: "Du er, i mine øjne, fuldkommen, for ellers kan jeg ikke bruge dig som terapeut." Undertiden lader narcissisten forstå, at han er i pagt med vældige kræfter af mystisk eller mytisk art. Kohut mener, at der i sådanne tilfælde er tale om narcissistiske konfigurationer, eller uudviklede potentialer hos mennesker, som må beskrives som værende tidligt fikserede, og han omtaler med gru og forfærdelse Hitler-tidens overbevisning om, at man med Führeren i spidsen kan udrydde andre i den sikre forvisning om at have ret og være indebærer af sandheden. (Tænk også på "Peoples Temple" i Jonestown, Guyana, Sydamerika, hvor en karismatisk leder, Jim Jones, fik hundredevis af disciple til at begå selvmord. Under denne synsvinkel kan slogan'et "God on our side" antage uhyggelige dimensioner). Kohut ser narcissisten som værende et yderst farligt menneske, når han tilmed er velbegavet eller talentfuld, fordi hans udstråling om at have og være i sin ret kan forføre og betage andre. Således sluttede mange dygtige, tænkende og også

teknisk begavede mennesker op omkring Hitler på grund af den narcissistisk bestemte overbevisningens aura, han udsendte.

Sagt med andre ord har sådanne mennesker ikke gennemgået det, psykoanalytikerne kalder "den ødipale fase" — dvs. skuffelsen og afkaldet, der fører til realistisk vurdering af egen magt og formåen, mod til gengæld at investere i et overjeg, der kan viderebære idealer og beskytte individet imod narcissistisk regression.

En sådan regression — eller endnu værre — fiksering i de arka-ske selv-objekter (Stor-selv og idealiseret Forældre-billede) sker ifølge Kohut, når barnet mister det idealiserede objekt (mor dør) eller skuffes dybt og varigt ("Mor ser mig ikke/hører mig ikke"). Endvidere udelukker Kohut ikke muligheden for kongenite faktorer, idet han finder det svært at forstå, hvorfor nogle mennesker klarer sig igennem forfærdelige opvækstforhold, der gør andre dybt narcissistiske. Endelig mener Kohut, at narcissistiske forstyrrelser oftest bundet i forældrenes egne narcissistiske afvigelser (snarere end i enkeltstående traumer). Mange forældre til såkaldt narcissistiske patienter har således besat deres barn med egen narcissistisk energi (libido) i stedet for at se og opfatte barnet som det, det er. "Mine børn er mine juveler" er således ikke nogen god udtalelse, hvis moderen ikke kan se barnet for egenglæde over "sine" juveler.

Kohut mener, at forældrefiguren ofte har en latent psykose til grund for sin forholden sig til barnet: de mere manifesterede psykoser skulle være knapt så farlige for barnet, i og med at det da klarere kan tage afstand fra "det syge".

Symptomer

Tit kan patienter med narcissistiske forstyrrelser ikke beskrive væsentlige aspekter af deres tilstand, men klager over sekundære gener: arbejdshæmning og perverse tendenser som f.eks. det at være "kiggere" på offentlige toiletter. Undervejs i analysen beskrives intense følelser af tomhed og depressivitet, ofte i form af uvirkelighedsfølelse eller meningsløshed. Symptomerne kan (1976, s. 41) inddeles i 4 kategorier.

- I) inden for det seksuelle område ses ofte perverse fantasier, manglende seksuel lyst
- II) på det sociale område kan der forekomme arbejdshæmning, mangel på meningsfulde relationer, kriminelle tilbøjeligheder
- III) karakteren er præget af: manglende humor, manglende indføring, mangelfuld sans for væsentligt og uvæsentligt, tilbøjelighed til raseriudbrud, og til løgnagtighed

IV) på det psykosomatiske område ses hypokondri med interessen centreret omkrings krops- og sjælssundhed "min lever har det ikke så godt" og vegetative forstyrrelser i forskellige organsystemer. Kohut nævner hud-ømfindtlighed; og han taler desuden også om ejaculatio præcox (for tidlig afgang af sæd) som udtryk for personens manglende evne til at tolerere tidsmæssig udsættelse af drifterne.

I sin beskrivelse af dynamikken bag disse symptomer påpeger Kohut gang på gang, hvorledes 1) personen er forarmet og frarøvet de energier, der i disse patologiske tilfælde vedvarende er investeret i arkaiske selv-objekter og 2) personens aktivitet trues af arkaiske strukturer og af gennembrud fra arkaiske krav.

Overføringen

Kohut arbejder med overføringen som diagnostisk kriterium. Ved overføring forstås de følelser og forestillinger, patienten hæfter på sin behandler, som regel uafhængig af behandlerens person. Følelserne og forestillingerne er erfaringer fra patientens tidligere livsforløb.

Af overføringens art mener Kohut at kunne registrere 3 faser, hvori en patient kan være narcissistisk såret: de forskellige former for traumatisk beskadigelse afspejler sig i overføringen.

- 1) Sker der dybe skuffelser i det meget lille barns narcissistiske ligevægt, vil det barn som patient lave en "Verschmelzung" — en sammensmeltning med terapeuten: føle sig fyldt af ham, og simpelthen tilfreds ved at være del af ham. Denne ligevægtstilstand kan dog nemt rystes, hvis terapeuten ikke er indfølelse nok (som i sin tid moderen), og de symptomer, der oprindeligt førte patienten til at søge behandling, dukker stærkere frem (følelser af tomhed, uvirkelighed, meningsløshed m.m.). Patienten beskrives som jeg-svag.
- 2) Sker der narcissistisk fejludvikling i senere (men dog præødipale) faser i barnets livsforløb, vil behandleren kunne mærke dette i form af en Tvillings- eller Alter Ego-overføring. Patienten oplever behandleren som værende fuldstændig ligesom ham selv (ligesom en siamesisk eller een-ægget tvilling). Forskellighed tolereres ikke, omend der er en gryende opfattelse af adskillelse: patient og behandler opleves glimtvis som værende to forskellige mennesker. Patienten beskrives som havende en svigtende kontrol og styring over drifter og impulser.

3) Sker der traumer i den tidlige ødipale alder, vil terapeuten opleve den såkaldte spejloverføring (det gør det ikke nemmere at læse Kohut, når han undertiden vælger at kalde alle disse tre overføringsformer for Spejloverføring, men denne, den tredje benævner han "den *egentlige* spejloverføring"). I den egentlige spejloverføring bruger patienten terapeuten som spejl — men et spejl, der kun må gengive det ønskede. Spejlet skal beundre, give hyldest, ligesom Tryllespejlet i Snehvide over for den onde dronning. Med ord taget fra den engelske objektrelationsteori, kunne jeg tillade mig at beskrive dette som at "bruge" analytikerens som delobjekt: patienten oplever ikke hele personen, men kun de sider, han har brug for hos sin behandler. Dog er der hos patienten nu en klar afgrænsning af "jeg" og "du" til forskel fra det, som er tilfældet ved de 2 tidligere skildrede former. Imidlertid opnår patienten som oftest ingen eller kun ringe overjelsdannelse.

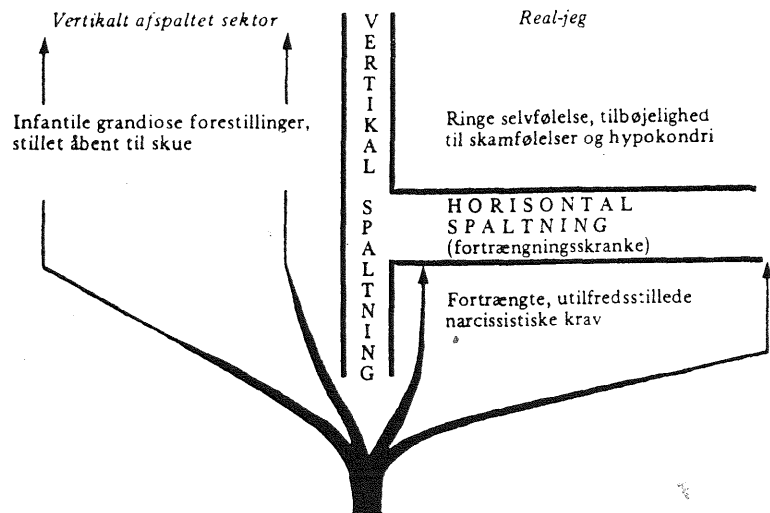
Ved at iagttage og fornemme overføringens karakter får behandleren væsentlige oplysninger om patientens tidlige udviklingsforløb. Regressioner kan forekomme, således at en patient, der oprindeligt udviser en såkaldt Alter-ego eller tvillinge-overføring, undertiden kan glide ned på tidligere sammensmeltningstrin, eller endog endnu dybere, nemlig tilbage til det auto-erotiske stadium (s. 20 ff i denne bog), hvor kropsoplevelsen er fragmenteret.

Ved fiksering i et narcissistisk stadium afspaltes selv-objekterne (Stor-selv og idealiserede Forældre-billede) fra den del af jeg'et, som Kohut i denne forbindelse kalder "Real-jeg"et: nemlig den del, der sørger for at sætte personen i relation til den omgivende virkelighed. Denne afspaltning fremstilles (Kohut 1976, s. 215) i det følgende i let forenklet form:

se figur 2 næste side

Figuren skal fremstille de to spaltninger, der foregår i personen (jvf. Laing "Det spaltede selv"). For det første kan der samtidig med en relativ realistisk fremtrædelsesform, her kaldet "real-jeget", forekomme en vertikalt afspaltet del af personen, der kommer til udtryk samtidig med real-jeget. F.eks. fortalte en lærer mig engang, at han var overbevist om, at han — hvis blot han ville — kunne styre hele sit lærerværelse. Da der her var tale om 60 personer, kunne det formentlig anses for ret usandsynligt. En terapeut udtrykte engang overfor en gruppe "I am not God — at least I don't think I

Figur 2

Heinz Kohut: "Narzissmus", 1976
(her taget fra Kristensen og Nielsen, 1978).

am". Kohut taler om en pralende, larmende del af personen. Man tænker på visse politikere, der til trods for al bevisførelse kan mene sig uskyldig forfulgte eller misforståede med vilje.

For det andet kan en del af personen samtidig afspaltes horisontalt og fortrænges. Disse dele (f.eks. trangen til støtte og hjælp fra en almægtig forældrefigur eller f.eks. trangen til exhibitionistisk at vise sig frem på infantil måde) kan forekomme intenst skamfulde og ængstende for den person, der samtidig mener, han kan styre et lærerværelse — et politisk parti — måske hele den vestlige verden. Disse horisontalt afspaltede dele kalder Kohut "fortrængte, utilfredsstillede narcissistiske krav", der skaber panik i den narcissistiske personlighed, når de trænger frem i hans bevidsthed, fordi han samtidig har stillet sig til skue som værende i stand til at styre verden (se figurens vertikalt afspaltede venstre halvdel, som Kohut kalder "infantile grandiose forestillinger stillet åbent til skue"). Personen bliver således fuld af modsætninger, der ikke er til at bære: almægtig og dog skamfuld, i pagt med højere kræfter og samtidig lille og bange.

Afgrænsning af sygdomskategorier

Kohut afgrænser på — for mig at se — meget klar måde narcissistiske forstyrrelser fra — på den ene side —

- A) psykoserne
- B) borderline-tilstandene (latente psykosser) også kaldet grænsepsykosser, eller pseudoneuroser
- C) de skizoide personlighedsstrukturer, og på den anden side
- D) "psykopatiene" (hos Kohut kaldet Verwahrloste) og
- E) neuroserne.

Da dette har været een af mine problemstillinger (se indledningen s. 11) vil jeg i det følgende kort redegøre for Kohuts tanker med henvisning til sidetal i originallitteraturen. Hvis læseren er uinteresset i disse overvejelser, kan hun roligt springe de kommende 2 sider over.

Med hensyn til afgrænsningen over for *psykoserne* skriver Kohut (1976, s. 17 og s. 20) (1973, s. 524), at

- A) ved de manifeste psykosser er det fragmenterede Selv klart stillet til skue og som regel er kommunikationen med omverdenen bristet. Hos de narcissistiske forstyrrelser *kan* der ske regressions ned i det fragmenterede, men som regel kan den del af jeget, der stadig har virkelighedsforbindelse (real-jeget) beskrive, hvad der sker (se f.eks. Terje Vesås' beskrivelse af den rasede myre, der æder sig gennem verden og til slut opæder sig selv!). I psykosser tenderer personen mod kronisk opgiveness af de sammenhængende narcissistiske konfigurationer og hengiver sig i stedet til vrangforestillinger, eventuelt hallucinationer. Til gengæld kan man i en psykoze bibeholde sin(e) objektrelation(er) til forskel fra narcissisten, der ikke har oprettet sådanne.
- B) Ved borderline-tilfældene skjuler personen, at det sammenhængende Selv egentlig er fragmenteret: ofte fungerer disse mennesker socialt.
- C) Ved de skizoide personligheder mener Kohut, at faren til staidighed er tilstede for, at de narcissistiske konfigurationer kan bryde sammen, hvorfor vedkommende forsøger at undgå for nære objektrelationer af angst for sammenbrud og fragmentering ved en eventuel narcissistisk krænkelse.

Udløsende sygdomsfaktorer ved såvel A) som B) er ofte traumer forbundet med tab af objektet, hvorimod det ved C) og ved de nar-

cissistiske lidelser drejer sig om traumer i form af narcissistisk krænkelse. Kohut mener, at endog svære psykosier kan bibeholde deres objekttilknytninger, mens alle narcissistiske forstyrrelser netop udviser objektforstyrrelser.

Sammenfattende om A), B) og C) kan siges, at narcissisten ikke er så "dårlig" som disse grupper, idet hans Selv ikke er fragmenteret eller vedvarende truet af fragmentering. Til gengæld gør de narcissistiske konfigurationer, at han ikke kan "vokse" uden psykoterapeutisk hjælp.

I øvrigt mener Kohut (1976, s. 29), at de skizoide personer bør henregnes under borderline-tilfældene, i og med at de (forbevidst) aner, at de er så sårbare for narcissistisk krænkelse, at deres forsvarsmekanismer kan bryde sammen og tillade fragmentering. Men de er ikke lig med narcissisterne, fordi sidstnævntes selv forbliver kohärent (sammenhængende) og eventuelle sammenbrud og fragmentering er forbigående fænomener.

D) Om Aichhorns unge "Verwahrloste" mener Kohut (1976, s. 188f), at nogle af dem sandsynligvis har været narcissistiske personlighedsstrukturer. Han mener, at Aichhorn har kunnet byde dem et "idealiseret forældre billede", der kunne "holde til" de strabadser, sådanne unge, tidligt skadede (eller "psykopatisk prægede") kriminelle byder deres plejepersonale. Dette er i overensstemmelse med Anna Freuds synspunkter, samt også Harold Greenwalds, der i sin bog "The Elegant Prostitute" beskriver, hvordan han "overtrumfer" sine asociale klienter ved at påpege egne psykopatiske tilbøjeligheder og fremhæve, at han er blevet en stor mand af dem: til forskel fra klienterne, der på forskellig vis sidder i suppen.

E) Til grund for neuroserne ligger der forstyrrelser i form af strukturelle konflikter mellem libidinøse og aggressive drifter forvaltet af instanserne: jeg og overjeg i forhold til id'et. Der er ved neuroserne tale om et sammenhængende jeg og klart udskilte (barndoms)objekter. Ved de narcissistiske forstyrrelser ligger forstyrrelsen i Selvet og i de arkaiske selv-objekter, enten 1) fordi disse er utilstrækkelig besatte med energi, hvorved fragmenteringen truer (regression til det auto-erotiske stadium) eller 2) hvis de er tilstrækkeligt besatte er de ikke integreret i den øvrige person og det modne Selv, som således må undvære tilskud af narcissistisk energi.

Angst, skam, skyld og vrede

Hos neurotikeren går *angsten* på gennembrud af forbudte drifter over for infantile objekter (der er angst for straf, kærlighedstab og objekttab). Hos den narcissistisk forstyrrede person går angsten på muligheden for fragmentering, for overvældende influks af arkaiske storhedsforestillinger ("Er jeg Gud?") og for tab af selvagtelse, der nemt fører til skam, hypokondri og depressivitet. Angsten, der som regel er uden objekt og af diffus natur, kan beskrives på følgende 5 måder (1976, s. 179f):

- 1) Angst for tab af realjeg ved sammensmeltning med Forældre billedet (jvf. Laings angst for opslugtheden skildret i "Det spaltede selv").
- 2) Angst for tab af kontakt med virkeligheden.
- 3) Angst for tab af kontakt med andre, og deraf følgende ensomhed.
- 4) Skam og skyhed over ekshibitionistiske forestillinger (en lille patient på Børnepsykiatrisk hospital havde forestillinger om at tisse og tisse i dagevis fra alle tagene ned på folk, "og han var så stolt, og de lo, og han blev så bange").
- 5) Hypokonder angst for psykisk eller fysisk sygdom.

Der, hvor neurotikeren ofte er plaget af skyld, ser man sjældent skyldfølelser hos narcissisten. Hans overjeg er mangelfuldt udviklet. Derimod ses ofte brændende skam, der kan være så pinagtig, at personen ofte tilfører sig selv fysisk lemlæstelse, blot for at "glemme" svien (tænk på Johan Borgens Lillelord, der (1967, s. 83) kvæter et fingerled med vilje efter at være blevet drillet af onklen for at have læst avisspalterne forkert). Skammen er således ikke (som hos den neurotiske) udtryk for en reaktion på svigtende opfyldelse af overjegs krav. Mange skamfulde personer har ikke høje idealer, men de er ærgerrige på ekshibitionistisk vis. Når jeg'et overvældes af ekshibitionistiske impulser, kommer angsten, og skammen, hvis udstillingen af jeg'et mødes med latterliggørelse eller ligegyldighed. Her er det, at det narcissistiske raseri spiller ind. Den vrede, som en narcissistisk personlighed kan føle, er uden indføling i modstanderen, den er uforsonlig hævngherrig og helmer ikke, førend modstanderen er så godt som totalt udsløttet. Denne form for aggressivitet står i modsætning til "normal" vrede, hvis mål det er enten at fjerne en uønskværdig hindring eller besejre en modstander. Hos den narcissistiske personlighed er der ikke tale om den slags målindskrænkninger: personen lades ikke i fred fra sin hævnthirst, førend

hvert spor af det fornærmende element er fjernet, og hver skamfuld episode afregnet og hævnnet, ud i det grotesk grænseløse. Raseriet står ikke under jeg'ets herredømme: den er som en løbsk hest uden rytter. Jeg'et forsyner endda ofte den impulsdrænte adfærd med rationaliseringer: bortforklaringer og retfærdiggørelse.

Historiske perspektiver

I denne forbindelse trækker Kohut historiske perspektiver op. Det omnipotente Selv, der manifesterer sig hos en Hitler, har katastrofale følger, endda for hele befolkningsenheder og i denne forbindelse taler Kohut (1973, s. 553) om hele gruppers narcissisme og de grusomme følger, dette kan have. Han ymter samtidig, at han er ked af ikke at have skrevet mere om den betydning narcissisme kan have for gruppedannelse og gruppens måde at forholde sig i historiske sammenhænge. Han er her inde på socialiseringens betydning, som f.eks. hos japanerne, hvis børneopdragelse han kæder sammen med de voksnes uforsonlige hævnthirst til eks. hos Kamikaze selvmordspiloterne under 2. verdenskrig.

Kohut må siges at nære en næsten biologisk baseret tro på en drabstendens i mennesket (1973, s. 531) og kan således ikke tilslutte sig den opfattelse, at menneskelig strid og kamp kan afskediges, når blot folk får deres materielle behov tilfredsstillet. Tværtimod ansporer han til, at vi åbent ser i øjnene, at der i mennesket bor aggressiv trang, og at denne trang udløses i særlig uhyggelige former, når den forenes med narcissistisk krænkelse og raseri.

Han tror, at narcissistisk raseri kan omformes (1966). Den bør ikke stækkes, betoner han, men omdirigeres: til modnere former for aggressivitet, der står under jeg'ets herredømme og regulering (1973).

Behandling

I det hele taget mener Kohut, at de narcissistiske forstyrrelser kan behandles. Han mener, at det frem for alt er vigtigt, at behandleren ikke moraliserer, men accepterer de narcissistiske behov og i alliancen med patientens real-jeg bearbejder netop de narcissistiske objekter, der materialiserer sig i overføringen til behandleren. Trangen til ekshibitionistisk at beundres eller hævngherrigt at ødelægge må forstås og beskrives som *utidssvarende*, men *i sin tid* faseadekvat.

Når det er væsentligt i behandlingen at analysere de afspaltede dele og gøre den horisontalt afspaltede, fortrængte del af personligheden tilgængelig for bevidstheden, så er det for at gengive indi-

videt de dybtliggende narcissistiske energier, der hidtil har været berøvet jeg'et. Har personen ikke "kontakt" med egen narcissistisk kraft, men har måttet fortrænge den af skam og af angst, daler hans selvværd, hans arbejdsinitiativ og aktivitetstrang samt evne til at opbygge relationer til andre og til virkeligheden (se s. 53 i denne bog under symptomer).

Kohut påpeger det uhensigtsmæssige i at tage afstand fra patientens ekshibitionistiske skryden, løgnagtighed eller arrogance. Han mener, det er af vital betydning ikke at afvise eller formane, men at acceptere det pralende, storladne Stor-selv, som værende udtryk for faseadekvate krav fra en tidligere livsperiode.

I behandlingen anbefaler Kohut stærkt, at man ikke "taler med" hverken det fortrængte horisontalt afspaltede eller det vertikalt afspaltede. Man skal henvende sig til real-jeget, alliere sig med det og netop gøre det afspaltede, og de tilgrundliggende selvobjekter, til genstand for analyse. Stor-selvet kan jo ikke lide behandlingssituationen; da det "mener" sig almægtigt, er det ydmygende og vanskeligt at acceptere en behandlers assistance.

Målene for behandling er således (1976, s. 230) at skabe nye strukturer, som kan omforme og differentiere de infantile mål på realistisk vis. Dvs. at patienten først skal anerkende og forstå (1976 s. 212) egne narcissistiske og perverse mål for derefter at omsætte dem i realistiske forventninger og mål af moralsk og æstetisk art. Sammenfattende (1976 s. 123) kan følgende opridses: 1) Psykens grundstruktur skal via real-jeget forstærkes og udvides med neutral-energi under jegets tjeneste og sikrere kontrol over driftsenergiene skal opnås, 2) nye idealer skal dannes, 3) højdifferentierede psykiske færdigheder skal erhverves, som til eksempel humor, visdom, kreativitet og indføling. Ifølge Kohut tapper disse færdigheder af dybtliggende narcissistisk energi (se 1976 s. 336 ff), der tidligere var unddraget den narcissistiske personligheds kontrol. Et kohärent jeg og et kohärent selv-billede med tilsvarende selv-værdsoplevelse vil styrke personen i at realisere virkelighedsnære mål og glæde sig over egen funktion og aktivitet.

I denne bogs sammenhæng mener jeg, det vil føre for vidt at gennemgå Kohuts behandlingsforskrifter nøjere. Ganske kort kan dog tilføjes, at Kohut som psykoanalytiker lægger stor vægt på overføringen og betoner (1976 s. 220), at patienten ikke som ved overføringsneuroserne lægger sin indre struktur over på behandleren, men snarere lader terapeuten blive til en direkte fortsættelse af en tidligere realitet, der ikke nåede at blive forvandlet til faste

psykiske strukturer. Dermed kan terapeuten føle sig som gespenst, ikke-tilstedeværende, og netop dette skal bringes til analyse af terapeuten i samarbejde med real-jeget hos patienten. Stor-selvet er som nævnt asocialt, det kan ikke lide analysen, det skal man som behandler ikke tale til, hverken i form af dets vertikalt eller horisontalt afspaltede dele. Herved bliver terapeutens rolle i høj grad kognitiv — efter forudgående indføling og accept. (Hvis man bruger transaktionsanalysens terminologi, så forekommer det mig, at Kohut råder til at kontakte personens Voksen-del og ikke Barne-delen). Den idealiserende overføring (svarende til patientens idealiserede Forældre-billede) må man som terapeut tage på sig, ligesom man i lange perioder må opleve en patient forsvare sig imod egne idealiserende tendenser ved i høj grad at være arrogant og nedladende overfor terapeuten. (Jeg husker min glæde, da en ret utilgængelig pige, jeg havde til samtale, adspurgte om, hvorfor hun i det hele taget kom hos mig, trofast til trods for hendes nedvurdering af mig svarede — spotsk, men nærværende — "Det er fordi du er lige så tosset som jeg."). Terapeuten må forstå, og samtidig hjælpe patienten med at forstå, at Stor-Selvet og den ekshibitionistiske trang findes og udgør rimelige foreteelser i forhold til en tidligere livsalder. Ved at disse aspekter af personligheden tilstedes adgangen til det bevidste for dér at bearbejdes, sker der ifølge Kohut en "umwandelnde Verinnerlichung" (tysk) eller "transmuting internalisation" (engelsk), nemlig en omformning og integration af narcissistisk energi til idealer og over-jeg og livskraftig arbejdsglæde.

I sin karakterstudie "Der Flieger" synes Argelander netop at bevise holdbarheden i Kohuts behandlingsteorier, for Argelander følger *ikke* Kohuts anvisninger og behandlingsforslag, men fortolker på ubevidst infantilt driftsmateriale og konkluderer til slut, at behandlingen må siges at være mislykket (se nedenfor s. 67 ff under afsnittet om Argelander).

Kritiske overvejelser

Flere forskere, såvel tyske som danske, kritiserer Kohut for ikke i tilstrækkelig grad at medtænke det historiske, socio-politiske aspekt. Jeg er i nogen grad uenig med disse kritikere, idet Kohut i min opfattelse i høj grad medtænker historiske og samfundsmæssige perspektiver. I sin artikel om narcissisme og aggression (1973, s. 532) relaterer han netop narcissistiske træk til nazi-Tysklands udryddelseskampagner, idet han beskriver den narcissistiske vrede som værende blandt de farligste og uforsonligste, der findes. Sam-

tidig maner han til overvejelse og beder sin samtid om netop at se i øjnene, at den såkaldt "umenneskelige" hævn-gerrighed og udryddelsestrang, som vi alle kan rumme, netop ikke er umenneskelig, men såre karakteristisk for mennesker (og ikke for dyr). Vi må derfor medtænke den og imødegå den, fremfor at fornægte dens eksistens og forvise den til forhistorie. Helm Stierlin, der i sin bog "Adolf Hitler" beskriver A. Hitlers narcissisme tilslutter sig her A. Koestler (1968), der hævder, at "de skader der udspringer af en enkeltpersons voldsomheder . . . er ubetydelige i sammenligning med det ødelæggelsesorgie, der er en følge af selvtranscenderende hengivelse til et kollektivt system". I mine øjne er enhver form for frelsthed eller fanatisme et faremoment, der sporer tanker ind på narcissistiske forestillinger om "det idealiserede Forældre-billede", hvor tilhængere af en sådan retning eller bevægelse ingen midler skyer for at opnå hensigten. Det vil sige, at såkaldt positive og etiske bevægelser — religiøse eller politiske — kan tiltrække sig mennesker hvis narcissistiske tilbøjeligheder kan opildne dem til at begå uhyrligheder i den gode sags tjeneste. Det er efter min mening Kohuts fortjeneste at påpege og skildre netop denne fare.

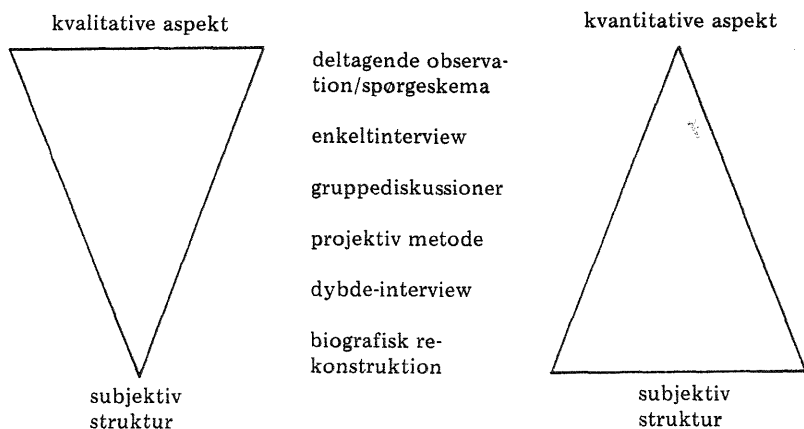
Desuden nævner Kohut den japanske børneopdragelse og sætter den i relation til den voksne japaners mod (Kamikazepiloterne, harakiri-selv-mordet). Han bruger ikke betegnelsen "socialkarakter" om disse udslag af den japanske folkekarakter, men peger i mine øjne på en mulig sammenhæng mellem socialisering og uforsonligt rasende adfærdsmønstre.

Kohut selv gør opmærksom på forskellen mellem sociologiske metoder og de metoder, han selv anvender i sin teoretiseren over narcissistiske forstyrrelser. Han anfører (1976, s. 290), at man inden for den sociologiske metode overvejende anlægger en ætiologisk synsvinkel i lighed med biologiens eller arvelærens metodevalg, mens man ved den psyko-analytiske metode særlig anlægger et genetisk synspunkt: dvs. lader patientens eller barnets subjektive erfaringer danne grundlag for bearbejdelse. (For nærmere beskrivelse af Kohuts metode, se s. 49 i denne bog.)

Vi er her inde på forskelle mellem kvantitativ og kvalitativ forskningsmetode, og selv om jeg mener, at forskellige videnskabsgrene (såsom psykoterapi på den ene side, og sociologi eller pædagogik på den anden) kan anvende såvel kvantitative som kvalitative metoder, forekommer det mig, at der inden for psykoanalysen især gøres brug af sidstnævnte (se Allwood 1981).

Breyvogel et alia gør i "Narziss" (1979, s. 147) netop opmærk-

som på, at narcissisme-teorien har sin rod i den "kritisk-dybde-hermeneutiske" metode eller fremgangsmåde og at den dermed er et sprogligt og et interaktionsresultat af analytiker-analysand dyaden. Jeg medtager Breyvogels (et alia) metode-model og forstår deres trekanten på følgende måde (s. 150): Anlægges et kvalitativt aspekt, "topper" trekanten ved den biografiske rekonstruktion, hvorimod den gennem et kvantitativt aspekt når sin spids ved spørgeskema og observatørmethoden. Imidlertid er det lidt forvirrende, at forfatterne samtidig betoner, at "den biografiske rekonstruktion . . . (der) formår at integrere et maksimum af subjektiv betydning, under det kvantitative aspekt udgør den metode, der omfatter alle førnævnte metoder og stiller det største datamateriale til rådighed".

Hermed tilkendegiver disse forfattere (der ønsker at undersøge et skoleklientel) at det via deres: altså forfatternes, fortolkning er muligt at arbejde på kvantitativ basis med de dybt subjektive erfaringer, som den biografiske rekonstruktion fremkalder.

Det er i min opfattelse *ikke* muligt at arbejde *samtidigt* med to så forskellige metoder som den kvalitative terapeutiske og samtidig den kvantitative, ofte statistisk funderede. Dette mener jeg ud fra den kendsgerning, at en fortrolighedsgrad og et længerevarende engagement, der åbner for ubevidst materiale (f.eks. af narcissistisk art) ikke uden videre kan opnås gennem et nok så følsomt interview i form af en biografisk rekonstruktion. Mange af de marxistiske skolede sociologer tillader sig netop en sammenblanding og en samtidighed i de to metoder, hvorfor jeg finder deres resultater

dokumentationsløse og uvederhæftige, idet de ud fra kvalitativt materiale hentet fra en dybt fortrolig behandler-situation overfører fortolkninger og hypoteser til en bred gruppe i befolkningen (angivelig: "den narcissistiske ungdom") uden andet belæg for deres hypotese end den støtte skrivebordsunderlaget kan yde pennen (se også kap. 6, 7, 8, 9). For eksempel er Ziehe i den mærkværdige position, at han hverken har terapeutisk erfaring, ej heller anvender sociologisk empiri, men til gengæld sammenkæder de to områder med hinanden.

Flere af de begreber, som psykoanalytikerne har udviklet, udmærker sig ved at de netop *ikke* kan eksporteres fra behandlingssituationen og uden videre omsættes på den politisk-pædagogiske arena. Eksempelvis anbefaler Kohut, at man nøje iagttager overføringen. Hvordan skal dette begreb oversættes til sociologisk, politisk eller pædagogisk brug?

Imidlertid sætter Kohut ikke, mig bekendt, sine overvejelser og teorier i relation til en Marx'sk eller en kritisk reflekteret samfundsteori.

Dette kan han naturligvis kritiseres for, hvis man som tilhænger af en socialistisk teoridannelse mener, at alle andre også bør dele den.

Paradoksalt nok kritiseres Kohut også af ortodokse tilhængere af en psykoanalytisk tankegang for såvel sine teoretiske som praktiske behandlingsmæssige innovationer. Bogen "Die neuen Narzissmustheorien" der rummer en række oplæg og foredrag givet ved et psykoanalytisk seminar i Zürich i 1980, indeholder en del meget nedgørende angreb mod ham, som jeg imidlertid er tilbøjelig til at se som udtryk for en traditionsbunden videnskabelig retningsprotester imod indførelse af nye begreber: nemlig "Selvet".

Cremerius (1981) er således ikke tilbøjelig til at mene, at Kohut repræsenterer nogen nydannelse indenfor terapeutisk tænkning: tværtimod mener han, at Kohut postulerer noget nyt (psykologisk teoridannelse omkring Selvet) uden at der foreligger andet end det, den klassiske psykoanalyse på forhånd kan forklare. Han mener, at Kohut blot anstiller sig noget mere "fleksibelt" i sin rolle som terapeut, end han tidligere har gjort, og kun deraf springer de ændringer hos patienter, som Kohut vil mene har fundet sted som følge af teoretiske nydannelser.

Heraf er der to ting at svare. Hos praktikerne afspejler teoriernes nyttevirkning sig i de ændringer, teorien medvirker til at afstedkomme. I Kohuts (og i min egen meget mere beskedne) praksis, er

der sket store ændringer dels i *forståelsen* af patienter med narcissistiske forstyrrelser, dels i *behandlingsforløb* med disse patienter, når først terapeuten ændrer sin grundlæggende holdning i retning af at lade sig indoptage af patienten som et beundrings-værdigt identifikationsobjekt. Disse ændringer i forståelse og i behandling er hos Kohut (og hos undertegnede) afstedkommet gennem ny teoridannelse.

Når Cremerius mener i Kohut at se en "sunshine-psykolog" med lys optimisme over for de såkaldt højere former for narcissisme, så kan jeg ikke følge ham i argumentationen. Kohut postulerer hverken, at disse ting kommer nemt, eller hurtigere end i almindelig psykoanalytisk praksis, eller overhovedet! At være terapeut er hårdt arbejde, og når Kohut omtaler indlevelsen (empathien) som væsentligt instrument, er denne (narcissistisk funderet) egenskab intet letvindt anvendt redskab.

Bjerg og Elle (1982) omtaler Kohuts empatibegreb som eet blandt flere normative udtryk, der let bliver afsløret som banaliteter (s. 149) og endvidere (s. 148) let forfalder til at blive moralsk krav-sætten til forældrene. Jeg mener ikke, at moral hjælper på mangler, men det er en meget sørgelig, omend banal sandhed, at det er en alvorlig mangel hos forældre, hvis ikke de kan yde indlevelse i deres barn, og som psykolog kan jeg ikke begribe, at man afviser dette krav: om indlevelse i hinanden, som "banalitet" og "uønsk-værdigt normativt udtryk".

Objektrelationsteoretikerne er tilbøjelige til at kritisere Kohut (og Freud) for at anlægge for solipsistisk et syn på spædbarnet. De mener, at den tidlige udvikling præges af forholdet mellem morfigur og barn og de tager derfor afstand fra noget af begrebsdannelsen omkring den "autistiske", "auto-erotiske" og "primærnarcissistiske tilstand". I stedet beskæftiger de sig med spædbarnets relationer til sit objekt, eller måske snarere, barnets fantasier eller forestillinger af sit objekt og af sig selv i forhold til objektet. (se f.eks. Victoria Hamiltons diskussion heraf, 1982.)

For mig at se er dette at ligne ved striden om kejserens skæg: for hvad enten man vil betragte barnet som værende "autistisk" — d.v.s. dybt nedsunket i sig selv — i sin tidligste udvikling, eller om man vil betragte det som værende dybt nedsunket i sine forestillinger om objektet, så mener jeg, at barnet i begge beskrivelser henvises til sin egen indre forestillingsverden i en forstand, der ligner og så den voksne tilstand, i og med at ingen af os har patent på sand-

heden om vor omgivende virkelighed: vi er alle henvist til vore forestillinger om den.

I Bjerg og Elles kapitel om ideologikritik af Kohut (1982 s. 146 ff) anfører de at "Kohuts teori om selvet . . . fremføres som et postulat, der ikke har grundlag i eksperimentel observation af menneskelig udvikling." Nu definerer de to forfattere ganske vist ikke, hvad de mener med eksperimentel observation, men i min egen erfaring findes der ingen mere tilbundsgående, langvarige og grundige observation af et andet menneskes udvikling end den, der sker i den psykoanalytiske behandlings dyade: For uden grundig observation kan behandleren hverken fremsætte forslag eller korrigere sine gale forslag.

Personlig har jeg haft stor glæde af at læse Kohut og kan sammenfattende om ham sige, at han i mine øjne formår at sammen-tænke alle fem betydninger af narcissismebegrebet (se s. 14 i denne bog).

Han er opmærksom på den "narcissistiske ligevægtstilstand", som han skildrer på overbevisende måde såvel sat i relation til *normaludviklingen* som til *fejludvikling*. Han beskriver narcissistiske *karaktertræk* på dynamisk måde (omend ikke altid lige definitivt klart), og han maler et billede af narcissisme som *patologisk forekomst*. Efter min mening relaterer han begrebet til såvel historie som til samfund, men om dette er der (se ovenfor) delte meninger.

Men frem for alt har han hjulpet mig til at forstå menneskelig adfærd som ikke tidligere var tilgængelig for min forståelse, og læsningen af hans bøger har hjulpet mig til at handle mere adekvat end det tidligere var mig muligt.

Hermann Argelander

Mange — især tyske — forskere henviser til psykoanalytikeren Argelander's bog "Der Flieger". Den er et karakterstudie af en person med narcissistiske forstyrrelser. Læsningen af bogen er imidlertid forstemmende — af to grunde. For det første angiver Argelander selv, at han finder sin terapi af den skildrede patient mislykket i relation til terapiens målsætning: dette er just ikke optimistisk læsning. For det andet mener jeg, at Argelander begrunder det mislykkede forløb med argumenter, der nok begrunder det indlysende i den udeblevne succes, men til gengæld er misvisende på såvel teoretisk plan som praktisk i relation til Kohuts behandlingsforslag (se s. 60-62).

Argelander beskriver (s. 91) sine terapeutiske mål på følgende måde: han håber på at kunne "åbne så meget for hans (patientens) indre følelsesverden for andre mennesker, at han kunne leve lykkeligere og mere forstående sammen med dem". Desværre, siger Argelander, måtte han af sin patient lære, at patientens mål: at blive mere fuldkommen og mere i kontrol efter at have gennemgået en behandling, var mere realistisk, idet patienten ved afslutningen (s. 92) "nu ikke længere behøver kærlighed, men forstår at skaffe sig beundring og succes hos andre mennesker".

Dette er præcis det, Kernberg (se denne bog s. 46), beskriver i sine prognostiske overvejelser over for behandlingsresultatet hos mennesker med narcissistiske forstyrrelser.

Når forløbet mislykkes for Argelander, så mener jeg som sagt, at det må relateres til såvel Kohuts praktiske behandlingsanvisninger, der *ikke* følges af Argelander, som til Argelanders egne teoretiske overvejelser.

Kohut anbefaler jo, at man ikke "taler med" patientens id. De fortrængte ekshibitionistiske storhedsforestillinger er ikke tilbøjelige til at gå i alliance med behandleren: dette ville være flovt og skamfuldt. Derimod anbefaler Kohut, at behandleren allierer sig med patientens real-jeg, og netop gør de afspaltede dele af personen til genstand for analysen. Såvidt jeg kan se af det fremlagte materiale i "Der Flieger", gør Argelander præcis det modsatte (omend han henviser til Kohut). Han tyder (fortolker) på infantilt driftsmateriale, på klassisk psykoanalytisk manér (se f.eks. s. 55, hvor han taler om patientens nuværende renlighedssans i modsætning til hans glæde som barn over at bade i snavset badevand. Hertil fortolker Argelander "Schmutz schmeckte damals süß" — "snavs smagte dengang sødt"). Dette er netop at tolke på (analt) materiale frem for, som Kohut anbefaler, at alliere sig med den realistiske del af jeg'et og behandle storhedsdrømmene og trangen til udnyttende at udstille sig for andre mennesker. Dermed kommer Argelander — omend for mig at se ufrivilligt — til at støtte op om Kohuts behandlingsteorier. Hos den urealistiske (narcissisten) må man støtte den realitetssøgende del af personen. Hos den alt for realistske (neurotikeren) skal man åbne for det urealistiske — det infantile, ofte magiske materiale fra en tidlig barndom.

Argelanders teoretiske overvejelser synes at pege i retning af det umulige i at gennemføre en behandling af en narcissistisk forstyrret person (hvilket Freud også var tilbøjelig til at mene). Argelander anser nemlig karakteren for at være en del af personligheden (1972 s.

18), og karakteren ser han som værende "summen af individuelle personlighedstræk (der ytrer sig i) adfærd og handling (og som) sædvanligvis er fikseret eller udelukkende indgraveret og dermed typiske for et menneske" (s. 13, 1972).

Ved psykotераapeutisk behandling kan karakteren ikke ændres, siger forfatteren, for disse træk er jeg-syntone (i modsætning til jeg-fremmede), og de er således bestandige dele af personligheden. I modsætning hertil omtaler Argelander "ubevidste scener", der opleves jeg-fremmede, når de fremkaldes i bevidstheden (lyst til at drikke snavset badevand, mord-lyster overfor et elsket objekt, den primærnarcissistiske tilstand m.m.). Når den primærnarcissistiske tilstand ikke omsættes i objekt-tilknytninger men gennem udviklingsprocesser i stedet bliver til bestanddel af jeg'et som sekundærnarcissisme, taler han om karaktertræk og finder dannelsen heraf uforanderlig i behandling. Dette demonstreres gennem hans eksempel: flyveren, der som i et oceanisk element kaster sig ud i svæveflyvning efter en svær psykisk sygdom i barndommen og samtidig viser sig modstandsdygtig over for de behandlingsmål, Argelander har sat sig: nemlig (s. 91) "at kunne åbne sit indre følelsesliv for andre mennesker". I mine øjne retfærdiggør Argelander gennem dette eksempel sin mislykkede behandling, for når narcissismen er del af karakteren, så kan den ikke ændres.

Imidlertid kommer Argelander ud i nogle vanskelige overvejelser over, hvad det så er, der ændres under behandling. Ved de såkaldte karakterneuroser (dvs. neuroser, der ikke primært ytrer sig gennem symptomrigdom, men hvor patienten søger hjælp, fordi egne karaktertræk er generende — f.eks. aggressionshæmning) gøres netop karaktertrækkene til genstand for analytisk behandling, idet de ytrer sig i overføringen til behandleren, og det bliver da netop de generende karaktertræk, der søges ændret. Efter min mening gør Argelander sig skyldig i en ringslutning, når han skal forklare, hvordan han på den ene side finder karaktertræk bestandige, og på den anden finder, at de ændres under behandling. Han forklarer, at han finder det muligt (s. 14), at en analyse kan gøre jeg-syntone karakteregenskaber fremmed for jeg'et, hvorved de kan analyseres. Ringslutningen bliver efter min mening således: karakteregenskaber er jeg-syntone og uforanderlige, og når de kan forandres (ved de såkaldte karakterneuroser), er de altså ikke jeg-syntone karakteregenskaber. Desuden mener Argelander det muligt at karakteregenskaber kan forskubbe sig, således at den samlede karakterkontur (karakter-profil) ændres.

Når jeg til trods for min kritiske holdning til Argelander alligevel medtager ham her, så er det fordi han for det første udmærker sig ved sine minutiøse skildringer af sine fortolkninger i behandlingen af den narcissistiske patient, (dette kræver mod: at udsætte sig for andres bedømmelse), for det andet fordi han herved erlægger et dokument i debatten om behandlingen (omend han i mine øjne indirekte og ufrivilligt kommer til at støtte Kohut), og for det tredje fordi han har en meget præcis skildring af forskellen mellem objektbesættelse på den ene side og den primær-narcissistiske tilstand på den anden. Med Freuds ord fremdrager han "den oceaniske følelse" af samhørighed med omgivelserne som helhed (s. 23 ff) og beskriver, hvordan netop denne primær-narcissistiske følelse udelukker muligheden for at opleve sit objekt med konturer. Længslen rettet mod eet konkret objekt, lysten, trangen og opbygningen af spænding med tilfredsstillelsen, udløsningen og den ledsagende kropslige oplevelse af afspænding til følge udebliver ved fikstation i den narcissistiske tilstand.

For mig at se har Argelander ikke den bredde og perspektivrigdom i sin fremstilling, som de tidligere nævnte forfattere. Han beskriver således *ikke udviklingen af den såkaldt "normale" narcissisme*, omend han (s. 11) tilkendegiver, at han foruden en patologisk narcissistisk udvikling også mener, at der findes en "sund og nødvendig narcissistisk udvikling, der fremkalder menneskelige værdiforestillinger og kreative ydelser". Denne skildres ikke nærmere, idet Argelander i overvejende grad ser på narcissistiske træk som repræsentanter for *patologisk udvikling og afvigelse. Tilstanden eller karaktertrækkene* relateres heller ikke til det omliggende samfund eller til historiske forløb.

Sammenfatning af kapitel 2 og 3

Sammenfattende kan man om de psykoanalytisk orienterede terapeuter (og de i det følgende citerede skønlitterære forfattere) sige, at de anlægger dynamiske, genetiske og strukturelle betragtninger, når de skal skildre eller vurdere andre mennesker.

Dynamiske betragtninger gør sig gældende i den psykoanalytiske definition af narcissisme, når det narcissistiske menneske beskrives som eet, hvis kræfter (libido) er trukket tilbage fra andre mennesker og omverden og til gengæld i høj grad investeret i egen person. Når skildringen af det narcissistiske raseri er så skræmmende, skyldes det netop, at de narcissistisk forstyrrede individer in-

gen indlevelse har i omverden, og dermed ikke rimelige modforestillinger over for egne aggressive kræfter. De er uforsonlige.

Genetiske betragtninger gør sig gældende hos alle psykoanalytikere, der jo må arbejde med personens genese i form af hans barndom, opvækst og egen rekonstruktion af hidtidige forløb.

De fleste skønlitterære forfattere er, i deres personskildring, optaget af dynamiske forhold, dvs. hvilke kræfter, der råder i personen. Derimod er det ikke altid sådan, at genetiske forhold, dvs. livshistorien eller anamnesen omtales.

De *strukturelle* betragtninger, som psykoanalytisk orienterede forfattere alle synes at fremføre, peger ensstemmende i retning af, at den narcissistiske personlighed er jeg-svag, og står i fare for fragmentering, er *angst* for fragmentering, eller allerede *har oplevet* psykotisk gennembrud.

Ikke alle skønlitterære forfattere synes interesseret i dette aspekt, men i bogen "Lillelord" skildres hovedpersonen som genstand for svære psykiske forstyrrelser (se kap. 4 i denne bog).

Arnold Rothstein mener, at narcissistiske træk må relateres til personlighedsstrukturen og dens integrationsgrad (jeg-styrke og udviklingsskader) samt til "mode of investment" — investeringsmåden. Hvad angår det første punkt, så vil tidlige udviklingsskader afstedkomme mere patologiske narcissistiske mønstre end senere tilstødende. Hvad angår det andet punkt, så mener han, at et narcissistisk skadet menneske ligeså vel kan overinvestere i en anden (et idol) som i sig selv. Ved overinvestering af energi i en væsentlig Anden, taler Rothstein om tilstedeværelsen af en "suppliant personality disorder", som han altså mener er af narcissistisk karakter, omend det hos vedkommende person ser ud som om al energi er centreret, ikke om det egne "Selv" men om den "Anden".

Først ved læsning af Rothstein lykkedes det mig at forstå Alice Millers postulat om at mange psykoterapeuter er narcissistisk skadede. De er som børn trænede til at udleve og svare på deres forældres (narcissistiske) behov, og fortsætter hermed gennem deres relation til Klienten som den væsentlige "Anden".

[De dynamiske og strukturelle betragtninger må naturligvis ses som værende væsentlige, når en behandler vil vurdere, om hans klient vil kunne profitere af en psykoterapeutisk behandling, og i så fald, hvilken. Disse diagnostiske overvejelser har derfor især relevans for bedømmelsen af den narcissistiske personlighed set som "syg" eller "patologisk" (se s. 27, kap. 1 i denne bog).

De genetiske betragtninger har (se ligeledes s. 20) relevans for

behandleren og for klienten når de sammen, under behandlingen skal genoptrevle hvornår og hvordan traumerne har indfundet sig i den enkeltes livsudvikling: det vil sige, at de genetiske betragtninger har at gøre med det unikke menneskes udviklingsstadier.

Det må i hovedsagen tilskrives psykoanalysen, at genetiske synspunkter relateres til strukturelle og dynamiske ("hvordan jeg har levet" relateres til "hvem er jeg i dag" og "hvordan fungerer jeg"). Diagnosen, tilstandsbeskrivelsen, gøres afhængig af forhistorien.

Jeg vil vove at påstå, at Kohut og Kernberg i det store og hele er enige i deres genetiske syn på, at det drejer sig om tidlige skader i personlighedsudviklingen (se dog s. 166 ff). Dynamisk synes Kernberg at lægge mere vægt på aggressiviteten, idet han i behandlingen af den narcissistiske personlighed mener at møde store mængder af tidlig, oral aggressivitet. Kohut er mere tilbøjelig til at anse aggressiviteten, når den optræder i behandlingssituationen, for at være en afspejling af en oprindelig narcissistisk krænkelse: patienten føler sig, igen, ikke forstået, eller opfattet af terapeuten, sådan som det i sin tid var tilfældet med morfiguren. Kohut går derfor mere ind for "alliancen" med real-jeget i bearbejdningen af de infantile, ekshibitionistiske tilskyndelser. Kernberg synes mere opmærksom på driftstilskyndelserne selv. Strukturelt er de enige i at betragte den narcissistiske personlighed som "jeg-svag" og i fare for fragmentering, eller psykosegennembrud, omend deres terminologi synes noget forskellig, idet Kohut, for mig at se, klarere afgrænser den narcissistiske personlighed, mens Kernberg ofte betragter narcissisme som underpunkt under en borderline-tilstand eller en psykopatisk skadet personlighedsudvikling.

Kohuts "selvobjekt"-begreb forekommer mig at være dybt originalt og indfølelse tænkt. Begge forfattere omtaler "normal narcissisme".

Den psykoanalytiske metode må siges at være baseret på en dybde-hermeneutisk forståelse, der udvikles på et materialistisk grundlag: nemlig i et dyadisk vekselspil mellem to mennesker, der har sat sig samme mål: at forstå og at bedre den enes tilværelse og funktionsmåde. Metoden er således individ-centreret, humanistisk i sin målsætning, og dialektisk i sin betoning af det væsentlige samspil mellem menneske og omverden.

Når man som sociolog, eller pædagog (se Del II i denne bog) vil basere sit almene syn på børn eller unge på en psykoanalytisk funderet teori (om narcissisme) risikerer man let at tage sit udgangspunkt i blå luft, nemlig ud fra en abstraktion, en teori, der ikke i

den pædagogisk-sociologiske sammenhæng bliver ordentlig materialistisk baseret i individcentreret praksis på dialektisk grundlag, således som behandlerpraksis er det i forhold til behandlerens psykoanalytisk orienterede teoridannelse. Om pædagoger, der udtaler sig alment om ungdommen som værende narcissistisk, må jeg sige følgende: de er subjektive i deres dom, idealistiske i deres udtalelser, og uden dialektisk-materialistisk fundering for deres spekulationer, i og med at de baserer deres udsagn på en teori hvis rødder (det individcentrerede og fortløbende dialektiske) de ignorerer. De udtaler sig teoretisk (om en narcissistisk ungdom) uden at foretage eksperimentel, empirisk eller dialog-præget praksistilknytning.

Litteraturliste

- Allwood, Carl-Martin: "Kan psykoanalysen værdes med metoder från empirisk vetenskap". *Nordisk Psykologi*, vol. 33 (4) 1981.
- Argelander, Hermann: "Der Flieger. Eine charakteranalytische Fallstudie". Suhrkamp, Frankfurt 1972.
- Bjerg, Jens og Elle, B.: "Ungdom, socialisation og narcissisme". Unge Pædagoger 1982.
- Borgen, Johan: "Lillelord". Gyldendal Norsk Forlag 1967.
- Döhmman-Höh, F. (red.): "Die neuen Narzissmus-Theorien: Zurück ins Paradies?". Udg. af Der psykoanalytische Seminar, Zürich. Syndikat 1981.
- Greenwald, Harold: "The Elegant Prostitute". Ballantine 1973.
- Hamilton, Victoria: "Narcissus and Oedipus". Routledge and Kegan Paul 1982.
- Hartmann, Heinz: "Comments on the Psycho-analytic Theory of the Ego" (1950) i "Essays on Ego Psychology". The Hogarth Press 1964.
- Häsing, Stubenrauch & Ziehe (red.): *Narziss*. Päd. Extra 1979.
- Jensen, Jesper: "Digt om så det gælder". Gyldendal 1978.
- Kernberg, Otto F.: "Factors in the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personalities". *Journal of The American Psychoanalytic Association*, 1970. vol. 18.
- Kernberg, Otto F.: "Internal World and External Reality". Jason Aronson, London 1980.
- Kohut, Heinz: "Formen und Umformungen des Narzissmus" i *Psyche* 1966, 20.
- Kohut, Heinz: "Introspection, Empathie und Psychoanalyse". Suhrkamp, Frankfurt 1977.
- Kohut, Heinz: "Narzissmus". Suhrkamp, Frankfurt 1976.
- Kohut, Heinz: "The Restoration of the Self". N.Y. Internal. Univ. Press 1977.
- Kohut, Heinz: "The Two Analyses of Mr. Z" i *Int. Journal of Psycho-Analysis* 1979, 60, 3.

- Kohut, Heinz: "Überlegungen zum Narzissmus und zur narzisstischen Wut". *Psyche*, nr. 5, 27. årg. maj 1973. Ernst Klett Verlag, Stuttgart.
- Kristensen, Per og Nielsen, Elo: "Heinz Kohut's narcissismeteori. Introduktion og perspektivering". I "Socialisationsforskning", red. Birger Steen Nielsen og Elo Nielsen. Borgen/Basis 1978.
- Laing, R.: "Det spaltede selv". Paludan 1972.
- Mahler, Margaret: "On the first three-subphases of the separation-individuation process". *International Journal of Psychoanalysis*, 1972, 53, 333.
- Rothstein, Arnold: *The Narcissistic Pursuit of Perfection*. International Universities Press 1980.
- Stierlin, Helm: "Adolf Hitler". Rhodos 1977.
- Waals, H. G. van der: "Problems of Narcissism". *Bulletin Menninger Clinic*, 29. 1965.

KAPITEL 4

Nogle vignetter

Undertiden kan skønlitteraturen forsyne os med langt klarere billeder end alverdens faglig kompetence. Jeg har i det følgende samlet et par eksempler fra litteraturen på personligheder, om hvem jeg mener, man kan sige, at de tilhører kategorien "den narcissistiske karakter" således som den beskrives af Freud og hans efterfølgere.

Først Lillelord: en prepubertetsdreng skildret i Johan Borgens bog af samme navn. Vi ser ham stå, med lange lyse krøller ned over skuldrene, og tage imod tanterne og onklerne til et middagsselskab hos moren.

Nå var stunden, den fortættede, av hygge og forventning. De var her. Allé. Og han skulle bringe noen en glede ved å gjøre enda et barnslig fremstøt mot tante Klara — for det var ventet av ham — og si: "Få se på den brosjen da, tante Klara!"

Han sa det. Og hun sa, som hun skulle: "Men kjære barn, at du aldri blir trett av å se på den brosjen . . ." Og hun trakk den tynne gull-lenken varsomt over hodet og åpnet den ytterste brosjen, som rommet en akkurat likedan, men litt mindre, og åpnet den; og den rommet en akkurat likedan. Og han sa: "Åhhh!" Men selv den innerste brosjen hadde en sprekk som kunne tyde på at den var til å åpne. En gang hadde mor sagt at den rommet et fotografi og at det var tante Klaras tragedie. Og Lillelord visste at han ikke skulle vite og ikke spørre om den også kunne åpnes. Han visste det, som han visste tusen vedtatte ting.

s. 11 En hel del ting var gitt.

Dette er ikke beskrivelsen af ægte spontaneitet, eller umiddelbar barnlighed. Der er en beregning i ordene, handlingen. Det fremgår af teksten, at drengen ved, hvad han skal og ikke skal, og at dette, snarere end indlevelse i tante Klaras "tragedie" ligger bag hans tilbageholdenhed over for det at spørge til det inderste rum. I mine øjne skildres her en "som-om" personlighed, der i grunden dårlig nok "ser" andre (Tante Klara og de øvrige familiemedlemmer) men kun sig selv og sin behagelige optræden.

Endnu mere grotesk fremstilles dette over for moren, som han manipulerer groft. Samtidig manipulerer han imidlertid også sig selv, idet han omgør ægthed til "skin", pjækkelyst til pseudovidenskabelighed.

Han hørte moren komme ned trappen og visste at hun i næste øyeblikk ville stå i døren. Flamme av irritasjon slo opp i ham.

"Men Lillelord, skal du ikke gå på skolen?"

"Kall meg Wilfred," sa han kaldt, uten å snu seg. Det kom helt uventet på ham selv.

"Men gutten min . . ." Nå hørte han skrittene hennes komme mot seg. Hans sinnstemning vrent seg brått. Han gikk mot henne med tårer i øynene.

"Tilgi meg, mor."

"Men klokken er halv ni — over det."

"Mor . . ." Han lot med ett tårene få komme til — ikke i fritt løpp, men akkurat slik at de sprent på og han kjente en god smerte i strupehodet. "Mor, jeg kan ikke gå på skolen i dag."

Hun la armen vergende rundt skuldrene hans, de gikk til vinduet sammen. "Se, mor," sa han og nikket ut mot de våte, mørke grenene som silte sollyset. "Mor, jeg mangler en hel del blomster til herbariet, blåveis . . . flere planter med rotstokk — nei, det er ikke for tidlig på året, jeg kan grave dem frem under den råtnete sneen på Bygdø."

"Da måtte jeg jo skrive i morgen at du var syk," sa hun. "Det ville være å lyve."

Han visste at hun var overvunnet. Han visste det av øynene. Han visste av alt, av hennes sorte kjole, hun hadde en av sine milde dager, en av de dagene hun skulle gå på kirkegården og minnes far. Han trakk på skuldrene:

"Lyve — ikke hvis du skriver at jeg har vondt i halsen."

Også hun trakk lett på skuldrene, med nøyaktig den samme bevegelsen i sine voksne, runde skuldre som han i sine magre barnslige, en bevegelse av selvrådighet og lettsinn.

"Og mor —", han gikk etter henne fra vinduet inn i værelset. "Kali meg hva du vil, kall meg Lillelord."

Moren snudde seg, hun så bekymret ut. "Min bror Martin har kanskje rett, det er på tide vi begynner å kalle deg det du heter."

Et dypt ubehag grep ham, et ubehag fordi foruroligende realiteter kom og gjorde seg gjeldende. Han rakte to bedende armer mot henne og sa: "Kall meg Lillelord!"

Hun sukket lykkelig. "Ja, når du selv vil det, gutten min."

....

"Mor, jeg har ventet på å spise med deg. Jeg eier ikke appetitt når ikke du er der."

Og det ble sant i samme nu. Han kjente sulten jage i seg, som etter noe overstått. Og han kjente uroen ved alt som skulle komme — men nå som noe søtt gjennom ryggen og opp langs bena. Mor fikk den varme kaffen inn, og mor og sønn kastet seg med en hemmelig lykke over frokostbordet, stiltiende enige om å utsette alt ubehagelig.

"Mor, jeg synes ikke du skulle gå i sort i dag," sa han.

Hun så på ham, perpleks. Han hadde uttalt hennes egen tanke, han uttalte ofte hennes tanker like idet de meldte seg. "Det er så pent vær. Du kan skifte, tror jeg."

Og dette "tror jeg" var som etter en hemmelig avtale, en rest av barnespråk som hadde hatt en mening en gang.

Han reiste seg høflig straks hun reiste seg. Han hørte henne gå opp trappen og inn på værelset i annen etasje. Han gikk fort bort til sekretæren, sto opp på en stol, fisket frem nøklen og låste opp. Et øyeblikk etter sto han med fire femogtyveører og fem tiører i hånden. Så, idet han skulle legge alt tilbake, ble han grepet av en ny tanke. Han tok den ene "ballblyanten" fra bakrommet i portemonéen, fant der også en liten lapp over foretak innkjøp og skrev — nøyaktig med morens pertentlige steilskrift — tre utgiftsposter på en og en halv krone til sammen. Så la han alt sammen tilbake som det var, sto ned av stolen og gikk plystrende til vinduet nettopp idet Lilly, stuepiken, kom inn for å ta av bordet.

Hun ble stående forbauset. "Er du ikke gått på skolen," sa hun.

"Som du ser, kjære Lilly," sa han og vendte seg strålende mot henne.

"Vet frua at du skulker igjen?"

"Lilly, hvilket ord —." Han gikk smilende mot henne. "Jeg skal på Bygdø og botanisere i dag, været egner seg til det." Hun blåste foraktelig. Han kom mot henne: "Vet du, Lilly, nest etter mor, men hun er jo så meget eldre, er du den peneste damen jeg vet."

"Dame," blåste Lilly beseiret.

"Ja dame," sa han påståelig og stilte seg mysende mot henne, ganske nær.

"Vet du, jeg tror at du er datter av noe — noe høytstående, en minister eller kolonialgrossist. Hendene dine . . . sånn som du beveger deg . . ."

"Begynner du nå igjen," sa Lilly og sanket tallerkener sammen med sine buttete, røde hender. "Vet du hva jeg tror du er, du er skurlete, oppi her."

s. 16

Den manipulerende adfærd ses her over for stuepigen. Vi genkender den i hans måde at forholde sig til lærerinden.

"Rekk hånden i været de som er ferdige!"

Små, blekkflekkede hender strittet til værs. Et fåtall dukket hodet og grep efter penneskafet i lett panikk.

"Du, Wilfred — du er ikke ferdig?"

"Nei, frk. Wollkwards," svarte han høflig. Og hun visste det i det samme, at det var denne selvsikre høfligheten som gikk henne på nervene. Det var ingen av de andre som kalte henne ved navn, som så å si satte henne på plass, på en fjern plass, med sin korrekthet.

"Og hvorfor er du ikke ferdig?" spurte hun med uvant irritasjon. Guttene så skremt på henne nå, de var vare for uvante skiftninger i tonefallet.

"Fordi jeg ikke er begynt, frøken Wollkwards," svarte Wilfred med høy, klar stemme. Noen av guttene flirte, andre stirret redselsslagne frem for seg.

Signe Wollkwards hadde lært under Pedagogik på Guvernanteskolen at hun skulle telle til fem før hun ble vred. Da ritualen var over spurte hun med tilstrebt vennlighet: "Hvorfor er du ikke begynt?" Og da han ikke svarte: "Få sel!"

Wilfred reiste seg lydig og kom stille opp langs bordet. Han rakte henne skjønnskriftsheftet med den blanke siden. De perfekte forskriftene lyste ensomme mot henne.

"Men hva i all verden har du gjort hele tiden?" spurte hun.

"Tenkt." Det kom uten betenkning, uten skyldfølelse.

"Tenkt — på hva?"

"Jeg kan faktisk ikke si det, frøken Wollkwards. Jeg beklager. Jeg beklager det dypt."

Men hodet hans var ikke bøyd, som på andre gutter når de tilsto noe; blikket vek ikke. Hun var heller ikke vant til at de "beklaget".

"Jeg forstår det ikke, Wilfred, du satt jo og skrev?"

"Jeg lot som jeg skrev."

Var det et bitte lite ironisk smil aller innerst i det klare blå blikket? Var all denne fint mislede uskyld et dekke over forvorenhet og tross? Hun kunne ikke tro det.

s. 31

I karaktertegningen af moren giver Borgen os flere indfaldsvinkler til forståelse af dynamikken i familien (der til hverdag kun består

af mor og søn), foruden af dynamikken i drengens egen personlighed.

s. 187

Hun måtte tænke på sin bror Martin, da de satt i stuen der og var falt litt mer til ro. Var det noe sånt han hadde villet forberede henne på med sin ustanselige påminnelse om at gutten ble stor, at han tilmed var usedvanlig tidlig utviklet? Det var sant at hun hadde tenkt på ham som en liten Mozart ved spinettet. Tidlig utviklet, ja — men på sin egen måte, eller rettere sagt på hennes måte: en drøm . . .

Hvor moden hadde hun først forstått da hun — takknemlig — ble stilt overfor det spørsmålet hun alltid hadde trodd skulle bli det verste; det falt ikke en gang i spørsmåls form. Han hadde sagt, og tydelig ment det som en avslutning: "Mor, jeg tror far døde overraskende. Du skal ikke fortelle meg mer om dette i aften."

Alle tårene — hun ville helst glemme dem nå. Alle spørsmål som ikke ble stilt. Hun ville helst huske at han kom bort til stolen hennes og satte seg på armlenet og tok hendene hennes og sa: "Stakkars mor, det er vel ikke så greit for deg heller."

Enda dette "heller" fortsatte å pine henne. Hvem hadde han tenkt på? Denne madammen i båten eller løsungen hennes på havet? Eller hadde han tenkt på seg selv? Hadde hennes Lillelord det ikke godt? Var alt de levde et bedrag, en ved-siden-av-tilværelse som bare gjaldt innimellom, slik hun av og til hadde følelsen av at hele hennes egen tilværelse bare hadde den gyldighet hun selv skjenket den i sin indolente avsky for alt ubehagelig? *) (se fodnote side 84)

s. 188

Her aner vi onklens ængstelse for den opdragelse, moren giver sin søn. Og vi følger med i hendes egen, lidt drømmende refleksion: "tidlig udviklet . . . på hendes måde: en drøm". Hermed antydes det, at moren ikke ser drengen som den, han er, men som den, hun drømmer om, at han skal være. Herigennem forhindrer hun såvel sig selv som ham i at tage stilling til realiteter, såsom farens død og drengens kriminalitet. I sin umodenhed gør hun ham til en narcissistisk forlængelse af sig selv; hun hjælper ham ikke til at blive en person i sin egen ret.

Som kvindelig modstykke til Lillelord har jeg valgt Tolstojs smukke Héléne fra "Krig og fred". Vi præsenteres første gang for hende ved en soiree hos Anna Scherer, kejserindens hofdame.

Viscomten belavede sig allerede med et fint smil på at forælle.

— Vil De ikke komme hen til os, *chère Héléne*? — sagde Anna Scherer til den smukke prinsesse, som sad lidt borte og dannede midtpunkt i den anden gruppe.

Prinsesse Héléne smilte stadig. Hun rejste sig med samme smil, som hun havde, da hun trådte ind i salonen, den fuldenst smukke kvindes uforanderlige smil. Med en let brusen af sin hvide baldragt, der var pyntet med vedbend og mos, med sine blændende hvide skuldre, med sit glansfulde hår og sine strålende diamanter skred hun frem mellem herrerne, som veg til side for hende; og uden at se på nogen af dem, men med et smil til dem alle, som gav hun enhver

af dem ret til at nyde skønheden i hendes skikkelse, hendes runde skuldre og hendes efter datidens mode meget blottede bryst og ryg, omgivet af hele et bals strålende atmosfære, gik hun lige hen til Anna Scherer. Héléne var så smuk, at man ikke alene ikke mærkede den mindste antydning af koketteri hos hende, men det var tværtimod som om denne ubestridelige og alt for voldsomme og sejrige skønhed generede hende lidt. Det var, som om hun selv ønskede, men ikke var i stand til at formindske virkningen af sin skønhed.

— *Quelle belle personne*, (Hvor er hun smuk) — sagde alle, der så hende.

Ligesom blændet af et usædvanligt syn trak viscomten på skuldrene og slog øjnene ned, mens hun satte sig til rette lige foran ham og omgav ham med sit uforanderlige smil.

— *Madame, je crains pour mes moyens devant un pareil auditoire*, (Madame, jeg frygter for, at mine evner ikke slår over for et sådant publikum) — sagde han og bukkede smilende.

Prinsessen lænede sin nøgne, fyldige arm mod det lille bord og fandt det ikke nødvendigt at sige noget. Hun ventede smilende. Under hele fortællingen sad hun meget rank, kastede nu og da et blik snart på sin fyldige, smukke arm, som af trykket mod bordet havde forandret sin form, snart på sit endnu smukkere bryst og rettede på sit brillantsmykke; hun rettede flere gange på sin kjoles folder, og når fortællingen gjorde indtryk og fremkaldte bevægelse, skottede hun hen til Anna Scherer og antog straks det samme udtryk som hofdamen; derpå faldt hun igen til ro i sit strålende smil.

s. 21

s. 22

Vi ser hendes urokkelighed og upåvirkethed af andres sorger: da Héléne og hendes far skal forlade selskabet, følges de til dørs af en grædende mor, der vil bede Hélénes far om hjælp til sin søn.

— *Papá*, vi kommer for sent, — sagde prinsesse Héléne, som ventede ved døren, og drejede sit smukke hoved på de klassiske skuldre.

s. 27

Om Héléne kunne man mene, at hun var ude på at fordreje hovedet på de tilstedeværende mænd. Imidlertid forekommer det mig, at hun ifølge skildringen knap nok ser dem: i al fald gør det ikke megen forskel for hende, hvem hun står over for: hun lader sig beundre af alle, og ser vel, dybest set, kun sig selv. Det er vanskeligt at forestille sig denne kvinde i moderrollen (hun beskrives da også, bind I s. 288, af Tolstoj som en "marmorkold" skønhed) og af forfatterens samtidsskildring kan man forstå, at flere af adlens børn ikke blev opdraget af forældrene selv, men af tjenestefolk. Det er tænkeligt, at Héléne som barn ikke har opnået at få et nært kontaktforhold til en forældrefigur, og i sit voksenliv får hun intet nært eller forpligtende tilknytningsforhold til nogen anden end sig selv. Hun skildres af Tolstoj som udstyret med en kulde, der i sin kynisme er hinsides almindelige moralbegreber. Anklages hun, erfarer vi som læsere, så møder hun anklager med hæftige bebrejdelser og synes ikke at kende til skyld. (s. 42 og s. 284 ff i henh. bind II og III).

Et moderne modstykke til prinsesse Hélène kan Vita Andersens Anna forekomme at være. Hun optræder i "Hold kæft og vær smuk".

Hun havde det godt om morgenen. Når hun vågnede til vækkeurets summetone, stod hun næsten op med det samme. Gik søvndrukken ud i køkkenet og satte kaffe over på kaffemaskinen. På vejen fra køkken til badeværelse holdt hun ubevidst højre arm hen foran maven for at mærke, om hoftebenet stadig kunne føles skarpt på hånd og albue.

Efter at have tisset gik hun tilbage til køkkenet. Ristede to stykker formfranskbrød og udmålte 2 1/2 dl tomatjuice. Kaffen, kruset, brødet, tomatjuicen, fire gensingpiller og en Figura slankeost stillede hun på en bakke. I entreen hentede hun avisen. Hun bar det hele ind i seng. Slugte hurtigt pillerne, men nød mæden og kaffen, mens hun bladrede i avisen.

Forsidens sorte samlesæt af bogstaver så hun ikke. Men allerede to sider inde i avisen var der et billede. Forårets stil og smag var overskriften på billedet af pigerne i lange skørter. Det gode ved denne tid er, at man kan sætte alt sammen, som man har lyst til. Man kan forny det hele, men man kan sandelig også nøjes med det, man har. For alt kan passe. På næste side fanges hendes øjne igen af et billede. Denne gang af en sofa. For de smukke, de rige. Med en kupon til at klippe ud. Det må hun afgjort gøre.

s. 140 Hun nød det i sengen til halvotte. I badeværelset børstede hun tænder og tørrede ansigtet over med et stykke vat, fugtet med varmt vand og skintonic. Hun hændene vaskede hun. For om morgenen kunne hun ikke holde ud at få vand på kroppen. Det var som om vandet ættede hendes hud så tidligt på dagen. . . .

s. 141 Det var næsten som at være kunstner at sminke sig. I dag valgte hun at være den smarte rejsebureau pige. Kold, effektiv, selvsikker og smart. Hun kunne nu bedst lide at se ud som en blanding af en luksushippie og en fotomodel. Men det var bedst til aftenbrug. Det var lange velourkjoler, velourbukser, silkeskjorter og kohl på øjnene. Pigen til i dag var godt slidte cowboybukser. Hvor havde hun dog vasket på de bukser. En buks der sidder havde der oprindelig stået inde i dem. Hun plejede at koge dem to gange og tørre dem i tørretumbler efter hver vask. De var efterhånden også smukt slidte. Særlig lige på balderne.

s. 142 Hun spejlede sig i alle ruder, så på vejen til toget gik hun sig selv i møde. Den sorte sømandsjakke sad også perfekt. En mand vendte sig om efter hende. Selvfølgelig lod hun som ingenting. Men det glædede hende. Det var lige så godt eller måske endda lidt bedre end at se på sig selv. Hun sagde ord, mens hun gik.

s. 142 — Det var en strålende smuk og glad Anna, der gik ham i møde. Jeg elsker dig. Jeg elsker dig, hviskede hun lavt. Det glædede hende også at sige ordene.

Det lykkes imidlertid ikke Anna at komme på arbejde. Hun tilbringer et par dage hjemme i sengen med whisky og bolsjer:

Alt spiseligt hun kunne finde stillede hun på en bakke. Det meste var desværre slankekost. Gudskelov havde hun tolv år gammel whisky og sine bolsjeglaser. Tag bare, sagde hun,

når nogen kom forbi. Hun spiste aldrig selv af dem. De var mest for det dekorative. Franske linser i tre farver matchende gardinerne, brændte mandler passende til væggene. Og de pink og sort stribede bolsjer til sofapuderne.

s. 143

Hun forsøger at gennemføre et selvmord i badekarret ved at skære sig i håndleddet, men kommer til at brække sig og må op af vandet.

Kvalmen overvældede

s. 148 hende, og hun kastede op. Whisky, kager, pommes frites, kylling, bolsjer, alt flød ud af hende. Det var ikke bare opkast, men hendes indre i en grågrøn og idelugtende strøm.

Hun så næsten normal ud, da hun næste dag gik på arbejde. Måske lidt opsvulmet i ansigtet. De mørke skygger, der havde været under hendes øjne, havde hun fået dækket ved hjælp af grønt flydende make up. Med posten kom en prøve på lædersofaen. Tykt og lækkert skind. Prisen taler man ikke om, stod der trykt i den lille lækre folder med guld. Begærligt indsnusede hun duften af skindet.

s. 149 I dag havde hun valgt fotomodeltypen. Igen gik hun sig selv i møde i alle ruderne. En mand, hun mødte, vendte sig ikke om efter hende. Og hun blev bang for, at hun ikke var så smuk, som hun havde været.

Denne lille forbrugssindede dame er, i novellen, næsten helt kon-taktløs: hun går i seng med tilfældige mænd og skjuler sin depres-sivitet og meningsløshed fra omverden og fra sig selv. Drømmen om at elske forliges dårlig med det at gå på arbejde, og erstattes nemt med forbrugsvarer.

Disse tre vignetter er udvalgt med henblik på hurtigt og præcist at give læseren en fornemmelse af narcissistiske træk hos levende mennesker. Det er mit indtryk, at kunst ofte kan skabe genveje til en forståelse, som det ellers kræver mange forklaringer og case-studies at opnå.

Billedmæssigt mener jeg, at det i det følgende gengivne motiv flere gange har sporet mig ind på egne og andres narcissistiske træk. Motivet: mennesket alene på jorden indeholder narcissismens magt og afmagt, og i bogen "Den lille Prins" ser vi, hvordan prinsen netop søger bort fra sin verden for at finde venner, og hvordan han, når dette er lykkedes ham, vender hjem igen til sin blomst på sin egen private lille klode.

I de tre tegninger ser vi samme motiv afbildet: mennesket alene på verden (se også denne bogs s. 34). Den første tegning er fra Saint-Exupéry's "Den lille Prins", de to næste er patient-tegninger. De to sidste blev begge kommenteret af den henholdvis kvindelige og

mandlige tegner på følgende måde: der var meget angst, og endnu mere skam forbundet ved fremstillingen af billedet.

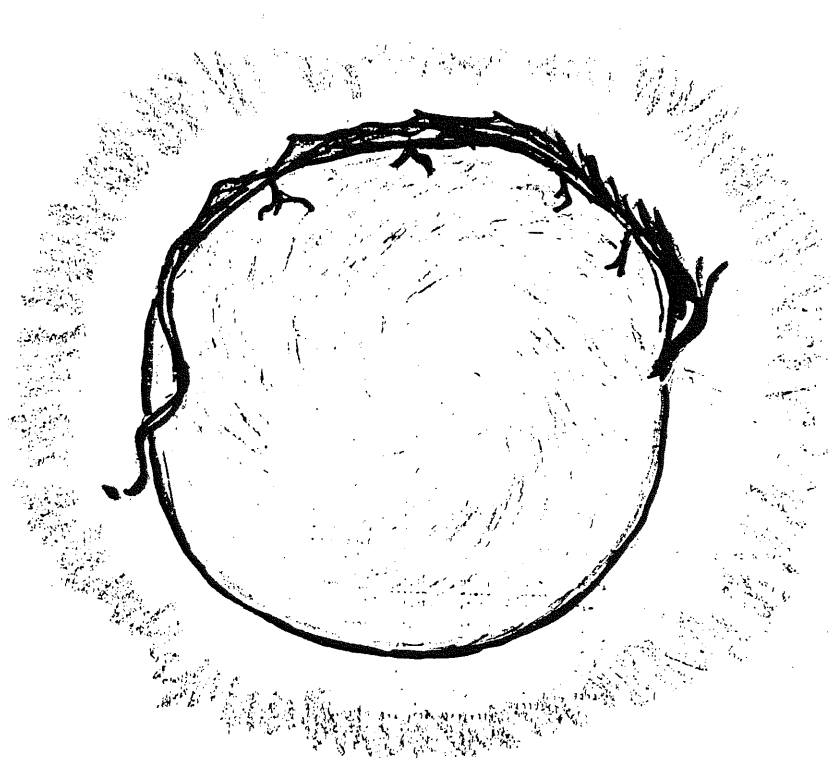
I alle tre tegninger er ensomheden fremtrædende, omend måden, hvorpå de tre skikkelser er isolerede, og almægtige, på hver deres klode, afviger stærkt fra hinanden. Forbindelsen med underlaget er også højst forskelligt afbildet: Kongen forekommer bedst forankret, manden synes mest udsat for at falde. Dyret klynger sig fast til sin hvirvlende verden.

Ved at forsøge på at leve sig ind i de tre skikkelser og ved motorisk at indtage den position, de tre figurer stilles i, kan iagttageren gøre sig nogle tanker om, hvordan de pågældende tre tegneres "væren-i-verden" ud fra billedet kan forekomme.

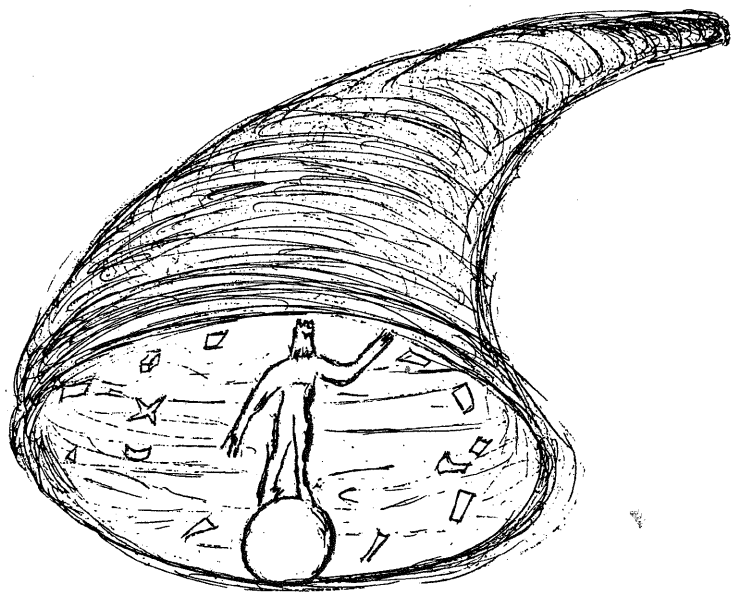
Figur 3
(fra Saint-Exupéry's "Den lille Prins").

Figur 4

Figur 5

Del II:

Ny socialisationstype
eller Kejserens klæder?

*) Johan Borgen har både sagt og skrevet, at han ikke brød sig meget om psykologiske udredninger, og det er derfor med en særlig taknemmelighed, at jeg her kan bringe citater fra hans bog om "Lillelord".

Litteraturliste

Andersen, Vita: "*Hold kæft og vær smuk*". Gyldendal 1978.

Borgen, Johan: "*Lillelord*". Gyldendal Norsk Forlag 1967.

Saint-Exupéry, Antoine: "*Den lille prins*". Jespersen og Pio 1970.

Tolstoj, Leo: "*Krig og fred*". Bind I - III. Gyldendals Tranebøger 1967.

Om socialkarakterbegrebet

Hidtil i denne bog er karakterbegrebet blevet behandlet ud fra et individ-orienteret synspunkt. Værdien af et sådant begreb må i første omgang relateres til den praktisk arbejdende behandlers syn på de strategier, der kan tænkes anvendt over for den enkelte behandlingssøgende klient. Imidlertid har Freud og andres synspunkter på personlighedsudvikling og personlighedsstruktur i anden omgang affødt væsentlige nydannelser inden for pædagogikkens og opdragelsens mål, midler og hele menneskesyn.

Det vil her føre for vidt at diskutere forskellige definitioner af karakter og karakterdannelse (i denne bog ligestillet med personlighedsstruktur). Jeg kan i stedet henvise til artiklen "Karakter, krop og pædagogik", 1977, hvor jeg resumerende angiver nogle synsvinkler på karakterudvikling, samt til bogen om "Erik Erikson" 1979. Når jeg mener mig i overensstemmelse med bl.a. Erikson (og mange andre), kommer jeg til at stå i en vis modsætning til Wilhelm Reich, der om karakteren mente, (1949, s. 145) "karakteren består i en kronisk ændring af jeg'et, som bedst kan beskrives som rigiditet" (min oversættelse). Karakter og karakterpanser sættes hos ham lig med hinanden, og ses som resultat af indefrakommende driftsmæssige tilskyndelser, der bremses af en "frustrerende yderverden" (1949 s. 146). Denne definition peger mod karakteren som værende "syg" eller neurotisk i sin tilpasning. Dette finder jeg for snæver en definition af et menneskes personligheds- eller karakterdannelse.

Erich Fromm er den første, der i 40'erne udvidede det psykoanalytisk inspirerede karakterbegreb *fra* kun at gælde det enkelte individ *til* at gælde grupper af mennesker. Han definerer socialkarakter som "kærnen i den karakterstruktur, der deles af de fleste mennesker af samme kultur i modsætning til den individuelle karakter, hvorved mennesker tilhørende samme kultur adskiller sig fra hverandre"; (i "Det sunde samfund") og taler også om "den væsentlige kerne i karakterstrukturen hos flertallet af gruppens medlemmer, sådan som den har udviklet sig på baggrund af de fundamentale erfaringer og den livsform, der er fælles for den gruppe". (I "Flugten fra Friheden").

En række forskere — hvoriblandt en del sociologer og pædagoger — har videreudviklet socialkarakterbegrebet. De står til dels i gæld til, dels i modsætningsforhold til Erich Fromm. Det drejer sig

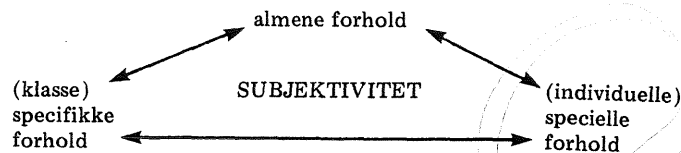
hovedsagelig om repræsentanter for Frankfurter-skolen: Marcuse, Adorno, Horkheimer, senere Habermas, efterfulgt af folk som Dieter Duhm, Thomas Ziehe og psykoanalytiker Alfred Lorenzer. Disse mennesker fandt, at de kunne bruge psykoanalysen som element i en socialisationsteori som kunne sammentænke på den ene side den individuelle karakterudvikling med en samfundsteori på den anden.

Karakteristisk for disse forskeres og forfatteres samfundsmæssige synspunkter er deres marxistiske orientering, deres tilhørsforhold til Frankfurter-skolens "kritiske teori", og deres aktionsrettethed. De påpeger samfundets indflydelse på individet, og samtidig individets mulighed for at indvirke på det — menneskeskabte — samfund, og i og med, at de betoner dette dialektiske samspil mellem individ og samfund, mener de det muligt og ønskeligt aktivt at gribe ind i og rette på skævheder og uligheder i samfundet.

Ud fra deres socialistisk-politiske ståsted søger mange af disse forfattere et opgør med på den ene side et positivistisk videnskabssyn og menneskeopfattelse, og på den anden en mere idealistisk-humanistisk. Idet de er fortalere for et menneskesyn baseret på en gensidig vekselvirkning mellem individ og samfund, tilslutter de sig et dialektisk-materialistisk, og ikke et mekanisk-materialistisk livssyn. Dette indebærer, at nok tror de på, at samfundet påvirker mennesket, men samtidig mener de ikke, at denne proces er mekanistisk og eenvejs, i og med at det enkelte menneske også virker tilbage på sin omverden og således indgår i et dialektisk — to-vejs — vekselspil med omgivelserne. De går således ind for en historisk-materialistisk videnskabsteori.

Herhjemme foreslår Birgitte Diderichsen (1981, s. 49) med henvisning til Negt og Kluge:

"Hvis samfundsteorien skal få afgørende og varige konsekvenser for psykologien — og det skal den, hvis psykologien skal være videnskabelig — må vi forsøge at udvikle en psykologi, som forstår det enkelte menneskes individualitet eller subjektivitet som *særegen*, netop fordi den udgør sit eget *særegne udtryk* for de *almene* samfundsmæssige og historiske forhold, og de særlige specifikke forhold, *klassespecifikke* forhold, der kendetegner dette bestemte individs liv, og de for ham *specielle* (individualhistoriske) forhold, som har kendetegnet hans socialisation, dvs. de 'brud', som denne socialisation har indeholdt (hvoraf nogle vil være klassespecifikt bestemt).

Denne primitive skitse skal illustrere, at subjektivitet er syntesen af disse dialektikker.”

Andetsteds (1981, s. 59) anføres: ”Individets subjektivitet eller individualitet — som resultat af socialisationsprocessen — er syntesen af de *almene*, de *klasse*specifikke og de *individuelle særlige* forhold, som udgør enkeltindividets erfaringsverden”.

Socialisation betragter Birgitte Diderichsen som ”indlæring af erfaringer, en ophobning af erfaringer”.

Hos en række af venstrefløjens marxistiske teoretikere og praktikere kommer betegnelsen ”socialisation” til at stå i et vist modsætningsforhold til det mere borgerlige begreb: ”opdragelse” — sådan at forstå, at ”socialisation” er et bredere begreb end ”opdragelse” og indbefatter i sig såvel ”opdragelse” som også andre, ovenfor nævnte aspekter. I begrebet ”socialisation” eller ”socialisering” medinddrages nemlig alle 3 dimensioner fra den ovenfor aftegnede skitse: altså, såvel individuelle som samfundsskabte og historiske aspekter; og samtidig fremhæves det, at individet opdrages i samfundet til samfundsborger under indflydelse fra familien og andre samfundsmæssigt bestemte institutioner. Ved ”opdragelse” forstås almindeligvis kun det, at individet opdrages af andre individer, hvorved kun den ene af de tre ovenfor opridsede dimensioner medtænkes, og de to (klasse)specifikke forhold og almene forhold) ikke medinddrages. Det omliggende samfund og dets medindflydelse på opdragelsesprocessen udelukkes i den såkaldt borgerlige opfattelse af opdragelsesbegrebet.

Modsætningsforholdet mellem socialisering på den ene side og opdragelse på den anden kan genkendes i det modsætningsforhold, der råder mellem socialkarakterbegrebet på den ene hånd og karakterdannelsesbegrebet på den anden. Sidstnævnte beskyldes af venstrefløjen for at beskrive individuel udvikling uden hensyntagen til samfundsmæssige faktorer, hvorimod ”socialkarakter”-begrebet rummer såvel sociologisk som psykologisk bestemte aspekter, der tilmed — under indflydelse af historiske og samfundsmæssige fak-

torer — afspejles i bevidstheden hos enkeltpersoner og grupper. Psykologi og pædagogik er, i lighed med mange andre fag, blevet kritiseret, herhjemme bl.a. af den såkaldt fagkritiske front, ud fra lignende kriterier: borgerlig videnskab medinddrager ikke magt- og undertrykkelsesfaktorerne i vores samfund, men udgiver sin borgerlige verdens- og menneskeopfattelse som værende ”den rigtige”.

Inden jeg redegør for socialkarakterbegrebets udvikling, skal den nye socialisationstype, eller, som den også kaldes ”Den nye Narcissus” omtales kort.

De førnævnte ny-marxistisk orienterede forfattere, undertiden kort omtalt som fortalere for kritisk teori, har med Ziehe og Schneider i spidsen i høj grad interesseret sig for ”ungdomsproblematikken”. De har ment at kunne se, at børn i det senkapitalistiske samfund socialiseres på helt andre måder og til helt andre endemål end tidligere tiders børn og unge. Resultatet af den nye socialisering bliver efter deres opfattelse en anden socialkarakter end før — med træk, som de mener at kunne beskrive med psykoanalytisk terminologi om narcissismens væsen.

Imidlertid (se s. 63f i denne bog) kan der ikke uden videre sættes lighedstegn mellem den psykiatrisk diagnosticerede ”narcissistiske karakter” og den nye socialisationstype. Betegnelsen ”Den nye Narcissus” henviser således til det nye i anvendelsesområdet (socialkarakter frem for karakterdannelse hos enkeltindivider) samt til det nye i typen (ny i relation til den ”klassiske” narcissistiske karakter) samt endelig til det nye i socialisationstypen (ny i relation til den tidligere socialisationstype).

Socialkarakterbegrebets praktiske anvendelighed eller brugsaspekt vil i slutningen af dette kapitel blive diskuteret, mens ”den nye Narcissus” — den nye socialisationstype — og anvendeligheden af netop disse betegnelser vil blive skildret og diskuteret nærmere i de kommende kapitler (især kap. 7 og kap. 9).

Om udviklingen af socialkarakterbegrebet

Når Freud beskrev karaktertyper og karakterdannelse, var det ud fra hans oplevelser som kliniker, i en intim og ofte langvarig kontakt med klienter som enkeltpersoner. Han er blevet kritiseret, bl.a. af venstrefløjsteoretikere for ikke at have medinddraget sociologiske, langt mindre samfundsmæssige og historiske forhold. Han beskæftigede sig med det intrapsyke, uden større hensyntagen til hverken det inter-psyke eller til det strukturelle samfundsniveau.

Marx anvendte begrebet "karaktermaske". Denne betegnelse skulle dække økonomisk bestemte roller, der bæres af mennesker, som således præges af deres funktioner i samfundet. Herved bliver karaktermaskebegrebet ikke et psykologisk begreb ud fra hvilket vi kan udlede noget om enkeltmenneskers psyke.

Begrebet "socialkarakter" optræder som sagt første gang hos Erich Fromm, og heri indgår såvel individual-psykologiske som sociologisk bestemte momenter. Fromm er blevet kritiseret for kun at relatere "socialkarakteren" til påvirkning fra de primærgrupper, hvori individet færdes og derved ikke medinddrage historiske og samfundsmæssige faktorer i tilstrækkelig grad, selv om han med sit "socialkarakterbegreb" bevæger sig langt ud over det strengt individualistiske.

Fromm kan ydermere kritiseres for i definitionen af socialkarakterbegrebet ikke i tilstrækkelig grad at medinddrage de individuelle driftsmæssige aflejringer, dvs. det enkelte individs udvikling gennem faserne, hvorunder drifterne formes forskelligt afhængig af hvert enkelt menneskes løsningsforsøg på fasekonflikterne. Det er langt fra altid, at enkeltindividets endelige reaktionsmåde og struktur bliver systemkonformt, hvilket er vanskeligt at forklare ud fra en teori om at systemet alene former mennesket.

Endvidere kan Fromm anklages for ikke at medtænke klasse-specifikke socialisationsforhold.

Endelig har man kritiseret Fromm for det ufrugtbare i at skelne mellem individkarakter på den ene side og socialkarakter på den anden. I en vis forstand, vil disse kritikere hævde, er enhver karakterdannelse en socialkarakter i og med den er opstået i et socialt rum.

I Frankfurterskolens "kritiske teori"-tradition arbejdes der med begrebet socialkarakter i den videst mulige betydning, nemlig omfattende subjektet i de samfundsmæssige strukturer af historisk, politisk og økonomisk art og med en forståelse af disse indlejret i sig.

Mange af disse forskere arbejder med psykoanalytisk teoridannelse, men *de er ikke psykoanalytikere*. Det gælder for de fleste, at de ofte står i et diskussionsforhold til praktiserende psykoanalytikere såsom Erich Fromm og Horst Eberhard-Richter.

Når jeg finder det væsentligt at pointere, at disse forskere ikke primært er praktikere, forstået således at de ikke er praktiserende psykoterapeuter, så er det for at påpege, at det kan være problematisk at overtage begreber (for eksempel "narcissisme-begrebet")

enhørende under eet — praktisk betonet — område, for at overføre det til et andet, mere teoretisk betonet. Eller med andre ord — det kan være fyldt med fejkilder at tage individualpsykologiske begreber over i socialpsykologiske og samfundsrelaterede områder, for dér — mere eller mindre uproblematiseret — at anvende dem overfor grupper (se denne bogs s. 136 ff.).

Om den tidlige kapitalismes socialkarakter: den anale

Ziehe mener (1975, s. 47 ff.) at psykoanalytisk begrebsdannelse slet ikke kan bringes i anvendelse om socialkarakteren i den førborgerlige epoke. Dette begrundes i, at der i denne epoke hverken forekom et intimt forældre-barn forhold, der kunne danne grundlag for affektive bindinger og identifikationer, ej heller en pubertetsfase, hvori dannelsen af personlig identitet kunne finde sted. Først med borgerskabets opkomst opstod der en klassespecifik socialkarakter, hvis normdannelse baseredes på arbejdet som universalmiddel mod synd og sorg, hvis selvdisciplin bevirkede en beherskelse af affekter og impulser, der bådede godt for indrestyret adfærd, hvis overjagsinstans forårsagede skyldfølelser, og hvis fortrængning af lyst og seksualitet stadfæstede alle de hidtil nævnte "dyder": arbejde, selvdisciplin, skyldfølelse, kort sagt tvangspræg. Puberteten blev den fase, hvori personlighedsdannelsen fandt sted, og puberteten blev "opfundet" eller defineret — i det borgerlige samfund — som den tidsperiode, der lå mellem barnealderen og den voksnes arbejdsalder. Pubertetsfasen skulle så — vel overstået — afføde en tvangspræget eller autoritær socialkarakter, der var velegnet til at bestride den tidlige kapitalismes systemkrav til sine samfundsborgere.

I sin beskrivelse af den tvangsprægede eller autoritære socialkarakter fra den borgerlige epoke bygger Ziehe, som så mange andre, på Freuds beskrivelse af karakterdannelsen relateret til driftsudviklingen gennem stadierne oral, anal og fallisk. Det er den såkaldt anale karakter, der er blevet gjort til model for den autoritære socialkarakter. Freud beskriver den anale karakter som værende et produkt af træningen i analfasen, eller, som vi i Skandinavien kalder den: trodsalderen. Hos den voksne skulle personligheden være præget af stædighed, nærighed (tilbøjelighed til at puge sammen), præcision og overdreven renlighed. Sammenfattende kan karaktertypen beskrives som uhyre kontrolleret og styret af princippet "Ordnung muss sein" ("orden skal der til") — det drejer sig om aftalebundne, præcise, perfektionistiske og lidt rigide personer.

Når disse karaktertræk bliver overdrevent tydelige og urokkelige, taler vi om tvangspræg eller ligefrem om personer med tvangstanker ("Har jeg nu lukket for gassen?") eller tvangshandlinger (når gashanen bliver eftersat tre til fire gange).

Erling Jacobsen mener i "Neuroserne og samfundet" (1973), at denne karaktertype ligefrem opdyrkes i vort teknologiserede og effektivt-rationelle samfund. Vi lærer at være præcise, køre efter køreplaner, underordne vore behov under tidstabeller, blive sparsomme, renlige, lidt rigide: kort sagt velkontrollerede mennesker. "Ro-renlighed-regelmæssighed" i spædbørneopdragelsen kan vel siges at udgøre den allertidligste kim til analkarakteren.

Reimut Reiche hævder nu (1970), at denne karaktertype, den anale, ikke blot er en individuel foreteelse, men er historisk modificeret og underlagt den tidlige kapitalismes udfoldelsesmåde: (konkurrence- + industrikapitalisme). Den ovenfor skildrede punktlighed, perfektionisme, pligtopyldenhed og pertentlighed (ordenssans, renlighedssans) samt evne til at udskyde drifts- og behovstilfredsstillelse gør den anale karakter egnet til at leve op til det kapitalistiske samfunds krav om præstation, især i retning af akkumulation af kapital: sammenpugning af penge, konkrete værdier, ejendom m.m. Allerede under opvæksten internaliseres (indvendiggøres) dyder af ovennævnte art i opdragelsesprocessen, og det voksne menneske kan, præget af sin anale karakter, fremstå som et individ udstyret med "indre styring" og dermed ikke afhængig af en ydre tvang. I arbejdssituationen kan de privilegerede lag i befolkningen selv styre og administrere egne kræfter i den kapitalistiske produktionsmåde, mens de samfundslag, der må sælge egen arbejdskraft til kapitalen (arbejderklassen, proletariatet), først må underlægges ydre tvang førend familien, i løbet af nogle generationer, overtager tvangen som nødvendig, indvendiggør den, og pådutter sine opvoksende børn den.

Riesmann beskriver i sin bog "Det ensomme massemenneske" den såkaldt "indrestyrede" type og finder den karakteristisk for en tidsalder, hvori samfundets konkurrencekrav forventer umiddelbart driftstilfredsstillelse udskudt, accellereret indsats fra arbejderen, øget produktion af merværdi, og kapital akkumuleret til nyinvesteringer. Svarende til et sådant samfunds krav vil den indrestyrede karakter udvikles: nemlig den mennesketypé, der forstår at udskyde driftstilfredsstillelse og forvandle (sublimere) behov. Denne socialkarakters dyder er de borgerlige, idet der sættes på en individualistisk holdning ("enhver er sin egen lykkes smed"), der for-

ventes en del jeg-styrke af personen til at fortrænge, undertrykke eller sublimere drifter, der kræves et ret strengt overjag med udpræget "arbejds"-moral, og realitetsprincippet (dvs. tilpasningen til det præstationsorienterede samfund) sættes i højsædet.

I modsætning til det "indrestyrede" menneske, hvis overjagskrav går på selviagttagelse, samvittighed og idealfunktion sætter Riesmann det "ydrestyrede" eller "gruppestyrede" menneske, nemlig det, hvis personligheds reaktionsmønstre synes under indflydelse af massemedierne, gruppetilhørsforholdene, jævnaldrendes pres. Det gruppestyrede menneske må ses i relation til de store bureaukratiske forvaltningsorganer i den offentlige og monopolkapitalistiske sektor, eller med Riesmanns ord "det kommer (nu) i mindre grad an på, hvad man er, og hvad man gør, end på hvad andre synes om en — og hvor kompetent man er til at manipulere med andre og selv lade sig manipulere med". Man er ophængt i systemer, ikke længere i sin egen samvittighed. Den monopolkapitalistiske konkurrence skulle, ifølge Riesmann være præget af "vare-differentiering" — nemlig den bytteværdiorienterede søgen efter med små prisforskelle eller ændringer at forlene de samme varer (dvs. varer med samme brugsværdi) med et skin af at være helt forskellige og enestående. ("Værtens bedste!", verdens bedste). Også personligheden markedsføres på denne maner: vareverden influerer stærkt på menneskeværen og menneskelig værdi.

Ved beskrivelsen af den "nye socialisationstype", der udviser udpræget narcissistiske træk tager Thomas Ziehe (se denne bogs kapitel 6) sit udgangspunkt i blandt andet Riesmanns beskrivelse af den ydrestyrede karaktertype.

I forbindelse med sin analyse af karakteren og især af den fascistiske bevægelses indflydelse på karakterudviklingen skriver Reich (i "Fascismens massepsykologi"): "Vores politiske psykologi må nødvendigvis bestå i en undersøgelse af denne "subjektive faktor i historien" (dvs.) af menneskenes karakterstruktur i en given epoke, samt af den ideologiske struktur i det samfund, som ligger til grund herfor" (1972, s. 45). I og med at barnet opdrages i en autoritært styret familie (her: Tyskland i 30'erne) bliver det selv autoritetstro og lydig. "Familien bliver statens struktur- og ideologifabrik" erklærer Reich (s. 59 i "Fascismens massepsykologi").

Den autoritære karakter, der er "faderdomineret", beskrives af Erich Fromm som værende indehaver af flere sadistiske, eventuelt sado-masochistiske træk. "Afstraffelsen" af barnet og kontrolgen-nemføring af påbud i familien befordre netop sådanne træk hos

barnet, der så igen skal blive forældre (fader-)figur i den kommende familie.

Sammenfattende kan man om den tidligere socialkarakter (konkurrencekapitalisme-epokens karakter) sige, at den er anal, tvangspræget, indrestyret, autoritær og ofte sadistisk i sine moralforsæt og kontroludøven. Denne type skulle afløses af en ny socialkarakter, svarende til at konkurrence viger for forbrug, og at industrikapitalismen afløses af monopolkapitalismen.

Når industrikapitalismen afløses af monopolkapitalismen, må man logisk set forvente, at den beskrevne socialkarakter vil blive afløst af en ny, som udførligt skal beskrives i de to kommende kapitler, men som her kort kan sammenfattes under parolen:

"Fra autoritær skiderik til oral flippér".

Om den narcissistiske socialkarakter

Thomas Ziehes navn bliver som oftest taget til indtægt for dannelsen af teorien om den nye, narcissistiske socialkarakter. Jeg vil i det næstfølgende kapitel kort opridse hans hypoteser, for derefter at medinddrage nogle andre tyske forfattere — overvejende sociologer og pædagoger, der i Ziehes tradition har opstillet teorier om og kritik af narcissismebegrebet sat i forbindelse med disciplinkrisen i skolen, og ungdomsproblematikken af i dag.

Strukturen i det følgende bliver således:

- først en gennemgang af Thomas Ziehes "nye socialisationstype" (kap. 6) samt mine overvejelser af kritisk art.
- derefter en gengivelse af en række forfatters syn på den "nye Narcissus" (kap. 7), efterfulgt først af kritiske overvejelser fremsat af forskere fra samme kreds, og derefter af mine egne kritiske overvejelser.
- gennemgang af amerikaneren Christopher Laschs synspunkter på hele vores (den vestlige halvkugles/USA's) kultur som værende præget af narcissisme (kap. 8).
- afslutning med forsøg på sammenfatning og kritik af materialet fremsat i hele denne bog. dvs. såvel Del I som Del II (Del III, kap. 9).

Om anvendeligheden af begrebet "socialkarakter"

Jeg har haft en del møje og besvær med at kapere socialkarakterbegrebet. Det drejer sig jo om en abstraktion, en forestilling om, hvorledes "borgerskabets" heltemand skal se ud, eller vor tids "narcissist" — den Nye Narcissus. Jeg føler mig stærkt foruroliget ved at se karakterbegrebet udvidet til en abstraktion. For det første er

karakterbegrebet jo udformet i nær, oftest dyadisk kontakt mellem mennesker, og som regel baseret på såvel genetiske (udviklingsmæssige) strukturelle (personlighedsmæssige) og dynamiske betragtninger om et enkeltindivid, og jeg er i tvivl om det betimelige i at overføre metoden "vurdering af et menneskes karakter" til "vurdering af en befolknings karakter". For det andet findes der, mig bekendt, ingen verificeret empiri, der kan støtte hypotesen om en eventuel "socialkarakter". Bedst glider den ned, når den for mig relateres til konkrete, antropologiske undersøgelser af bestemte grupper. Erikson beskriver i sin bog "Barnet og Samfundet" to indianersamfund, hvor livsomstændighederne relateres til børneopdragelsen, og til den voksnes normer og handlingsmuligheder i det pågældende samfund. Som det ses i hans bog, er der bestemte problemområder, der forårsagede en ønsket undersøgelse af de pågældende indianersamfund: apati og voksende selvmordsfrekvens gjorde det nødvendigt at undersøge en i reservat anbragt indianerstamme.

Jeg har, ud fra min accept af disse og lignende antropologiske undersøgelser forsøgt at trække paralleller til de teoretikere, der forsøger på at afgrænse og undersøge karaktertypen i vores samfund, og jeg kan mærke, at jeg støder på adskillige modforestillinger hos mig selv undervejs i processen.

For det første synes jeg, at hvis en teori fortjener at blive udviklet, må der være en slags brug for den ud over behovet for at sikre forskerens karriere. Derfor spørger jeg mig selv: "Hvad skal det bruges til? — dette socialkarakterbegreb?"

Da begrebet er relateret til samfundsforhold og samfundsudvikling, må det, i min forståelse anses for at udgøre en nødvendig brik til 1) forståelse eller analyse af samfundet med 2) henblik på en efterfølgende ændring.

1). Hvis et samfunds opdragelsesmetoder fører til dannelse af en anal karakter, eller en narcissistisk karakter som overvejende repræsentant for netop dette samfunds kultur, kan iagttagelsen af tilstedeværelsen af denne karakter være en væsentlig strømpil om "Hvor går vi hen og vil vi det?"

Endnu har jeg ikke fundet solidt belæg for påstanden om den ændrede socialkarakter, dvs. at denne type virkelig forekommer i større hyppighed end tilfældigheder kan forklare. Praktiserende psykoanalytiker*) kommer nærmest ved at påpege tilstedeværel-

*) Rollo May, Horst Richter, Alexander Lowen, R. Laing m.fl.

sen af en ændring i karakterudviklingen (hos deres patienter). Men et patientmateriale er dog et meget begrænset udsnit af befolkningen, og endnu befinder postulatet sig mere på et generelt "klinisk fornemmelses"-plan end på et verificeret, statistisk underbygget. Mig bekendt er socialkarakterbegrebet endnu ikke relateret til klas-sespecifikke eller subkulturelt funderede tilhørsforhold.

Så endnu ved vi ikke, om vi med betagelse stirrer på en kejser uden klæder på: nemlig samfundsudviklingens menneskelige produkt (kejseren) iklædt nyt tøj (den påståede socialkarakter).

2) Lad os nu sætte, at forekomsten af en bestemt socialkarakter kan påvises i virkeligheden, dvs. blive baseret på data, der kan iagt-tages eller genfremkaldes af flere uafhængige forskere. Det næste spørgsmål er da, for mig at se "Vil vi dette?" Er vi glade for at op-drætte små indrestyrede, autoritære skiderikker? eller finder vi det i overensstemmelse med vores (politiske) planer, at ungdommen flipper ud i primærnarcissistiske funderede udskejelser?

At besvare disse spørgsmål er endnu uden for min rækkevidde. Mine bange anelser går på, at disse processer styres af individuelle og af samfundsmæssigt betingede forhold, som vi endnu ikke har den ringeste styr på: førstnævnte fordi de henhører under privat-sfæren i et samfund, der mener, at privatsfæren skal respekteres, sidstnævnte fordi de er underlagt økonomiske love, der ikke pri-mært forekommer mig relateret til menneskelig trivsel eller sund-hed.

3) Endvidere er jeg betænkelig ved den metodologiske fare, der forekommer mig iøjnefaldende ved anvendelse af det udvidede ka-rakterbegreb. Som tidligere nævnt finder jeg karakterudvikling og karakterdannelse væsentlig at tage stilling til, når man som behand-ler eller pædagog står over for det enkelte individ. Om den teori, der er udviklet på individplanet kan overføres til noget så generelt som en "socialisationstype" (dvs. til en hel gruppe mennesker) fin-der jeg er et stort og ubesvaret spørgsmål. En nærmere diskussion af dette spørgsmål findes s. 140 ff. Kort kan jeg her anføre, at ka-rakterbegrebet er udviklet i nært, fortroligt dyadisk arbejde (be-handler-behandlingssøgende), og at en anstændig brug af begrebet her implicerer personlige, anamnesticke oplysninger samt hyppig korrektion af fortolkningsmuligheder. Dette materialistiske og konkrete grundlag for en vurdering af karakteren bortfalder (i mine øjne), når den, der vurderer, ikke står over for konkrete mennesker, deres livsforhold og medvirken i et vekselspil, men i stedet udtaler sig om en abstrakt "gruppe", hvorefter udtalelsen hæftes på enkelt-

personer, der — mere eller mindre tilfældigt — påstås at tilhøre på-gældende gruppe. Ved en sådan abstrakt måde at forholde sig til gruppen, bliver påvisningsgrundlag og mulighed for de nævnte kor-rektioner umulig at etablere i praksis for forskerne.

Disse mere generelle betragtninger om socialkarakterbegrebet skal følges op (i kapitel 6 og 7 under "Kritiske overvejelser") med nogle betragtninger over begrebet "den narcissistiske socialkarak-ter". Men for såvel den narcissistiske socialkarakter som for den såkaldte "anale" eller "autoritære" må man dog fastholde, at be-græberne er konstrukter, der betegner en norm, eller utopi, aldrig en talmæssig påvist realitet.

Litteraturliste

- Argelander, Hermann: "Der Flieger. Eine charakteranalytische Fall-studie". Suhrkamp Verlag. Frankfurt M. 1972.
- Bratt, Nancy: "Karakterudvikling og karakterafvigelse". Arnold Busck 1979.
- Bratt, Nancy: "Samfund, normer og normdannelse". Forum 1979.
- Diderichsen, Birgitte: "Socialisation i relation til den kliniske psykologis teori og praksis". Psykologisk Institut, Århus Universitet 1981.
- Diderichsen, Birgitte: "Socialisation og identitetsdannelse". Foredrag april 1980.
- Diderichsen, Birgitte: "Om socialkarakterbegrebet og den psykologiske prak-sis". Foredrag august 1977.
- Erikson, Erik: "Barnet og samfundet". Reitzel 1977.
- Fergo, Finn: "Den narcissistiske karakter". Spar Knægt 1977.
- Fromm, Erich: "Det sunde samfund". Reitzel 1970.
- Fromm, Erich: "Flugten fra friheden". Reitzel 1969.
- Häsing, Stubenrauch & Ziehe (red.): "Narziss". Päd. Extra Buchverlag 1979.
- Jacobsen, Erling: "Neuroserne og samfundet". Reitzel 1973.
- Laing, R. D.: "Det spaltede selv". Paludan 1972.
- Lowen, Alexander: "Fornægtelse af kroppen". Gyldendals pæd. bibliotek 1975.
- Møller, Marchen: "Erik Erikson". Forum/Dreyer 1979.
- Møller, Marchen: "Karakter, krop og pædagogik". S. A. pædagogen, 3, 1977.
- Reich, Wilhelm: "Character analysis". Farrar, Straus & Giroux, N. Y. 1949.
- Reich, Wilhelm: "The mass psychology of fascism". London Souvenir Press 1972.
- Reiche, Reimut: "Seksualitet og klassekamp". Rhodos 1970.
- Richter, Horst: "Familien som patient". Gyldendal "Gruppen" 1971, Pan/Norstedt 1973.
- Riesman, David: "Det ensomme massemenneske". Gyldendals Uglebøger 1965.
- Volmberg, Birgit: "Samfundsmæssiggørelsen af psykologiske strukturer i pro-duktionsprocessen". I "Produktion, arbejde og socialisation". Th. Leithäu-ser KS. Medusa 1977.
- Ziehe, Thomas: (se litteraturreferencer til kap. 6).

Thomas Ziehes syn på den "nye socialisationstype".

"Pubertät und Narzissmus"

Lad det være sagt med det samme: denne bog er ikke letlæst! Det kan illustreres gennem det faktum, at bogen på DLH-biblioteket har været så stærkt udlånt, at jeg to gange har måtte skrives op til den, fordi andre læsere ind imellem havde bestilt den, og til trods for denne eftertragtethed, er bogen — såvidt jeg og andre kan se, ulæst fra side 15 og frem. Det har taget mig en time at læse mellem 6 og 10 sider ad gangen. Til gengæld gik bogen i stykker efter 14 dages marathons-læsning. Sproget er tysk-når-det-er-værst: præget af lange sætninger med flere efterhængte verber, ofte i konjunktivform, indskud, dobbelte benægtelser. Begrebsapparatet er så overløst, at fodnoter og citater fylder op til halvdelen af hver side, og der trækkes på teoridannelse så mange steder fra, at det ikke har været mig mulig at læse blot tilnærmelsesvis alle referencerne op for at checke deres rigtighed, og forstå relevansen i de medinddragede begreber. Hertil kommer, at nye begreber indføres så sent som s. 244 og s. 256 i en bog, der strækker sig over i alt 263 sider: dette bidrager til hovedbruddet med at rumme begrebsindholdet og relatere de inddragne overvejelser til hinanden. Endelig ville jeg gerne, at en tekstanalyse-kyndig engang ville analysere teksten, der for mig er præget af manglende subjekt i form af substantiver, der henviser til enkeltindivider, til gengæld vrimer det med infinitiver og abstraktioner, som det kan være svært at forholde sig til. Når Ziehe f.eks. anfører s. 243, at han vil undersøge "die . . . 'Rezeptionsbasis' der Jugendlichen", må man huske sig selv på, hvem der er, der vil influere på denne receptionsbasis, og om de unge overhovedet kan modtage står da også uklart, idet de nødig må være objekter for andres påvirkning (eksempelvis lærernes). Eller når Ziehe taler om:

"Vor allem Fürstenau¹⁷ und Wellendorf¹⁸ haben erläutert, dass der eben angeführte kommunikative 'Überschuss', der stets durch diejenigen Kommunikationsgehalte gegeben ist, die über den jeweiligen Lernprozess hinausreichen oder auch 'neben' ihm bestehen, in hohem Masse unbewusst ist; er ist unbewusst, weil er auf einer Übertragungs- bzw. Gegenübertragungsebene Triebgeschehen repräsentiert, dessen zugrundeliegenden konflikthaften

Ursprungsszenen¹⁹ aus der 'inneren' und intersubjektiven Kommunikation ausgeschlossen werden." (s. 247)

må man som læser spørge sig, hos hvem dette overskud (ubevidst) forefindes, og hvorledes det påvises, ligesom man på s. 257 vil vide, hvem der skal ændre på den anførte form.

"Für das berechtigte Bedürfnis nach Veränderung der Kommunikationsbedingungen ist also nicht der 'gute Wille' des Lehrers allein entscheidend, reflektiert auf seine superiore Position verzichten zu wollen, sondern die Form, in der metakommunikativ reflektiert und interaktionell verändert werden soll." (s. 257)

s. 259 beskrives "en hverdagsbevidsthed":

"Dem 'Alltagsbewusstsein, dem verdinglichte, erstarrte Erfahrungsmuster institutionalisiert sind, gelingt die Bereicherung des Erfahrungsvorrats (auch des Wissensvorrats) nur unzulänglich. (. . .)"

hvor man igen må gruble over, hvis hverdagsbevidsthed, det drejer sig om.

Når det er Ziehes mening, at hans begreber må reflekteres sammen med de unge, får jeg åndenød, nemlig ved tanken om, at (til dels umotiverede) børn og unge skal kunne fatte abstraktioner, der forekommer en velmotiveret og rimelig bogvant akademiker som mig så vanskelige at overskue.

Med disse forhold over for teksten, vil jeg i det følgende først skildre Ziehes overvejelser så loyalt som det er mig muligt, og dernæst anstille nogle (flere) kritiske overvejelser over hans betragtninger. Når jeg allerede i det foregående har anstillet mig kritisk, er det for at bede læseren om at forholde sig til følgende problem, samtidig med at hun læser: nemlig det problematiske i at det i det følgende gennemgåede stof tænkes drøftet med børn og unge.

Jeg har valgt at lade gennemgangen af Ziehe falde i tre dele: først Ziehes samfundsovervejelser, dernæst hans betragtninger over den nye narcissistiske socialkarakter, og endelig målet for hans arbejde, der kort kan opsummeres i: refleksion som emancipatorisk politiserende kraft.

Teoretiske forudsætninger

Ziehe tilslutter sig Frankfurterskolens kritiske teori: navne som Habermas, Adorno, Horkheimer optræder gang på gang sammen med fyldige citater fra forfatterne. Marcuse, Duhm og andre omtales. Selv tilhører han den såkaldte Hannoverskole.

Pædagogiske overvejelser af Klafki, Negt og Kluge medinddra-

ges. Alle disse forfattere arbejder ud fra en ny-marxistisk samfundsforståelse.

En psykoanalytisk tankegang anlægges ved skildringen af den narcissistiske børne- og ungdomskarakter, og her nævnes foruden Freud: Kohut, Argelander, Lorenzer, Dahmer og Richter.

Kommunikationsteoretikere som Watzlawick og double-bind forskerne Bateson og Jackson nævnes, samt familierapeuter som Wynne, Bowen (og igen Richter).

Udviklingsorienterede psykoanalytikere som Blos og Erikson anvendes i stort omfang. En lang række sociologer spændende fra Goffmann i USA til Israel herhjemme fra omtales.

Samfundsanalyse

Ziehe tager sit udgangspunkt i en beskrivelse af familien som samfundets socialiseringsagent overfor individet.

Han beskriver den historiske udvikling af familien fra præ-industrialismens "Das ganze Haus" (stor-hus-holdningen)*) til småfamilien, der under industrialismen udskilles i den proletariske familie og den borgerlige familie (Ziehe 1975, del 3). Først under udviklingen af den borgerlige familie opstod begreberne "barndom" og "pubertet", idet sidstnævnte fremstod som en tidsperiode, der afgrænsede voksenlivet fra barnelivet ved at barnet måtte have en uddannelse. Ikke længere kunne man glide umærkeligt fra barneår ind i voksenalderens arbejdsliv.

Ziehe mener (se denne bogs s. 91), at der ikke i tidligere tider fandtes en socialkarakter, der kunne beskrives med psykoanalytisk terminologi, fordi der ikke (Ziehe 1975, s. 47) "fandtes hverken et intimt forældre-barn forhold, der kunne danne grundlag for affektive bindinger og identifikationer og heller ikke en pubertets-ombrudsfase, der havde kunnet føre til udvikling af personlig identitet".

Igennem lang tid anså man puberteten for at være en "Sturm und Drang" periode, der skulle føre frem til en udkrystallisering af personligheden. I dag sker der det, at pubertetsunge i det borgerlige familiære "rum" socialiseres under så store selvmodsigelser, at de (1975, s. 55) ikke længere kan føres frem til gennem identifikationsprocesser at opnå en klar identitetsdannelse.

I sin analyse følger Ziehe en slags trepunktsprogram (Ziehe 1975, s. 57). Først skildrer han samfundets indvirkning på forældrene.

*) I dette kapitel er alle oversættelser til dansk mine.

Derefter opremser han, hvilke konsekvenser, dette har for socialisationen. Og endelig viser han, hvilken karakterstruktur denne socialisation fører frem til. De to sidste punkter vil blive omtalt i mit næste afsnit. Her skal først omtales de samfundsmæssige indslag i familielivet: Ziehe samler sig om 4 områder: (se del 4 i hans bog). Hans tese er den, at det ikke blot er de objektive betingelser for reproduktionen, der forandres, men, også og samtidig, individernes subjektive strukturer (1975, s. 59). De 4 områder er:

- a) Statens voksende indflydelse på områder, der ikke tidligere ansås for offentlige (statsliggørelsen).
- b) Varekonsumtionens voksende betydning.
- c) Infrastrukturelle ændringer.
- d) Merværdiproduktionens indflydelse på arbejderne.

ad a). Statsliggørelsen.

Det politisk-administrative system løber ind i en slags double-bind situation under kapitalismen: for samtidig med, at merværdiproduktionen søges håndhævet, må staten i stigende grad tage sig af statsborgernes reproduktion: der må investeres i sociale ydelser, der garanterer staten et mindstemål af loyalitet fra borgernes side. For at opnå dette, kommer staten til at skulle legitimere sig i form af ydelser fra det offentlige side, og dette ydede arbejde, der iværksættes, repræsenterer da en konkret brugs- og ikke en bytteværdi. Den offentlige sektor udvides (trafik-, sundheds-, social- og uddannelsessektoren), og inden for denne samles kritikken mod det merværdiorienterede system. Økonomiske vækst-investeringer står således i modsætning til sociokulturelle gratifikationsinvesteringer. Med andre ord: bytteværdiorienteret produktion behøver i stigende grad et område, der fungerer brugsværdiorienteret. Normer, der tidligere var givne for borgerne, bryder sammen under indtryk af indsigt i statens "dobbeltspil" (bytteværdicentreret støtte til erhvervssektoren, og brugsværdicentreret støtte til service og sundhedssektorerne m.m.). Idet traditioner og autoriteter nedbrydes bliver der for borgeren et slags tomrum, hvori ingenting længere er sikkert og givet, rigtigt eller forkert. Kulturelle såvel som politiske selvfølgheder sættes der spørgsmålstegn ved, idet de to — førhen så adskilte — områder nu overlapper. Samfundet bliver meningsløst, livssammenhænge ligeledes.

Ind i meningsløsheden og forvirringen træder vareverdenens tillokkelser.

ad b). Varekonsumtionen.

Vareforbruget vokser i omfang og i magt og giver livet "mening". Øget købekraft og øget fritid åbner for merforbrug. Det tilladelige i øjeblikkelig og ikke-udskudt behovstilfredsstillelse (måske igangsæt af den frigjorte seksualitet) gør forbrugsindkøb legitime. Vareæstetik og opbygningen af den "lækre" vareverden udgør en fristelse til at opbygge sig en så skøn og dårende livssammenhæng, som denne vareverden udråber som mulig og meningsfuld. Behov og fantasier, der tidligere ansås for at tilhøre privatsfæren lægges nu ind under vareverden, og der manipuleres groft med subjektets behovsstruktur gennem de såkaldte "socialteknikker". Disse søger 1) at bringe subjektets psykiske strukturer i overensstemmelse med vareudbuddet og 2) at afpudse varerne, så deres brugsværdi skjules under et tilsyneladende skin af at passe til subjekternes behovsstruktur ("Brug Lux — det gør jeg", siger filmstjernen).

Ziehe mener, at man med nogen ret kan tale om "en sekundær socialisering igennem den vareæstetiske bearbejdning af driftsstrukturen" (1975, s. 87), hvorved han mener det rimeligt at revidere den anskuelse, at den sanselige organisation skulle være nogenlunde fastlagt og invariant efter spæd- og småbarnstiden.

ad c). Infrastrukturelle ændringer.

Idet staten overtager udgifterne for kollektive goder og ydelser (såsom uddannelse, trafik, bolig- og kommunikationssystemet, sundheds- og socialektoren, forureningsbekæmpelse) forskydes reproduktionsudgifter fra det næsten udelukkende familiemæssige og individuelle til det offentlige. Mangler på infrastrukturelle ydelser anses ikke længere for privatistiske afsavn, og befolkningen gør åbenlyst krav på sådanne ydelser, når ikke de forekommer i tilstrækkelig mængde. Spørgsmålet bliver da ikke længere så meget om lønniveau (i produktionen) som om livsbetingelsers kvalitet (i reproduktionen). Reproduktionen politiseres, bliver offentlig. Staten gøres til formynder, og skal gennem reformistiske strategier forbedre livskvaliteten for sine borgere. Ziehe påpeger (1975, s. 95), at det ikke så meget er borgernes fordringer, der er radikale, men det at man stiller fordringerne. Derved kan politiserende græsrodsbevægelser komme ind i billedet, nemlig gennem det at medvirke til i kollektive sammenhænge at opbygge en helhed af livsomstændighederne, frem for, som tilfældet er nu, at et flertal af mennesker har den "bornerte erfaring" (1975, s. 97), at reproduktionen skulle bestå af en uendelig kæde af individuelle købshandlinger.

ad d). Merværdiproduktionens indflydelse.

Merværdiproduktionen over indflydelse på arbejdsintensifikation og sygdom. Jo mere arbejdet skal intensiveres, jo mere nedslides arbejderne (Ziehe nævner en lang række arbejdsområder, hvorpå dette især sker og nævner alarmerende tal for fysisk og psykisk nedslidning: 1975, s. 100).

På alle de 4 nævnte områder træder der ifølge Ziehe voldsomme modsigelser frem: eksempelvis mellem disciplineringen på arbejdet og den totale eftergivenhed over for konsumgoderne. Ziehe spørger sig selv (1975, s. 104-5) om holdningerne over for konsumverden måske kunne slå igennem på arbejdet, og om kampen om de kollektive reproduktionsgoder kunne føre til emancipatoriske processer i stor stil?

Den narcissistiske socialisationstype

De ovenfor beskrevne sociale forandringer afsætter sig i forældrenes objektive såvel som subjektive situation. De forvandlinger, der præger deres samfundsmæssige erfaringer, behov og driftsstruktur afspejles i den familiemæssige socialisation. Sagt med andre ord: samfundsforandringerne præger forældrene, der så igen præger barnet. Socialisation af barnet frembringer forandrede karakterstrukturer.

I det følgende vil jeg 1) først skildre Thomas Ziehes beskrivelse af *den nye socialisationstype*, derefter 2) beskrive *samfundsindflydelsen på forældrene*, for så 3) at beskrive forældrenes påvirkning af *barnet i den tidlige socialisering*. Dernæst 4) skildres identifikationsvanskeligheder i *puberteten*, således at vi gennem punkt 3) og 4) bedre forstår ætiologien bag 1) den narcissistiske børne- og ungdomskarakter.

ad 1.

Thomas Ziehe mener, at Schneiders betegnelse "den nye socialisationstype" er egnet til at beskrive karakterdannelsen under senkapitalismen. Psykoanalytiske begreber i traditionel forstand rækker nemlig ikke til, påstår Ziehe, idet han, under henvisning til Horst Richter mener, at psykoanalytisk karakteranalyse nu må overgå til i væsentlig grad at beskæftige sig med interaktionsanalyse i familien, respektive analyse af samfundsmæssig deformerede og deformerende interaktionsbetingelser (1975, s. 112).

1
Teigebiese
af
Hænderhænder
til
Nilsen

Den ny socialisationstype skildres (1975, s. 106-7) som en karaktertype præget af narcissistisk dominans, i lighed med den "traditionelle" (psykoanalytisk beskrevne) narcissistiske karakter: præget endvidere af jeg-svaghed og manglende integration af substrukturen inden for personen. Jeg-idealet er således afkoblet, hvilket giver typen sin særlige fleksibilitet og samtidig en mangel på konsistens, der ellers netop skulle kendetegne en karakter.

Den tidligere beskrevne social karakter (den anale) var karakteriseret ved incestuøse bindinger, hvis konfliktmateriale blev relateret til ødipalalderens løsningsforsøg, med stærke identifikationer (ofte med aggressor) til følge, klar kønsidentitet, fortrængning af forbudte drifter og fuldbragt dannelse af overjeg. I modsætning hertil står den nye socialisationstype, hvis genese må søges i præ-ødipal og prægenital udvikling, hvis binding til moderen er fremherskende i relation til forholdet til faderen, og hvis udvikling under puberteten fuldender den påbegyndte primært-narcissistiske. For en mere udførlig skildring, se nedenfor s. 110.

ad 2.

Samfundet over indflydelse på familien gennem familiepolitik, institutioner og vareudbuddet samt gennem vareæstetikens symbolverden. I familiens "private" rum er der således nu en slags offentlig gennemtræk, således at familiens funktioner: reproduktion af arbejdskraften, socialisation og konsum — i høj grad influeres af samfundsstrømninger. Traditioner og normer er i opløsning, familie-forældrene (der ofte selv er ganske unge, se 1975, s. 116) præges af det, Ziehe kalder *kognitiv usikkerhed og følelsesmæssig forsøgelse* (1975, s. 109 ff.). Udmattende, mekaniseret og halvautomatiseret arbejde forøger forældres trang til hjemme at få kompensation for den mangel på selvstændighed og på selvværdi, som arbejdssituationen påfører dem. Samtidig gør det sløvende arbejde forældrene så udmattede, at de bliver uegnede til at være duelige identifikationsobjekter for børnene og de unge. Opdragelsesmål er diskuterbare, ingen ved længere, hvad "forbilledlige forældre" er, pædagogisk populærviden flourer og bidrager til forældrenes usikkerhed og følelsesmæssige resignation.

Alle disse vanskeligheder gælder især moderen i mor-barn forholdet, dels fordi familierne er blevet mindre (der er foruden moderen ikke længere andre voksne i hjemmet end faderen) og dels fordi faderen er mere væk hjemmefra — især på grund af urbaniseringen, der fjerner hjem og arbejdssted fra hinanden.

ad 3.

I familiens "ikke-institutionaliserede frirum" (1975, s. 111) skal der nu foregå en socialisation af barnet. Denne skal give barnet mulighed for at opfatte og gøre erfaringer, der så at sige er "unddraget offentligheden", men samtidig er netop dette frirum stærkt begrænset af samfundsmæssiggørelsen af privatsfæren, således at barnet også skal tilegne sig tænkning og holdningskvalifikationer, der er tilpasset merværdi-processerne. I dette modsætningsfyldte rum er det ikke mærkeligt, mener Ziehe, at familien opnår status som "defekt kommunikationssystem", ligesom han ikke finder det muligt skarpt at opretholde grænsen mellem patologisk narcissisme og den narcissistiske socialkarakter (se Ziehes diskussion af jeg-svaghed, 1975, s. 158 og af den narcissistiske karakter s. 179).

Som opdrager er moderen ofte isoleret: tit i små lejligheder i fremmedgørende boligmiljøer i sovebyer, med ikke-statusgivende husmoderarbejde og udearbejde præget af, at det er underordnet mandens. Hun står alene om børneopdragelsen og vil ofte kaste sig over den for at vinde status og trykthed*). Hun benytter barnet til egen emotionel stabilisering, samtidig med, at hele opdragerstilen — også under indtryk af massemediernes antiautoritære holdning — præges af en moderlig emotionelt-bindende opdragerstil til forskel fra en faderlig afstraffende (1975, s. 117). Middellagets opdragerstil bliver fremherskende: forældrene skal have et "moderne" og "jævnbyrdigt" forhold til barnet, præget af affektiv hengivenhed og aggressionshæmning, der stiler mod holdningsstyring af barnet (1975, s. 117). Sanktioner udgøres af trussel om kærlighedstab.

Førend vi kommer ind på Ziehes analyse af de ubevidste mekanismer, der ligger gemt i den rolle, barnet kommer til at spille i moderens liv (for Ziehe mener at kunne analysere en sådan almen, ubevidst funktion, som barnet skulle få for moderen), må det samtidig nævnes, at børn ikke længere er en "fordel" for deres forældre økonomisk set, tværtimod repræsenterer de en "fejlinvestering".

Moderen benytter barnet til egen emotionel stabilisering. Faderen "aflastes" heraf, for han slipper fra de krav, hun tidligere stillede til ham, og herved bliver han i tiltagende grad en fjern figur.

*) Ziehes bog udkom i 1975: altså førend krisen og arbejdsløsheden havde slået helt igennem. Endvidere drejer det sig om tyske forhold, der nok på flere områder adskiller sig fra danske: bl.a. synes holdningen til udearbejde — ifølge U. Prokop — mere afvisende hos tyske end hos danske kvinder.

Moderen kan nu *enten* projicere egen afmægtighed (usikkerhed og forsagelse, se punkt 2.) over på barnet, og indgå i den Vældige Trøster- og Beskytterrolle. *Eller* hun kan forsage barnet, og som kompensation herfor skyldfølelse netop overbeskytte og knytte an til det.

Af Ziehes analyse af, hvad barnet til gengæld gør, fremgår det (1975, s. 120): at "barnets symbiotiske binding til moderen ikke primært opretholdes gennem en libidofiksering ved moder-objektet, men snarere gennem en narcissistisk 'fastholden' af det stadium, inden for hvilket moderen ikke blevet et kontureret objekt (et objekt med omrids, konturer), men snarere opfattes som diffust-almægtigt. For at immunisere sig mod (værge sig mod) traumatisk oplevede forsagelser og skuffelser stræber barnet efter at opretholde den primærnarcissistiske symbiose med den arkaiske moder" . . . hvorved barnet "funktionaliserer moder-objektet i sit eget infantile krav om omnipotens". Denne tidlige fase kan (1975, s. 122) betegnes som objektløs, for så vidt den nærmer sig den oceaniske. I denne forbindelse henviser Ziehe til Argeländers glimrende beskrivelse af forskellen mellem objektbesættelse og narcissistisk besættelse (se denne bog, s. 70).

Ziehe beskriver (1975, s. 123) "Det specielle ved den narcissistiske besættelse består altså ikke i at opfatte kvaliteten ved objekterne selv, men i den tilstræbte eller opnåede tilstand af positiv selvværdi". (MMs eksemplificering: "Når jeg befinder mig som gæst hos generaldirektøren, befinder jeg mig godt. *Ham* ser jeg derimod ikke").

Når moderen oplever, at barnet begynder at ville løsrive sig, vækkes hendes angst. Hun fastholder barnet i den symbiotiske tilstand. Hermed lærer barnet at undgå at komme "ud af" den symbiotiske tilstand af sammensmeltethed med en anden. Konturerer et objekt sig, vækkes der angst, og omnipotensforestillingerne trues.

Nu postulerer Ziehe, at barnet sideløbende med denne tidlige fiksering i narcissistiske oplevelser også udvikler *nogle* objektrelationer, dvs. at noget energi fikseres i den narcissistiske tilstand, mens nogen energi indsættes i objektrelationsudviklingen (1975, s. 123 og 126). Det vil sige, at der *både* udvikles et arkaisk, primærnarcissistisk opfattet moderbillede *og* et adskilt, libidinøst besat moderbillede. Førstnævnte danner grundlag for den kommende (narcissistiske) karakterudvikling (der betinger barnets vægring mod realistiske krav), mens sidstnævnte forhindrer psykotiske gennembrud og formidler genital adfærd.

Det, at barnet og den unge senere undgår realistiske krav, der kan afsløre svælg mellem almægtighedsdrømmene og virkelighedsindsatsen hænger også sammen med den fraværende fader. Da barnet ikke gennemløber ødipalsituationens trekant, sættes der ingen punktum for kønsrolleidentifikationen, overjægs- og idealjægsdannelsen, og accepten af incesttabuet. Ødipalsituationen "står åben", afsluttes ikke. Faderen, som repræsentant for tradition og autoritet optræder ikke i tilstrækkelig grad, og når han endelig er tilstede opleves han svag — et offer for sociale forandringer. I øvrigt accepterer han — ligesom barnet — moderens svaghedsbaserede magt og dominans.

Hermed lægges grundlaget for en moderbinding, der fortsætter langt ud over den falliske fase (ødipalfasen).

ad 4.

Pubertetstiden er i vores samfund den tid, hvori en optimal udfoldelse er væsentlig på grund af den høje standard af produktionskræfterne og de dertil hørende kvalifikationskrav. I såkaldt primitive samfund gøres overgangen fra barnealderen til voksenalderen ritualbestemt: gennem initiationsriter. Hos os skal den unge kvalificeres, uddannes. Samtidig ses denne tid som en "Sturm und Dang" periode, hvori det er normalt, at gammel — ødipal — problematik vælder op sammen med omstillingen til nye krav. Ifølge Erikson er denne periode den, hvori livshistorien skærer samfundshistorien, her bliver så den enkelte bekræftet i sin identitet, og samfundet fornyes i sin livsstil.

Det er i dag vanskeligt for de unge at identificere sig med de foregående generationer. Det virker snarere, mener Ziehe, som om de unge for alt i verden *ikke* vil ligne deres forældre. Dette skyldes, at de "gamle" er blevet overhalet indenom af de unge, der kvalificeres til det nye samfund og foretrækkes ved jobsudbuddet*), samt det at vareæstetikken fremhæver unge og ungdom. De unge vil ikke vide af "arven" fra forældrene, der i øvrigt også er usikre på, om de har nogen (dvs. psykisk ballast og værdinormer) at videregive. Dette skyldes, foruden de to opridsede forhold, at

- I. det klassisk-borgerlige verdensbillede er bristet i og med, at modsætningerne i samfundet så stærkt kommer frem.
- II. Nye holdninger træffer unge som gamle lige hårdt, eksempelvis princippet om driftsudskyldelse, der skubbes til side til fordel

*) Bogen er skrevet i 1974-75 før den store arbejdsløshed.

for øjeblikkelig tilfredsstillelse såvel i livspraksis som i form af et svindende asketisk moralbegreb. Livssammenhængene gennemtrænges af varesammenhæng.

- III. De kollektive reproduktionsbetingelser gør, at staten anses for at være forsørgeren (samtidig med, at systemkritikken florerer).
- IV. De forhøjede kvalifikationskrav fører til forhøjede krav til uddannelsesinstitutionerne. Skolen skal f.eks. være mere effektiv og dermed "tayloriseret". Kløften mellem arbejdsliv og fritid uddybes.

Alt dette bidrager til, at de "sekundære identifikationer" med de ældre hos de unge vanskeliggøres, således at det, det tidligere var en livshistorisk krise nu må anses for at være en kulturkrise.

Identifikationsvanskelighederne forstørres ved, at forældrenes behov er anderledes end børnenes: forældrene ønsker følelsesmæssig nærhed i familien, medens børnenes primærsocialisation til narcissistiske karakterstrukturer gør dem utilgængelige for forældrenes libidinøse stræben (1975, s. 144).

Ziehe gennemgår Blos firetrinsmodel for udviklingen i præpubertet og pubertet (1975, s. 146-157) og kalder denne udvikling "den klassiske". I modsætning hertil viser han, hvorledes den nye socialisationstype netop på grund af sin tidlige socialisation og på grund af de aktuelle samfundstilstande ikke kan følge denne 4-trinnet model, der består i

- en afkobling fra bindingen til den præødipale moder
- løsningen af bånd til forældrene
- besættelse af selvet
- heteroseksuelt objektvalg.

Den nye socialisationstype fortsætter sin binding — ikke til moderen, men til en tidlig moder-barn symbiose. Barnet, der ikke har været knyttet til faderen (og, på sin vis, heller ikke til den virkelige moder) finder ikke anledning til at løses fra forældrene — det er løst. Den narcissistiske besættelse af selvet, der skulle være karakteristisk også i den "klassiske" pubertet, fortsætter her hos den nye narcissus ud over alle grænser og afspejles også i valg af "vennerne". Det heteroseksuelle objektvalg, der i den "klassiske" pubertet skulle afslutte forløbet, er hos nutidige unge ofte indtrådt allerede inden pubertetens indtræden: børn går i seng sammen i tidligere og tidligere aldre.

Førhen, anfører Ziehe, stod modstriden mellem lyst og realitetsprincip. I dag, for den narcissistiske unge står den mellem de nar-

cissistiske almægtighedskrav og realitetsprincippet: den unge vil nødvendig møde sin begrænsning i konfrontationen med realiteterne eller med velkonturerede personer og foretrækker derfor en undgåelsesstrategi med regressiv hensynken i narcissistiske prægede oplevelser: beatmusik, psykedeliske effekter, klæder, smykker, kosmetik. Disse ting, der præger fritiden, præger endnu ikke arbejdslivet. Ziehe spørger sig selv, om der vil komme en afsmitning.

Ziehe ser i gruppen en slags imødekommen af mange af de unges behov. Han omtaler peer-(jævnaldrende-)gruppen som en "social uterus" (livmoder) (1975, s. 192 ff), hvori vareæstetikken formidler et slags fællessprog, der er meget lidt verbal eller intellektuel. Gruppens udtryksmidler skal udtrykke emotionalitet (subkulturen tolererer stærk ekspressiv kommunikation), subjektivitet (snak om sig selv har forrang frem for snak om såkaldt saglige temaer), metakommunikationen går på, at man "intersubjektivt skal fortolke og kritisere egen holdning". Dette udgør, mener Ziehe, en quasisymbiotisk levevis, hvor man lærer at forholde sig mere "direkte" og "intimt" til hinanden, men samtidig afvægrer enhver trussel i form af konfrontation eller reel modsætning. Han beskriver kulturen som selvcentreret og afværgende krav fra andre.

Varesammenhængen indgår i form af plader, posters, ugeblade som symboler på den "rette" livssammenhæng. Kommercielt udformede kommunikationssammenhænge (biografer, beværtninger, koncerter) udgør de "rette" tilholdssteder.

Der er en større identifikation med peer-gruppen end med de ældre.

Ziehe er bestemt ikke blind for de problemer, peer-gruppen repræsenterer, omend han principielt mener, at gruppetilhørsforholdet rummer kim til vækst af nye, kollektivt valgte sammenhænge.

Af karakteristiske problemkomplekser, der opstår omkring den nye socialisationstype i sin peer-gruppe kan nævnes (1975, s. 189 ff):

- de nyopståede ungdoms-"handlingsrum", hvori børn og unge bevæger sig, afsondret fra de forældre, de ikke identificerer sig med,
- en ny måde at forholde sig til seksualitet — med tidligt indgåede seksualforhold, præget mere af adskillelsesangst end af tidligere tiders seksualforstyrrelser (impotens og frigriditet). De unge vælger narcissistisk, dvs. de forholder sig genitalt til objektet (1975, s. 179), men søger narcissistisk tilfredsstillelse (målet er narcissistisk),

- ungdomsforbruget åbner mulighed for køb af objekter, der mod-svarer narcissistiske behov og narcissistisk afspejling,
- det nye subkulturelle kommunikationsmønster tillader rusagtige oplevelser af at "gå op i en højere enhed", der kan lignes ved intra-uterine oplevelser af sammensmeltethed,
- de nye undgåelsesstrategier, der søger mod diffus tryghed og frelsthed fra konfrontation eller krav, hjælper de unge til at und-drage sig konkurrencepræget aktivitet eller yde anstrengende indsats.

På denne måde befæster gruppen den enkelte i den narcissistiske holdning.

Sammenfattende kan siges:

Som resultat af den primært-narcissistisk funderede moderbin-ding og de sekundært-narcissistiske identifikationsvanskeligheder i puberteten tegner der sig et billede af den nye socialisationstype. De to ovenfor anførte "centrale psykiske konstitutionselementer" (1975, s. 144) bevirker, at typen er (1975, s. 163):

- symbiotisk knyttet til moderfiguren og tilbøjelig til ubevidst at "konservere" det arkaiske moderbillede op gennem årene,
- stræbende efter umiddelbar behovstilfredsstillelse, der ikke i overvejende grad sker via objekttilknytninger men gennem ople-velser af narcissistiske ligevægtstilstande, der kan lignes ved den intrauterine tilstand,
- i besiddelse af et arkaisk jeg-ideal, der på omnipotent vis stræber mod kosmiske mål,
- kun svagt identificeret med de postødipale forældrerepræsen-tanter, idet den ødipale konflikt er "uafsluttet" eller "åben",
- i besiddelse af et strengt og arkaisk over-jeg, baseret på præødi-pale forestillinger (om almagt) og ikke realitetsforbundet,
- i stand til i høj grad at fortrænge skyldfølelser,
- præget af afværgeholdninger og undvigelsesmanøvrer overfor re-alitetskrav, der kan true den narcissistiske ligevægtstilstand og selv værdsfølelse.

Denne socialkarakter kan, ifølge Ziehe (1975, s. 179) placeres sidst på et kontinuum efter den traditionelt beskrevne narcissistiske ka-rakter og den genitale (sunde) type. Altså: genitalkarakter → nar-cissistiske karakter → nye socialisationstype. Den narcissistiske ka-rakter skulle komme den genitale karakter nærmere, mener Ziehe, på grund af, at dens jeg-idealdannelse og jeg-organisation var for-midlet gennem (sekundære) identifikationer og på grund af, at per-

sonlighedsstrukturen udviste højere konsistens, end det er tilfældet hos den nye socialisationstype. Sidstnævnte har gennemløbet en narcissistisk udvikling i primærsocialiseringen og har ikke senere kunnet danne identifikationer og opnå en personlighedskonsistens. Hermed tilkendegiver Ziehe, for mig at se, sin opfattelse af den nye socialisationstype som værende mere "syg" eller tidligere ska-det og traumatiseret, end den i psykoanalytisk litteratur skildrede narcissistiske karakter.

"Selvrefleksion som emancipatorisk tilegnelse af subjektivitet"

Sådan lyder overskriften til del 2 i Ziehes bog. Også de to afslut-tende afsnit: del 7 og 8 i hans bog handler om dette emne; nemlig om mulighed for sammen med ungdom at øve selvrefleksion samt om de metodiske vanskeligheder, der kan være forbundet med det-te forehavende.

Ziehe (der jo har været tilknyttet Glocksee-skolen) mener, at der er en voksende kløft mellem den officielle pædagogik og de unges måde at erfare egen virkelighed. Skolen opleves som "ube-grundet, tvangsmæssig beskæftigelse" (1975, s. 2) og to slags erfa-ringer udkrystalliseres hos de unge, nemlig 1) tilegnelse af sam-fundsmæssig akkumuleret viden (skole-stof) sættes ikke i forbin-delse med elevernes eget liv og 2) de unges fritidssituation sættes ikke i forbindelse med muligheden for produktiv bearbejdning og kollektiv indlæring (stadig s. 2).

Didaktikken, mener Ziehe, kan lægge grundlaget for en subjekt-objekt adskillelse, hvori den voksne (som subjekt) definerer og på-virker eleven (som objekt). Dette ser Ziehe som undertrykkende og i de voksnes egen interesse, idet de voksne kan bruge de unge til dels at tilsløre egen elendighed ved bekymret at afgrænse og be-skæftige sig med de unge, dels kan bruge de unge til egen psykisk stabilisering og identitetssikring. Opdragelse (Erziehung) må derfor bevæge sig ud af subjekt-objekt adskillelsen, og dette kan, ifølge Ziehe, ske gennem en erkendelse af sig selv som erkendende sub-jekt. Subjektets egen subjektivitet bliver dermed objekt for erken-delsen (1975, s. 13); opdragelsens "mening" (Sinn) bliver til dets objekt, i gensidig forståelse parterne imellem; eller, sagt på en an-den måde, objektet er ifølge Ziehe lig med resultatet af opdragel-sens*) egen selvrefleksion og selvforsåtelse. Denne selvrefleksion skal ske i et interaktionelt felt: mellem unge og pædagoger, idet

*) Bemærk substantivet "opdragelsens" — ikke "opdragerens".

begge parter er "beboere i et ukendt land" og opdragelsen dermed er opdragerne ligeså ubekendt, som den er det for eleverne. Hermed gøres opdragelsen til de voksnes eget problem, som de sammen med de unge skal forholde sig til.

Hele målet med bogen rummes i denne selv-reflekterende holdning til opdragelsen: jeg gengiver Ziehes egen problemformulering på tysk og henviser til s. 146 i denne bog, hvor jeg har forsøgt at oversætte sætningen:

"Welche Bedingungen und Möglichkeiten der Reflexion sind in der gegenwärtigen spezifischen psychosozialen Lage der Jugendlichen und der sie bedingenden konkreten gesellschaftlichen Verhältnisse gegeben, um über das Verstehen der eigenen Situation und der gesellschaftlichen Verhältnisse eine veränderte Beziehung zu sich selbst und zur gesellschaftlichen Umgebung zu entwickeln, die als emanzipatorische Politisierung . . . aufgefasst werden kann?"

Genau dies ist die Problemformulierung der vorliegende Arbeit" (1975, s. 16).

Ziehe argumenterer for en emancipatorisk pædagogik, der løsriver sig fra borgerlig dikotomisering i "politik" og "privatliv" og til gengæld slutter an til en marxistisk opfattelse af subjektbegrebet, hvori subjektivitet og samfund samtidig optræder, forenet. Hermed bliver de unges opsplittede verden igen samlet: (opsplittet på grund af adskillelsen: fritid/skole, og opslitningen i fag, der hver for sig behandler samme område, eksempelvis seksualitet), og i og med, at politikbegrebet udvides, gøres politik og pædagogik til — ikke blot sideordnede — men synonyme størrelser (1975, s. 27f.). Samtidig gøres "privatliv" og "politisk bevidsthed" også til et sammenhængende hele, og idet skellet mellem "privat" og "offentlig" ophæves, er det naturligt at subjektet (her: både opdrager og elev) ved at beskæftige sig med sit såkaldte "privatliv" også opnår politisk bevidsthed.

Samtidig kan selvrefleksion ifølge Ziehe ikke forstås løsrevet fra interaktionelle forhold. Selvrefleksion af kollektiv, metodisk struktureret art har som *mål* at frigøre subjektet til selv at bestemme over sine behov og hensigter gennem det at opnå erkendelses- og handlingsformåen. Samtidig (1975, s. 29) er det sådan, at

"Die 'äussere' Bestimmung des Zieles der Selbstreflexion ist nur in dem Masse legitim, wie sie *schliesslich* mit den *aufgeklärten* Intentionen des sich befreienden Subjekts zusammenfällt."

I dette citat holder Ziehe — i min opfattelse — på, at subjektet selv skal erklære sig udtrykkelig enig med hensigten med det ovenfor opgivne mål, førend det (målet: frigørelse gennem selvrefleksion) kan anses for at være legitimt. (NB — bemærk også her, at der mangler et individuelt subjekt i den tyske sætning).

Da selvrefleksion skal ikklædes ord, gør Ziehe sig nogle tanker om sproget. Han finder, at sprogudfoldelsen — såvel hos de unge som hos opdragerne — undertiden må fornyes. Nye begreber må indføres for bedre at kunne overveje de ovenfor skildrede samfunds- og subjektive forhold.

Selvrefleksionen skulle altså være den materialistisk funderede indlæringsmetode, hvorpå en politiserende pædagogik skulle baseres.

De unge (jeg må nok ikke sige "materialet" — for så gør jeg mig skyldig i at benævne de unge som objekter) er imidlertid ifølge Ziehe i høj grad jeg-svage. Metoden selvrefleksion er netop jeg-styrkende. Nu er jeg-styrke ifølge Ziehe og andre et omstridt begreb: ved jeg-styrke kan både forstås modstand mod det bestående og aktiv underkastelse sig den bestående omverdens betingelser (1975, s. 215).

Thomas Ziehe mener i sin omfattende diskussion af begrebet jeg-styrke, at stabilitet og tilpasning må relateres til rigiditet, og at normbundne mennesker, der ikke kan lave deres normer om er stivnede. De forfattere, der berømmer jeg-styrke forstået som normtilpasning, erklærer Ziehe (1975, s. 216) for at være borgerlige: de ser jeg'et som en tilpassningsdygtig personlighedsinstans i den kapitalistiske socialkarakter. Netop af denne grund vil nogle af Ziehe citerede marxistiske orienterede forfattere se den jeg-svage ungdom som værende en gæringsproces ("Ferment") for revolutionær vækst — fordi det individualistiske, konkurrencebundne jeg-stærke individ ikke gerne går ind i kollektive sammenhænge (1975, s. 217). Jeg-svagthed kan, i denne sammenhæng netop ses som fordel. Thomas Ziehe mener imidlertid i delvis modsætning til disse forfattere, at man må søge at bevare jeg-styrke som ønskværdig potentiale, og han advarer mod at skelne mellem "borgerlig jeg-styrke" og "emancipatorisk jeg-svagthed". Han vil anlægge såvel individuelle som sociologiske synspunkter på den enkelte og på gruppen, og stiller sig som mål at arbejde hen mod en "identitetsbalance" (1975, s. 222f.), der søges opretholdt og udviklet gennem såvel en personlig som en social identitetsdimension. I de narcissistisk

prægede ungdomsgrupper mener han, at megen angstbewältigung*) og gruppe-identifikation kan finde sted, hvilket skulle fremme jeg-styrke hos gruppen og dens subjekter. (Bemærk igen det manglende individuelle subjekt i forrige sætning, der beskriver Ziehes intenderede mål). Disse processer kan fremmes gennem analytisk-empatisk følen sig ind i hinanden (1975, s. 22). De unge er modtagelige, fleksible, allerede inde i og på forhånd indstillet på gruppen — peergruppen.

Ziehe tager udgangspunkt i analytikerens indlevende accept af sin patient og ved at overføre denne måde at forholde sig på til gruppesammenhænge kan: (1975, s. 226) "det primitive introjekt (gruppens almægtighedstræk) efterhånden forvandles til et objekt som jeg'et kan identificere sig med. Oplevelsen af det reelle gruppesammenhold, nedbrydningen af adskillelsesangsten, forståelsen for de symbiotiske mekanismer: alt dette gør det muligt at konturere objekter i stedet for narcissistisk spejlende at opfange dem, — og dermed (åbnes der for) identifikation med dem.

"De sekundære identifikationer muliggør nu neutralisering af tidligere primært-narcissistisk bunden energi, og den tillader så, at denne (energien) stilles i det således styrkede jeks tjeneste — et jeg, der solidarisk kan alliere sig, og ikke mere tvinges til angstfyldt stræben mod sammensmeltning". (Stadig er der ingen subjekt, der skal fuldføre denne proces, ligesom der mangler et objekt for verbet "alliere sig").

Thomas Ziehe fortsætter: Gruppesolidaritet, gruppeidentifikation og jeg-styrkelse bliver resultatet af processen, og det bliver muligt for et kollektivt ideal at trives ved siden af en angstfri fremstilling af egen individualitet. Subjekterne kan være trygge, for de erfarer, at også de andre har de samme problemer. Samtidig med, at almagten indskrænkes, bliver konfliktløsning og praktisk-politisk handling mulig. Gennem sin gruppe bliver individet befriet for såvel rigiditet, som diffusion, og den således "teoretisk udviklede mulighed" (1975, s. 228) for jeg-styrke kan danne grundlag for kollektiv modstand mod en undertrykkende realitet (1975, s. 229). Ziehe støtter sig til psykoanalytikeren Lorenzer og påstår, at narcissistiske protosymboler kan blive "ferment" dvs. gæringssubstrat for nye omgangsformer. Netop det sprogfattige (manglende symboldannelse) karakteriserer de unge, der er blevet hængende i mor-

barn-symbiosens manglende symboliklædning af relationer. Men herigennem bevarer ungdom et "positivt-affektivt moment" der kan føre til "et real-utopisk indhold" (1975, s. 238). Dette uartikulerede "positiv-affektive moment" kan "vækkes" gennem — ikke diskursive — men præsentative symboler, såsom musik, kunstnerisk leg m.m. og danne bro fra protosymbolernes udtalte verden frem til diskursiv symbolbrug (ord og logik), der kan befordre refleksionen. "Nyindførelsen af symboler (1975, s. 241) . . . anses for en uundgåelig forudsætning for en materialistisk selvrefleksionsproces, der så, igen, danner grundlag for tilegnelse af egen subjektivitet og dermed betyder . . . en emancipatorisk politisering".

I tiltro til dette program, slutter Ziehe (1975, s. 242) med glad at udtale, at der ud fra disse betragtninger nu ikke længere er grund til at beklage "den nye socialisations-types personlighedsstrukturer", fordi en analyse (Ziehes) tværtimod har vist et potentiale til forandring af samværs- og refleksionsformer, der definitivt må vurderes positivt.

Dog afslutter Ziehe sin bog med at påpege nogle vanskeligheder, læreren står over for. Disse er af metodisk art, de drejer sig om overføring og om modoverføring (i psykoanalytisk forstand) i den pædagogiske situation, og de drejer sig om de unges "undgåelsesstrategier" overfor krav. På næstsidste side i bogen beskriver Ziehe "afmagten" som væsentlig drivfjeder i subjekterne, og mener at "selvrefleksion er en kollektiv forandring af interaktionsformer" der muliggør nedbrydningen af angsten for den erfarede afmagt ved at gøre erkendelsen af afmagten bearbejdelig.

Med denne paradokse udformning af sin intention med selvrefleksionen slutter han (1975, s. 263) med følgende opmuntrende sætning i sin bog: "Narcissisme er da det potentiale at kunne producere ikke-tingsliggjorte interaktionsformer i kollektivsammenhænge samt også at producere kollektivitet gennem interaktionsforandringer".

Kritiske overvejelser

I sin bog fremfører Ziehe en socialisationsteori, der medtænker såvel politisk-samfundsmæssige forhold som individuelle, såvel bevidste som driftsbestemte, ubevidste. Bogen er således uhyre perspektivrig, og omtales af alle, der i disse år beskæftiger sig med narcissismeteorier relateret til socialkarakterbegrebet.

For mig har læsningen af hans samfundsanalyse givet ny indsigt i hidtil dunkle, eller uigennemsigtige forhold omkring den måde

*) Angstbewältigung er betegnelse for den måde, hvorpå man forsøger at klare sin angst.

staten forholder sig på over for individet (se s. 100 til 104 i denne bog) og når jeg på trods af mandens forfærdelige sprog har kunnet godtage samfundsanalysen, er det fordi jeg, ud fra min erfaring som kliniker og lærer samt ud fra statistisk dokumenteret materiale om familien i dag (udearbejdende mødre, manglende institutionspladser, stigende institutionalisering af børn i tidligere og tidligere aldre, ungdomsarbejdsløshed, adgangsbegrænsning til uddannelser m.m.) mener, at familien af i dag stilles i vildrede af samfundsforandringerne på så mange punkter at også socialisationen af børnene må afspejle forvirringen. Ziehes samfundsanalyse finder jeg (andetsteds fra) veldokumenteret, og mener, ligesom han, at familien som samfundets socialiseringsagent vil afspejle modstridende og modsætningsfyldte tendenser.

Imidlertid kan der rejses tvivl om hvorvidt Ziehes kæde-slutninger (*fra samfundsprocesser til forældresituation til barnets personlighedsstruktur*, se denne bogs s. 103) kan godtages. I sin kritik af Thomas Ziehe sætter Henrik Kåre Nielsen (1982, se litteraturliste) et stort spørgsmål ved gyldigheden af kædeslutningerne.

For mig er det tvivlsomt, om disse slutninger kan holde, fordi jeg ikke føler mig overbevist om, at Ziehes relatering mellem *begrebsapparat* og *praksis* er holdbart. Dette vil jeg først søge diskutere.

Jeg er også på flere punkter uenig med ham i hans *forståelse af psykoanalytisk tankegang* (som han jo sætter centralt), og jeg er endvidere uenig med ham i hans anvendelse af psykoanalytisk metode ved skildringen af den såkaldte "nye socialisationstype" og hans — efter min mening uverificerede — postulat om dens narcissistiske præg. Dette vil jeg i anden omgang søge at fremlægge.

Jeg må igen betone, at jeg identificerer mig som praktiker: jeg er klinisk psykolog af uddannelse, og jeg fungerer som lærer (i voksenundervisningen). Ud fra denne platform: altså praktikerens, tillader jeg mig at fremhæve mine betænkeligheder over for Ziehe. Andre, der kan have et større teoretisk overblik end jeg, vil kunne kritisere mig for min snæverhed i at ville vide: "Duer det her i praksis?" og "Passer det overhovedet med virkeligheden?". Jeg vil naturligvis forsvare *mit* ståsted med, at det er solidere og mere konkret funderet end de tænkeres, der tillader sig at jonglere med begreber, som var de legoklodser uden hensyntagen til, om begreberne — til forskel fra klodser — har et fundament i virkeligheden, om de kan hænge sammen eller ej, om de kan bruges til noget fornuftigt, andet en leg (og meritering) på en højere læreanstalt. Ziehe

skriver som om der ikke var mennesker i verden med meninger, men kun meningerne selv. Hans bog er for mig som et univers uden mennesker, selv om han (1975, s. 30) skriver: "Erfaring bliver hverken 'som sådan' dannet af et abstrakt individ, ej heller begrebet 'som sådan'." I hans bog møder jeg ikke konkrete individer, men kun abstraktionen om sådannes mulige eksistens.

Om begrebsrelatering til praksissammenhænge

Jeg mener ikke, at det her i denne bog primært er min opgave at forholde mig kritisk til Ziehes samfundssyn, men derimod mener jeg, det må være min opgave at forholde mig kritisk til den del af hans analyse, der kan relateres til narcissismebegrebet.

Som tidligere nævnt (se denne bogs s. 65) er Ziehe i den specielle situation, at han hverken har terapeutisk erfaring, ej heller beskæftiger sig med sociologisk empiri (i sin undersøgelsesmetodik). Alligevel tillader han sig at sammenkæde de to områder med hinanden. I mine øjne er det yderst betænkeligt at operere med et *teoretisk begreb*, der er løsrevet fra den bestemte praksis, hvori den er udformet. Naturligvis kan det lade sig gøre på forsvarlig vis (dvs. sådan at de praktikere, der til hverdag opererer med pågældende teoribegreb genkender og godkender måden hvorpå det gøres) — men det må som generel regel gælde, at det er farligt at teoretisere over en praksis, man ikke selv har kendskab til. En teori-praksis sammenknytning på dialektisk-materialistisk basis bliver let til abstrakte postulater, når den, der udtaler sig, ikke selv har rødder ned i den af ham selv beskrevne praksis.

I næste afsnit vil jeg vende tilbage til Ziehes forståelse af og brug af psykoanalytiske begreber. Jeg mener, at der hersker en del forvirring omkring hans brug af begreberne, og dette kan skyldes hans manglende forankring i den pågældende praksis.

I det følgende vil jeg forholde mig til Ziehes egne praksisforslag om at anvende selvrefleksion som emancipatorisk tilegnelse af subjektivitet.

I forordet til Ziehes bog samt i hans eget afsnit 1, 2, 7 og 8 diskuteres subjektivitet som forudsætning for politiseringsprocesser, nødvendigheden af at undgå en subjekt-objekt opdeling inden for ungdomsforskning, samt opdragelsesstrategier, der kan føre til bevidstgørelse og forandring af psykosociale sammenhænge.

"Motor i denne didaktik" skriver Regina Becker-Schmidt i sit forord "er selvrefleksionen . . . som konstituent for politisk subjektivitet".

Denne selvrefleksion skal foregå i interaktionen mellem lærere og elever, i undervisningssituationen.

Når kommunikationen, i undervisningssituationen, er så væsentlig for bearbejdningen af elevers og opdrageres situation, finder jeg det beklageligt, at Ziehes kommunikationsmåde er så vanskelig forståelig. Ziehes teoretiske overvejelser og angivne handlingsintentioner ligger for mig at se meget langt fra praktisk arbejdende pædagogers hverdagsliv med børn og unge, og når det kan være svært for voksne (akademikere som mig, samt lærere, som jeg kender både fra Lærerhøjskolesammenhænge og folkeskoleditto), så forestiller jeg mig, at det må være endnu vanskeligere for unge, endsige børn, at fatte Ziehes budskab.

Hertil kan man indvende, at vanskelig gennemskuelige sammenhænge ikke kan fremstilles i letfatteligt sprog. Så meget desto mere beklageligt: for hvad er da tekstens anvendelsesmulighed, andet end "leg" på et højt abstraktionsplan? Politiske ændringer opnås vel ikke gennem sproglige beskrivelser, der knapt nok forstås af en almindelig begavet akademiker som mig (og mine kolleger i og omkring folkeskolen).

Når jeg — i begyndelsen af gennemgangen — har hæftet mig ved Ziehes sprog, så har det ikke blot kommunikativ betydning for mig. Jeg mener, at hans sprog afspejler en holdning hos ham, som jeg finder beklageligt — bortset fra, at sproget er vanskeligt forståeligt. Jeg har allerede nævnt, at han har få grammatikalske subjekter, der henviser til individer, i de lange og vanskelige, syntaktisk indviklede sætninger.

Lad mig komme med yderligere et eksempel (se ellers denne bogs s. 98-99). På s. 203 skriver han: "Nye bevidstheds- og handlingsprocesser (Fermente) kan imidlertid ikke udefra påduttet den "nye socialisationstype" (herankonstrueret werden) men må — når de findes — kunne forklares ud fra den indre struktur i den psykosociale situation". Forholdsvis forståeligt — ikke sandt, indtil man begynder at spekulere over, hvem der kommer til at gøre dette forklaringsarbejde. Ziehe mener, at det vil ske i en interaktion. Jeg mener, at dette er utopisk snak: det må — i min opfattelse — blive læreren, der påbegynder disse "bevidstheds- og handlingsprocesser", for de unge har hverken ord, begreber eller motivation til at få startet. Gang på gang, ved læsning af Ziehe må jeg spørge mig selv, når jeg læser hans grammatikalske konstruktioner "Ja, men *hvem* gør hvad — og, endnu værre — mod *hvem*" — værre, fordi Ziehe nødtigt ser objekter i sin pædagogiske verden.

Konsekvenserne bliver — for mig at se — dobbelt.

For det første synes jeg, at Ziehe i sin angst for at foretage overgreb mod ungdommen ved at påberåbe sig "Herrschaftswissen" (herredømme i kraft af overlegen viden), udvisker sine egne konturer som selvstændigt individ i besiddelse af nogle mål og overvejelser. Og viden. Dette råder han også pædagoger til. Jeg mener, at Ziehes sprog afslører hans egen hang til identitetsløshed, hans hang til at udslette sig selv (og pædagogen) som afgrænset og påvirkende individ over for børn/unge. Hans tekst på det høje abstraktionsplan bliver — for mig at se — udtryk for en hang til symbiotisk, ikke adskilt stræben-mod-en-enhed-med-de-implicerede-unge, uden tilstrækkelig realitetsvurdering af børns og unges kapacitet, intellektuelt og/eller emotionelt. "Kollektiv refleksion" tænker jeg, "hvem kan det? De unge? Børn? Jeg tror: lærerne". Og jeg mener, det er svært for børn og unge at opleve lærere, der ikke vil lade sig afgrænse, konturere, tage stilling og indgå i en påvirknings- og vekselvirkningssituation præget af enkeltindividets meninger.

Af denne grund kunne jeg ønske mig en tekstanalyse af Ziehes skriftsprog: Jeg tror, det fortæller noget om manden. Noget, som jeg er uenig i: for jeg mener, man må konturere sig, og hvis man derved virker undertrykkende (på børn/unge), må man gøre dem opmærksom på faren.

I min egen etiske forståelse af min rolle over for den opvoksende generation finder jeg mig i udstrakt grad enig med den ungarsk-amerikanske familierapeut Nagy, der i et interview (Psychiatric News, vol. XVI 16, 1981) giver udtryk for følgende eksistentielle overvejelse: "Det vigtigste af det, som vi modtog fra vore forældre kan kun betales tilbage til vore efterkommere: vor eftertid. På samme måde som vi ensidigt var modtagere af overleveret gods (in-put) fra tidligere generationer, må vi (fremover) påtage os den pligt og det privilegium, det er, at hjælpe efterkommerne under tiltagende komplicerede og skræmmende omstændigheder" (min oversættelse). Ifølge Nagy er dette "the human legacy" — menneskelighedens etiske fordring.

Dette fører så videre til mit andet kritikpunkt over for Ziehes handlingsanvisninger.

Jeg mener, at Ziehe laver en doublebind over for de pædagoger eller opdragere, som hans bog må siges at være skrevet for. Hans intentioner er som nævnt, at han ikke vil være subjekt over for de unge på en sådan måde, at han gør dem til objekter. Han vil angiveligt intet påføre dem, som de ikke selv vil (se citat fra hans s. 29; i

min bog s. 112). Samtidig handler hele hans digre bog om, hvordan de unge "er" (definering og objektivisering af dem), og hvordan de fremover bør forholde sig (nemlig selvreflekterende på materialistisk grundlag). Skal man følge hans anvisninger og som lærer forsøge at realisere hans intentioner, kan man ikke samtidig sige til de unge, at de er ligeværdige partnere og selv skal bestemme. Hvad om de beslutter, at de fortsat blot vil "flippe ud"? Ziehe bestemmer for dem, hvad det er, de bør bestemme. Denne doublebind gøres endnu mere vanskelig af, at det er så svært at forstå Ziehes sprog og hele tankegang. Efter min mening sættes man som læser i en doublebind position af at læse bogen: hvis man endelig når frem til at forstå dens indhold og vil følge dens intentioner, kommer man til at påføre de unge netop den bestemte holdning, der ligger i en tendens til politisering (indoktrinering), som Ziehe frygter for, at den ene part skal påføre den anden. Anderledes udtrykt: "Hvis jeg bestemmer, at *du* skal være medbestemmende, hvem er det så, der bestemmer?"

Lader man (som Ziehe) svaret blive: "Det er os, der sammen bestemmer", står man efter min mening i fare for at udslette konturerne lærer/elev, og i stedet indgå i en uddifferentieret masse. Min egen overbevisning er, som allerede nævnt, den at man efter bedste evne, som lærer, må se at få sig kontureret for derved at indgå i et samspil, eventuelt et modspil med sine elever. Kun gennem interindividuel udveksling er udvikling mulig: ikke i fælles abstraktions-søgende snak om objektive betingelser, (som eleverne eventuelt ikke er subjektivt interesseret i at drøfte) eller i subjektive fællesbetingelser (som eleverne ofte ikke ønsker at drøfte med læreren).

Når Ziehe har en mening — og det har han vel, i og med han skriver hele denne store bog, og flere artikler desuden, så synes jeg, han skulle sige det og være ved det. Han skriver, at han "gennem en reciprok kommunikativ proces (vil) udvikle nogle frigørende mål" (s. 24) — vel! så er dette jo hans mål, og hvorfor så ikke stå ved det? Ellers sætter han sig selv, læseren, og de, der skal opdrages, i en doublebind situation, og som vi alle ved, er netop en sådan psykose/symbiose/narcissismefrembringende.

Jeg mener også, at jeg er delvis uenig med Ziehe i hans overvejelser vedr. kollektiv selvrefleksion som en empatisk, indlevende proces, hvori en objektivisering eller definering af modparten skal undgås. Jeg mener, at det må være både-og, frem for kun det ene. Skal jeg forstå et andet menneske, må jeg *både* indleve mig og identificere mig med vedkommende, og *også* — for ikke symbiotisk at bli-

ve "slugt" — ind imellem tage min afstand — vurdere, iagttagende, objektivisere så godt jeg nu kan. Det springende punkt bliver da, hvordan jeg vil anvende denne vurderingsproces i mit forhold til modspilleren.

Jeg ser ikke børn og unge som værende ude af stand til at identificere sig med deres opdragere. Jeg synes, Ziehes bog er farlig i og med, at den påstår dette og beder opdragerne opgive deres personlige profilering i og med, at de, ligeværdigt, skal gå i diskussion med børn og unge om begge parter ligelige mangel på erfaring. Personlig tror jeg på den erfaring, de lidt ældre dog vel trods alt har. Jeg mener, at de "voksne" må turde profilere sig, for at give børn og unge en chance for at identificere sig med andre, voksne mennesker, når de sammen skal søge at definere materielle forhold. Jeg finder, at Ziehe "immaterialiserer" sig.

Når han bygger sin samfundsanalyse på et materialistisk grundlag, er det påfaldende, for mig at se, at hans forsøg på at opstille en konstruktiv handlingsmodel udgør et immaterielt univers uden mennesker, men befolket af idéer om handlinger.

Jeg står her ved endnu et angrebepunkt over for Ziehe. Jeg ser meget lidt tegn på handlingstendens hos ham. Selvrefleksion, altså den sproglige aktivitet, sættes i højsædet. Mange elever, især blandt dem, der kan beskrives som værende sprogligt svage, skal man *gøre* noget sammen med. Ikke snakke. I al fald: ikke hele tiden.

Skal jeg sammenfatte mine kritikpunkter over for Ziehes begrebsapparat og dets sammenhæng med praksis, må jeg fastholde

- 1) Sproget er uanstændig indviklet og ulæseligt.
- 2) Manglen på individer som subjekt i hans sætninger gør mig betænkelig. Skildrer han her et univers af idéer og ikke et univers befolket af mennesker?
- 3) Jeg mener, Ziehe sætter sig selv og de pædagoger, han vejleder, i en doublebind situation, når de skal følge hans anvisninger. For på den ene side må de ikke pådutte ungdommen noget "udefra" og på den anden side drejer hele hans bog sig netop om, hvad de skal søge at udrette over for ungdommen.
- 4) I Ziehes begreb "selvrefleksion" ser jeg en masse snak. Hvad med lidt handling — sammen med unge og børn?

Kort sagt: hvor er brobygningen til praksis? Hvori ligger en dokumentation for hans påstande? og hvori ligger forbindelsen fra hans handlingsanvisninger og til det, lærere og andre pædagoger skal foretage sig, i praksis?

Ansats til svar på dette er bogen "Narziss" fra 1979, hvori flere pædagoger skriver om deres erfaringer (se næste kapitel heri).

Foruden de ovenfor anførte kritiske overvejelser har jeg en del betænkeligheder over for Ziehes anvendelse af psykoanalysen som teori og som metode. Det kommende afsnit vil derfor handle:

Om Ziehes brug af psykoanalytiske begreber og metode

Det mærkes tydeligt, at Ziehe ikke er kliniker, men derfor kan hans anvendelse af klinisk psykoanalytisk præget teori jo godt være rigtig. Dette forekommer mig imidlertid ikke altid at være tilfældet.

Han postulerer en narcissistisk udvikling baseret på 1) primært-narcissistiske fikseringer og 2) sekundære mangler på identifikation med andre. Vedr. 1) står dette i modsætning til de psykoanalytisk orienterede forfattere, jeg har læst (se Del I). Disse mener, at vi alle gennemløber en primært-narcissistisk fase (Kohut taler om en "auto-erotisk fase"), og hvis vi bliver "hængende i den" (fikseres), er vi klart psykotiske og ude af stand til at skelne vor egen krop fra omverden. Ziehe kalder ikke sin "primært-narcissistisk fikserede" ungdom sindssyg. For at omgås denne inkonsistens griber han til to forklaringer. For det første postulerer han — noget mekanistisk må jeg mene — at en del af barnets libido (1975, s. 126ff) videreudvikles, således at der i nogen grad dannes et libidinøst besat moderbillede, der af barnet ses som værende adskilt fra barnet. Dette forklarer, at barnet/ungdommen ikke geråder ud i en psykose. Men samtidig er en del af libidoen stadig fikseret i en tidlig moderbinding på den måde (1975, s. 121), at barnet binder sig, ikke til moderen, men til stadiet eller fasen, hvori moderen endnu ikke er et kontureret objekt. Til trods for, at Ziehe således selv (1975, s. 122) skriver, at "den allertidligste fase kan betegnes som objektløs", henviser han gang på gang til "de arkaiske repræsentanter i den primært narcissistiske fase" (f.eks. 1975, s. 126, 174, 184), eller endda til "bindingen til det tidlige moderobjekt i det ubevidste" (1975, s. 108). Dette finder jeg inkonsistent.

For det andet fortæller Ziehe, at nogle børn virkelig bliver psykotiske. Han konstruerer to forskellige forløb i dyaden mor/barn (1975, s. 170ff) og forklarer ud fra disse to konstruktioner, hvornår en psykotisk udvikling finder sted og hvornår en narcissistisk. Da jeg finder konstruktionerne helt arbitrære og kunstigt opstillede uden konkret belæg, har jeg ikke her refereret denne del af Ziehes bog.

Det barn, der ikke bliver psykotisk, men gennem sin udvikling snarere må beskrives som værende narcissistisk, har ifølge Ziehe denne evne: For at vægre sig mod traumatiske forsagelser stræber barnet imod at bevare den primær-narcissistiske symbiose. Dvs. at en lille del af barnet må have "tittet fremad" — anet traumer — og skyndt sig at regrediere igen. Dette er mærkelig fremsynet og veludviklet af et så lille barn, og kan efter min mening kun forklares gennem Ziehes manglende dynamiske opfattelse af de narcissistiske forstyrrelser, hvori barnet, ifølge psykoanalytisk tankegang, netop *ikke* regredierer til den primær-narcissistiske fase (for der at forekomme andre psykotisk) men, ved skuffelser i individueringsfasen: altså *efter* at selv- og objektrepresentationer begynder at udvikles, søger ind i det, som Freud kalder den sekundær-narcissistiske fase, hvor energien tilbagetrækkes fra objekterne og investeres i selvet. Jeg mener, kort sagt, at Ziehe ikke i tilstrækkelig grad har fattet faseudviklingen og dens betydning for personlighedsstrukturen.

Dette viser sig også i Ziehes skildring af overjegsdannelsen og skyldfølelserne hos den narcissistiske karakter. Ifølge psykoanalytisk tankegang og især da Kohut, som Ziehe i høj grad støtter sig til, er overjegsdannelsen med dertil hørende skyldfølelser resultat af en udvikling, der ligger senere end den (fejl-)udvikling, der fører til dannelsen af en narcissistisk personlighed. Det er derfor højst mærkværdigt at læse (1975, s. 144) at barnet "er i besiddelse af et strengt og arkaisk overjeg" samt "i høj grad er i stand til at fortrænge skyldfølelser". Pointen er jo, at det barn, der udvikler en narcissistisk karakter, netop *ikke* har internaliseret selvobjekter til faste indre strukturer (instanserne "jeg" og "overjeg"), og at det derfor ingen skyldfølelser har, hverken af bevidst eller ubevidst (fortrængt) art. Når nogle af objektrelationsteoretikerne taler om et arkaisk, sadistisk overjeg, der fungerer efter et øje-for-øje og tand-for-tand princip, kan de med rette kritiseres for det, Kernberg kalder "adul-tomorphism" (1980, kapitel 3). Hermed menes der det, at man omtaler eller opfatter infantile processer som parallelle med, eller lige med komplicerede voksenstrukturer. Hvis man, efter min mening, vil tale om et arkaisk, infantilt overjeg, er betegnelsen "overjeg" forkert, i og med at det udvikles forholdsvis sent, og er en meget kompliceret struktur (se denne bogs s. 43). Man kunne måske tale om en "forløber for overjeget", i modsætning til det senere, mere modne overjeg. Den infantile forløber for dette overjeg giver næppe skyldfølelser, men snarere angst for straf og forfølgelse,

samt dybe skamreaktioner.

Ziehe gør, som nævnt, en del ud af overjegsudviklingen (1975, s. 108 ff og s. 181 ff.). Hos den nye socialisationstype skulle overjeget være strengt og arkaisk, og de resulterende skyldfølelser fortrængte. Af ovenstående diskussion kan læseren forstå, at jeg må tage afstand fra dette synspunkt, der er i klar modstrid med de i denne bogs Del I gennemgåede forfattere. De mener netop, at overjegsdannelsen af udviklingsmæssige grunde (den pre-ødipale fiksering) ikke finder sted, og at personligheden snarere præges af skam end af skyldfølelser, når det drejer sig om narcissistiske personlighedsforstyrrelser.

Jeg har derfor svært ved at acceptere Ziehes syn på de unges overjegsdannelse og har også vanskeligheder med at forstå, hvor Ziehe "ser" de fortrængte og altså dermed ubevidste skyldfølelser.

I en senere publikation ("Ungdom, Socialisation, Narcissisme" red. af Jens Bjerg og Birgitte Elle) tager Ziehe selv afstand fra udtrykket "den nye socialisationstype NST" (s. 20) idet han "plæderer for, slet ikke at anvende det mere" i og med at han finder, at det er blevet brugt slangagtigt, således at hans "begreb, der dog skulle være en teoretisk konstruktion, en model, en abstraktion, pludselig er blevet en deskriptiv betegnelse: NST (som er den forfærdelige bureaukratiske forkortelse) er blevet til levende mennesker."

For mig at se opdager Ziehe her, at man ikke som teoretiker kan omgås forsvarligt med et teoretisk begreb, *der er løsrivet fra den bestemte praksis, hvori den er udmøntet*. I øvrigt viser artiklen (et foredrag, holdt på RUC i oktober 1980) at han ret dårligt forstår sig på den psykodynamiske sammenhæng, hvori begrebet "narcissisme" oprindeligt blev udformet og derefter "lånt" af Ziehe m.fl. Således skelner han (1982) mellem "forstyrrelse" og "konflikt" og kommer derved (s. 19) til at overse, at mange psykoanalytiske forfattere mener, at en psykisk forstyrrelse netop er en internaliseret konflikt. Såvidt jeg kan se, baserer Ziehe her sin argumentation på Kohuts "The Restoration of the Self" men henviser ikke i selve teksten til Kohut, der i sin fremlægning prøver at forklare, hvorledes *han* mener, at selvet, hos den narcissistisk forstyrrede personlighed netop er præget af at være forstyrret, eller desintegreret, i modsætning til neurotiske menneskers stabiliserede og sammenhængende selv, hvori indre konflikter mellem instanserne jeg, overjeg, id kan finde sted.

En lignende uklarhed omkring forståelsen for psykosetruede personer ser vi, når Ziehe i sin bog (1975, s. 193) beskriver de un-

ges metakommunikation, der går på at forholde sig til egen holdning og intersubjektivt fortolke og kritisere den. Selv om Ziehe her skriver om en "quasi-symbiotisk levevis", så forekommer det mig usandsynligt, at primært-narcissistisk fikserede individer uden objektrelationer kan "intersubjektivt fortolke og kritisere" hinandens holdninger. Hans fremstilling forekommer mig også her inkonsistent.

Ved ikke (1982, s. 19) at henvise til Kohut i sin diskussion af "forstyrrelse" kontra "konflikt" skubber Ziehe sin læser (her: mig) ud i et større hovedbrud: jeg bliver usikker på, hvad Ziehe lægger i ordene, og dermed usikker på, om han overhovedet lægger det samme i ordene som jeg. Selv om han på næste side, i sin henvisning til begrebet "selv" i en fodnote henviser til Kohut, efterlader han mig med en mistrøstig følelse af, at vi snakker hver sit sprog, og at han ikke er ude på at forklare mig sit.

Jeg geråder i samme vildrede, når Ziehe (1982, s. 38) beskriver "den narcissistisk-libidinøse underbesætning af selvet" i modsætning til "det overmægtige introjekt" og således demonstrerer, hvor dårligt han forstår, at netop selvobjekterne (beskrevet af Kohut) omfatter *såvel* opfattelsen af Sig Selv som af Den Anden, og at forstyrrelsen i den narcissistiske personlighed netop består i en sammenblanding af selv-representationen og forældre-representationen.

Det falder mig også for brystet, at han (sammesteds, s. 35) taler om at introjektet "gør sig fremover 'så bredt' at en forholdsvis positiv besættelse af selvets repræsentanter stadig bliver vanskeligere". Jeg forstår ikke hvad "så bredt" betyder, og hvorfor en positiv besættelse derved vanskeliggøres: det værste er, at jeg heller ikke tiltror Ziehe, der i denne forbindelse eftertrykkelig tager afstand til psykotiske processer, en klar forståelse for de af ham selv skildrede processer.

Ligeledes vækker det min forundring, når Ziehe mener at "vareverden" (1975, s. 84 ff) og dens æstetik kan knytte an til primært-narcissistiske objektstrukturer. Disse er netop (qua definitionen "primært-narcissistiske") objektløse. Endvidere skriver Ziehe, at varernes "Schein" (fremtrædelsesform: der kalder på forskellige fantasier hos brugerne) ofte er seksualiseret. I den primær-narcissistiske tilstand er mennesket jo i høj grad præfallisk og prægenital i sin opfattelsesmåde.

Som tidligere nævnt forekommer Ziehes kvantitative overvejelse (se f.eks. s. 126, 1975) om hvor megen energi, der er bundet i den

primær-narcissistiske tilstand og hvor megen energi (libido), der står til rådighed for objektbesættelse mig utrolig mekanistisk og "fortænkt" (for en kritik af mekanistisk tænkning over for drits-besættelser se Joffe og Sandler 1967).

Ziehe postulerer alment en angst og bindingsdynamik fra modernens side mod barnet. Denne illustreres i skønlitteraturen (f.eks. i Johan Borgens Lillelord), men er i modstrid med de cases, der citeres af psykodynamisk fagligt orienterede forfattere, der som regel skildrer moderen som "kold" eller "skadefro" eller "selv narcissistisk" og dermed — i kraft af egen narcissisme — ude på at udnytte barnet til eget forbrug. Måske kan Ziehe have ret (mine egne overvejelser over den psykopatisk prægede, tidligt forkælede "Aladdin-mand" synes samstemmende med Ziehes — se Møller 1980), men da står han i modsætning til tidligere fremsatte cases, der betoner frustrationen og afvisningen som værende væsentlige udløsningsfaktorer, ikke den forlængede symbiotiske tilknytningstrang hos en uselvstændig mor. Dette har jeg endnu ikke set grundigt diskuteret noget sted (se dog Møller 1979, s. 38).

Om den uafsluttede ødipalalder skriver Ziehe undertiden så mærkværdig mekanistisk, at jeg spekulerer på, om han selv har set et barn. Han skriver, som var der altid en mor, en far og eet — kun eet — barn i en familie, og som om ødipalfasen forløb efter et ganske bestemt skema, således at iagttageren altid kunne afgøre, hvornår den var færdig. På mig virker det som om Ziehe er i tvivl om, hvorvidt man overhovedet kan komme i en ødipalsituation uden først at have "overstået" de præødipale (1975, s. 126 ff), og som om overjegsdannelse, kønsrolleidentifikation, forståelse af incest-tabu kun kan finde sted i individet, når den ødipale *trekantssituation* er gennemløbet.

Om dette problemområde siger Kernberg (1980, s. 163-164) "Not even in nonanalysable borderline conditions or in cases with severe pathology of object relations such as the narcissistic personality have I ever been able to find a patient without evidence of crucial oedipal pathology: the question is not presence or absence of oedipal conflicts but the degree to which pre-oedipal features have distorted the oedipal constellation and have left important imprint on character information".

Til trods for, at Ziehe erklærer sig enig med den psykoanalytiske, indfølelse metode, mener jeg, at hans arbejde præges af, at han hverken har arbejdet med mennesker ved hjælp af denne metode, og heller ikke nært har iagttaget et tidligt mor-barn samspil. I

stedet for praktiske erfaringer på disse områder, støtter han sig på teori og teoretiserer videre på en måde, som en praktiker som mig *ikke* kan acceptere: nemlig ved, i hovedet på sig selv at lave alle mulige konstruktioner og — ud fra læsning og spekulation — at anse dem for gyldige, uden at afprøve dem noget sted andet end i dissertationen (hans bog). Det er for mig næsten komisk, at han skriver (1975, s. 112), at han vil undersøge ubevidste ønsker og forsvarsmekanismer i familien, samt, endnu mere specifikt — hvilken rolle barnet ubevidst spiller for forældrene. Hvor undersøger han dette? Inde i sit eget hovede, mener jeg. Dette må dog også siges at være inkonsistent med hans materialistiske grundsyn.

Ziehes arbejdsmåde afslører ham som ikke-kliniker, men ude på klinikerens overdrev.

Jeg tror, at mange af dem, der har læst Freud og hans efterfølgere, tages disses udsagn for "sandheder" i stedet for som det, de i min opfattelse snarere er: hypoteser.

På samme måde er jeg ængstelig for, at Ziehes fremsatte hypoteser bliver taget, af hans efterfølgere, for at være "sandheder".

I mine øjne omgås Ziehe med sine begreber (om samfund, om børn og unge) som var de sandheder, og ofte spekulerer jeg på, om Ziehe i grunden undersøger samfundet, eller ungdommen selv: mig forekommer det, at han næsten udelukkende undersøger sine ideer om pågældende.

Når ideer og begreber behandles som var de sandheder, kan de konkrete mennesker, for mig at se, let forsvinde. Jeg er stærkt i tvivl om, hvorvidt Ziehes handlingsanvisninger kan følges i praksis (selvrefleksion i jævnbyrdigt vekselspil med umotiverede, apatiske unge), ligesom jeg har vanskelig ved at forstå hvordan "den nye socialisationstype", der af Ziehe beskrives som værende mere invalideret end den traditionelt beskrevne narcissistiske type (se Del I i denne bog) skulle kunne udgøre et substrat for, eller gæringsproces for emancipatorisk politiserende aktivitet.

Hvis overhovedet den findes — denne "nye socialisationstype"? Andet end i hovedet på teoretikerne.

Når Ziehe imidlertid fremhæves og diskuteres så meget i disse år, må man gøre sig nogle overvejelser over hvorfor. Han kan dog ikke formodes at være blevet så berømt på sine efterfølgeres forenklinger? (se Indledning, hvori jeg skildrer adskillige eksempler på letfærdig omgang med begrebet "narcissisme").

Jeg er tilbøjelig til at tro, at noget af sin berømmethed skylder Ziehe det faktum, at den opdragende generation til dels står magtesløs

over for dem, de skal opdrage, og ind i denne magtesløshed kommer Ziehes forklaringer på "hvorfor" dette er tilfældet (se næste kapitel). Dette er skyldfratagende for de involverede socialisationsagenter.

Jeg er ikke blind for det store arbejde Ziehe lægger i at ville — og til dels kunne — medtænke samfundsmæssige, systemorienterede og individuelle sammenhænge i sin socialisationsteori. Om dette projekt er lykkedes for ham, stiller jeg, som ovenfor omtalt, spørgsmålet ved.

Litteraturliste

- Blos, Peter: "Om ungdomsårene". Reitzel 1969.
Boszormenyi-Nagy, Ivan & Spark, Geraldine: "Invisible Loyalties: Reciprocity in Inter-generational Family Therapy". Hagerstown. Md. Harper and Row 1973.
Erikson, Erik: "Barnet og Samfundet". Reitzel 1971.
Erikson, Erik: "Ungdom, Identitet og Krise".
Häsing, Stubenrauch & Ziehe (red.): "Narziss". Päd. Extra Buch-Verlag 1979.
Joffe, W. G. und Sandler, J.: "Über einige begriffliche Probleme in Zusammenhang mit . . .". *Psyche*, 21, 152-165, 1967.
Kernberg, Otto: (se litteraturreferencer til kap. 3).
Kohut, Heinz: (se litteraturreferencer til kap. 3).
Møller, Marchen: "Erik Eriksson". Forum/Dreyer 1979.
Møller, Marchen: "Spil om en dreng". Borgen 1980.
Nielsen, Henrik Kåre: "Problemer i Thomas Ziehes Narcissismeteor" i *Kontext*/43, 1982.
Prokop, Ulrike: "Kvindelige livssammenhænge". GMT. 1978.
Ziehe, Thomas: "Om narcissismens sårbarhed. — Kulturelle frisætningsprocessers psykiske nedslag" i Bjerg, J. og Elle, B.: "Ungdom, Socialisation, Narcissisme". Unge Pædagoger 1982.
Ziehe, Thomas: "Pubertät und Narzissmus". Europäische Verlagsanstalt 1975/1981.
(Ziehe, Thomas: "At ville elske sig selv uden at kunne" i *Kontext*/42. Artiklen er en oversættelse af eet af Ziehes to oplæg i Häsing, Stubenrauch & Ziehe: "Narziss" 1979. På tysk hedder artiklen: "Gegen eine soziologische Verkürzung der Diskussion um den neuen Sozialisationstyp").

KAPITEL 7

"Den nye socialisationstype" i kritisk belysning

Bogen "Narziss" (1979) vil danne grundlag for de fleste af betragtningerne i dette kapitel. Bogen er, i mine øjne, en opfølgning af Ziehes "Narziss und Pubertät" fra 1975 i og med, at den diskuterende omhandler de samme begreber for kritisk at problematisere og praksisrelatere dem.

I dette kapitel vil jeg først gengive forfatterens syn på den nye Narcissus: kendetegn, årsager og endelig anvendeligheden af begrebet "den nye socialisationstype"; derefter vil jeg gengive nogle af forfatterens egne kritiske indsigelser imod anvendelsen af begrebet narcissisme om ungdommens socialkarakter, og endelig vil jeg afsluttende komme med egne overvejelser om anvendeligheden af begrebet.

Ziehe, der er medredaktør af bogen, deler profession med flere af forfatterne. Selv har han, foruden sociologi, også studeret historie og psykologi. Han har virket i 3 år som lærer og er ansat ved universitetet i Hannover i faget pædagogik ("Erziehungswissenschaft" — opdragelsesvidenskab). Han har været tilknyttet Glockseeskolen som videnskabelig medarbejder ved forsøgsskolen.

Psykologi, pædagogik, litteraturvidenskab synes i altovervejende grad repræsenteret hos de forfattere, der deltager i diskussionen.

Om deres politiske syn, deres videnskabsteoretiske holdning samt menneskeopfattelse mener jeg (se denne bogs s. 87) at kunne sige, at de tilhører venstrefløjen og føler sig som ny-marxister og arvtagere til Frankfurterskolens kritiske teori og tænkemåde.

Om bogen "Narziss" mener de tre udgivere at kunne sige, at den diskuterer den nye socialisationstype og de samfundsforhold, der afstedkommer dens tilsynecomst. I begyndelsen af bogen gør de det klart (ligesom Ziehe i 1975), at den klassisk psykoanalytisk beskrevne narcissistiske karakter ikke er identisk med den karakterstruktur, der beskrives under betegnelsen "den nye socialisationstype". De relaterer sidstnævnte til samfundsmæssige forhold frem for til personlige, anamnesticke data, sådan som tilfældet oftest er inden for behandlerregi og inden for psykoanalytisk orienteret praksis (for min kritik af dette spørgsmål, se s. 148 i denne bog).

De ser med bekymring og undren på den opvoksende generation og finder det vanskeligt at videregive egne erfaringer og idealer til

børn og unge af i dag. De unge forekommer til dels u-underviselige, ikke til at råbe op.

Især synes det at volde 60'ere-generationens unge bekymring at 70'ernes ikke deler deres politiske målsætning. Langt mindre synes 80'ernes at ville gøre det.

Der, hvor ungdomsoprøret i slutningen af 60'erne affødte en autoritetsfjendtlig holdning, en kritisk stillingtagen til samfundsforhold og klassespecifik socialisering samt en ivrig analyse af det borgerliges videnskabsideal og undertrykkelsesstrategi, synes ungdommen af i dag ligeglad, apatisk, "uden subjektiv interesse i egne objektive interesser" (Döpp, 1979). Begeistrede lærere, der håbefuldt vil indføre kritisk pædagogik i indlæringssituationen, møder ligegyldighed hos eleverne, der afviser politisering som "lallen" eller "højrovet snak". De idealer om bevidstgørelse over for egen situation i samfundet, som Frankfurterskolen — og senere tilhængere deraf — håbede på at overføre til den opvoksende generation, synes ikke at vinde genlyd hverken hos skolebørn, universitetsstuderende eller unge under EFG-agtige uddannelsesinstitutioner (i Tyskland). Illeris skriver (DPT, 3. marts 1982) "Det var først og fremmest yngre folk fra Danmarks Lærerhøjskole, der tog denne linje op", hvorfor man også her i Danmark må formode, at folkeskolelærere via deres videreuddannelsesinstitution har stiftet bekendtskab med håb og teorier i den kritiske pædagogik, og forsøgt at sætte dennes videnskabsideal og menneskesyn i relation til den danske skoles "disciplinkrise".

I Vesttyskland stiller Hartmut v. Hentig sig det spørgsmål ("Narziss" 1979), om børn af i dag er "disorganized", som beskrevet af Bronfenbrenner. Han synes at mene, at de er terroriserende, at de kæmper om goder, som levede de i dyb armød, at de er glædesløse, uden evne til dyberegående indføling og forpligtelse overfor andre, at de er sprogfattige og uafbrudt larmende (skrig, råb og musik). De forekommer urolige og kan kun være stille, når de ligger ned. De synes at være planløse med hensyn til deres fremtid. Den voksne forekommer dem hverken at være ven eller fjende, forbillede eller modbillede, angstvækkende eller fortrolighedsvækkende: voksne er blot yderligere aspekter i en allerede nok så kompliceret verden. Aggressive som disse børn er, kan de frit og ligefremt møde voksne; indifferente, ukritiske og ikke-kooperative som de er, kan de ærligt tilstå disse svagheder og vedkende sig anklager; uordnede og planløse som de er, kan de, næsten umærkeligt tilbagekalde krav og forekomme kravløse. De synes ikke at kunne se nogen for-

bindelse mellem deres lillegruppe (ofte bestående af jævnaldrende frem for af familien) og det uden-for-liggende samfund, og alt udenfor lillegruppen kan forekomme dem fjendtligt. Undervisning og fritidstilbud opfattes som pres ovenfra: de unge unddrager sig.

Om studenterne mener Hentig, at de i dag forekommer teori-fjendtlige, videnskabsfjendtlige og politikfjendtlige. "Hvad har vi med Sydafrika at gøre?" hører han dem sige og citerer dem endvidere for at mene: "Wer mir jetzt mit Marx oder Freud kommt, dem schlage ich den Schädel ein" ("Den, der vil komme an med Marx eller Freud, slår jeg skallen ind på"). Politik skal ikke være teoretisk, abstrakt men "komme fra maven". Selvfølgelig skal ligge til grund for overvejelse og engagement. De unge taler om "irgendwie echt und konkret zu werden" ("blive li'som ægte og konkret"), og de mener "vi har ikke meget at tabe, vi er allerede taberne". Forelæsningsstrejker skulle demonstrere en erfaring om "dass wir da sind" ("At vi er der — at vi er til").

Med hensyn til lærlinge på "Lehrlings-Ausbildungs-Werkstätten" i Frankfurt am Main, fortæller Hentig om dem, at de skulle modtage teoretisk undervisning på en Volkshochschule. Lærerkrafterne så det som hensigten med undervisningen, at eleverne skulle erfare, at de ikke blot var objekter, men subjekter i politisk henseende med mulighed for og evne til at ændre egen situation. Mere end 10 minutter ad gangen kunne eleverne ikke holde en undervisningsenhed ud. Så udbrød der kaos, uro, ballade. At diskutere politik mente eleverne var "at lalle" eller "æвле", de mente, at den tilførte viden kom "oppefra og ned"/"jeres affære" (Geschäft derer da oben), og de revolterede mod at indgå i et samarbejde med lærerkrafterne. Hentig kommenterer dette således: at politisk kommunikation stiler mod asymmetriske relationer og dermed står den i modstrid til (kritisk) pædagogisk praksis. Kun der, hvor den pædagogiske undervisningssituation blev opløst, blev politisk kommunikation mulig.

Flere forfattere accepterer Hentigs syn på børn og unge ("Narziss" 1979) og synes enige med ham i at kalde de tre ovenfor skildrede kategorier for tre "phenotyper" af narcissistisk art, (skolebørn, universitetsstuderende, EFG-unge).

Der synes således at være enighed om, at der er et problem, ligesom der synes at være enighed om at anskue narcissisme på den i det følgende skildrede måde (i overensstemmelse med Ziehes beskrivelse). Der synes, såvidt jeg kan se, at herske uenighed om, hvorvidt man kan sætte disciplin- og ungdomsproblemer i direkte

og entydig forbindelse med narcissisme som socialisationstype (se næste afsnit under Kritiske overvejelser I).

Kendetegn

Hans Jürgen Döpp og Hans Georg Trescher (Narziss 1979) foreslår således, i overensstemmelse med og under henvisning til Ziehe, følgende kendetegn som værende karakteristiske for den narcissistiske socialkarakter (se s. 110 i denne bog):

- et symbiotisk forhold til moderen, der fører til en konservering (fiksering, fastholden) af et arkaisk billede af moderen og moderrepræsentanter,
- en stræben efter tilfredsstillelse, der *ikke* i særlig grad formidles via objektforhold, men snarere går på en opretholdelse af en narcissistisk ligevægtstilstand, der kan lignes ved den oprindelige, intra-uterine "oceaniske lystfølelse",
- et diffust og ud i kosmiske dimensioner forstørret arkaisk jeg-ideal, der forleder til almagtsforestillinger (omnipotens),
- en svag identifikation med de postødipalt oplevede forældrerepræsentanter, hvorved den ødipale konflikt med dannelse af over-jeg'et ikke gennemløbes men forbliver "åben",
- et strengt og arkaisk over-jeg, der beror på tidlige, infantile forældre-billeder (MM's kommentar — dette forekommer mig i stor kontrast til det foregående punkt),
- et til det arkaiske over-jeg svarende beredskab til overvældende skyldfølelser (MM's kommentar — se Kohut o.a. der netop påpeger, at den narcissistiske struktur *ikke* i så høj grad udviser skyld, men snarere skam),
- en vægring mod at udsætte sig for realiteter og krav, der kan såre den narcissistiske selv-følelse og bringe personen ud af ligevægt.

Döpp konstaterer, at Hentigs beskrivelse af den nye skolegeneration kun lader sig begribe ud fra denne model over de narcissistiske interaktionsformer. Sprogfattigdommen, symbolmangelen, udeblivelsen af mere modne objektforhold og den konstaterede planløshed viser tydelig hen til mangelen på psykostrukturel konsistens (s. 27 i "Narziss"). Forskelligartede "symptomer" kan således forklares ud fra en grundliggende eller underliggende fællestilstand af psykologisk art.

Ikke kun enkeltindivider, men hele grupper kaldes "narcissistiske" — heriblandt de tre tidligere omtalte phenotyper: skolebørn, studenter, lærlinge.

Disse forfattere søger nu forklaringer på, hvorfor hele grupper kommer til at repræsentere, eller ligge inden for samme socialkarakter: nemlig den narcissistiske.

Årsager

I den primære socialisering gøres moderen til skyldbæreren, eller — i mine øjne — syndebukken. Hendes postulerede ambivalente holdning til barnet gør det for angstfuldt for barnet at bevæge sig ud af den symbiotiske fase og ind i adskillelsesfasen. (Da der ikke, fra sociologisk side, tages højde for de mange slags personligheder, der findes hos mødre af i dag og i går, finder jeg som kvinde, at dette er et oprørende postulat. At en hel generation af børn og unge skulle blive narcissistiske på grund af mødrenes ambivalens går stik imod mine begreber om videnskabelig generalisering på sandruelig og forsvarlig måde.)

Den ikke-tilstedeværende far øger barnets fejludviklingsmuligheder. Idet han daglig forlader hjemmet og ikke kan optræde som identifikationsobjekt på konkret vis, må børnene tit identificere sig med en abstraktion: "fars arbejde" i stedet for med en nærværende realitet. Rollen, ikke mennesket, bliver genstand for barnets opmærksomhed. I drømme og fantasier kan ethvert barn hurtigt blive "direktør" eller "lastbilchauffør" — han behøver ikke foretage sig konkrete handlinger eller svare til konkrete (håndværksmæssige) krav for at opnå positionen.

Den tidlige og ofte dagligt langvarige institutionalisering af småbørn bidrager yderligere til udviklingen af den narcissistiske karakter. Tilhørsforholdet til børnegrupper virker skadeligt på den enkelte, fordi børnegruppen med dens symbolfattigdom, dens ringe sproglige niveau og fattige udtryksevne ikke udvikler og uddifferentierer børnenes evne til at fatte, forstå og udtrykke sig nuanceret.

Teknologiseringen af samfundet, det upersonlige tidsskema ("Vi skal på arbejde 7-nul-nul-dut" og "du skal med bussen seks tre og tredive dut") bidrager ikke til menneskeliggørelse af relationer. Radio, TV, Anders And blade, dyrt — ofte mekanisk præget — legetøj, og senere stereo og andre luksusgenstande øger børns "tingsbevidsthed" og foretrakkes frem for "hygge" eller "kontakt".

Konsumsamfundet opfordrer til (passiv) forbrug og oral grådighed.

Bureaukratiseringen og dermed beslutningsfattigdommen mindsker menneskelig viljesudfoldelse og aktivitet.

Den moderne byplanlægning med de få og ringe samværsmuligheder (gadehjørnet — pølsevognen) gør, at kun bilerne kan samles, på passende vis, på parkeringspladerne, og ikke menneskene i menneskelige sammenhænge.

Meningsløst (fabriks-) arbejde, der ved sin automatisering og monotoni døver og dysser arbejderen ind i regressive, påståede narcissistiske tilstande, fremhæves af Ute og Birgit Volmerg (1977) ("Produktion, arbejde og socialisation" udg. Th. Leithäuser, Medusa KS). Ungdomsarbejdsløsheden og den almindelige økonomiske krise præger ungdommen og opfordrer til passivitet og laden stå til. Det bliver nemmere at drømme end at drage i felten.

Anvendelsesaspekter

Flere pædagoger anfører, at det kan være en betydningsfuld hjælp for lærerpersonligheden at støtte sig til teorien om den narcissistiske socialkarakter.

Fritz Gürge (Narziss 1979) mener således, at teoretisering over den oral-narcissistiske personlighedsstruktur kan forklare læreren hvorfor eleverne ikke arbejder: for det første fordi de mangler evne til at besætte objekter uden for sig selv med libido (investere energi i andet end sig selv), for det andet fordi de kan huse magiske forestillinger om for evigt at blive forsuret og dermed ikke behøve at overtage ansvaret for eget liv. Undervisningen bliver, ifølge Gürge, til en vare, der forekommer inattraktiv, fordi den hverken indeholder brugs- eller bytteværdi (de unge får alligevel ikke arbejde efter endt skolegang, så hvorfor dog besvære sig?). Den mislykkede barndom gør eleverne uegnede til at præstere ydelser eller tilpasning. Mangel på lyst, på struktur, tillid og tro og evne til at give driftsafkald, planløsheden og længslen efter diffus kommunikation, afstumpetheden, ansvarsløsheden, og den mangelfulde selvindsigt i egne behov og interesser gør ungdommen til pattebørn (Säuglinge), der ikke er nået ud over den orale fase.

Jochen Unbehauen (Narziss 1979) mener, at lærerens selvtvivl kan afhjælpes gennem det at anvende teori om den narcissistiske struktur ved:

- at læreren forstår at disciplinvanskelighederne og snakkesaligheden hos eleverne skyldes deres uformåen til at strukturere yderverden og adskille den fra indre verden,
- at læreren indser, at rigiditeten hos eleverne (i form af fastholden af bestemte interaktionsformer og normer) skyldes angst for forandring,

- at læreren begriber, at den manglende succes i at få eleverne til at kommunikere mere adækvat skyldes deres narcissistiske vægren sig ved at skille person og situation ad.

Imidlertid argumenterer samme forfatter for også at medtænke institutionelt betingede problemer (som til eksempel skolegangen og læreruddannelsen) i og med, at han ved i lang tid at behandle sine elever som var de narcissister, pludselig opdager, at de bliver i stand til ydelser, der slet ikke længere svarer til narcissistbegrebet. Denne noget (selv?)ironiske slutning får ham til at mene, at man bør rette opmærksomheden mod skolen og lærerholdningerne, hvorfor han ("Narziss" s. 50-51) opstiller nogle pædagogiske retningslinier, der i min opfattelse går på strukturering af undervisningssituationen, ros til eleven, iagttagelse af elevforudsætninger og personlige kontakthenvendelser. Döpp, der i mine øjne anlægger et mindre nøgternt syn, mener, at den pædagogiske interaktion med eleven gør det muligt, i en politisk genopdragelsesproces at gen-gennemløbe et tilfredsstillende mor-barn forhold førende til objekt-cathexis. Dette forbløffer mig dybt og gør, at jeg må regne ham for utrolig naiv, set i relation til min egen referensramme, ud fra hvilken kun dybtgående psykoterapi (måske) kan føre til videreudvikling af den narcissistisk forstyrrede personlighed.

På dette punkt synes jeg at finde støtte hos en sådan forfatter som G. Wartenberg (Narziss 1979), der fremhæver den narcissistiske socialkarakters positive egenskaber, og anbefaler, at man lader de patologiske tilfælde behandle af terapeuterne, mens pædagogerne tager sig af at hjælpe og videreudvikle det kreative potentiale hos den narcissistiske ungdom. Wartenberg vil jeg imidlertid kritisere for ikke at holde sin sti ren med henblik på betydningsforskelle: nemlig hvordan man anvender betegnelsen "narcissitisk" (se s. 14 ff i denne bog).

Jeg vil nu gå videre med en kritik af narcissus-begrebet brugt i socialkarakter-sammenhæng og begynde med venstrefløjens egenkritik af anvendelsen af begrebet.

I. Kritiske overvejelser

(socialistiske samfundskritikeres selvkritik)

I Häsing, Stubenrauch og Ziehes bog "Narziss" fra 1979 rejses en del spørgsmål vedrørende det betimelige i at anvende begrebet "narcissisme" om den opvoksende generation. Også anden littera-

tur*) reflekterer denne tvivl (se endvidere litteraturlisten).

I det følgende vil jeg først opremse de rejste tvivlsspørgsmål, og derefter referere forskellige forfatteres forsøg på at forholde sig til spørgsmålene.

- For det første: er denne socialisationstype egentlig ny? Bag de unges følelseskulde og ligegyldighed synes der at foreligge tidlige erfaringer om at kun ejendom (besiddelser), penge og magt er væsentlige? Er dette en nyt fænomen i vores samfund?
- For det andet: Bør diskussionen om den tidlige socialisation, der fører til den narcissistiske socialkarakter ikke forbindes nøje med den aktuelle og økonomiske krises uddannelses- og erhvervsmæssige muligheder for de unge?
- For det tredje: Kan man uden videre tage det komplicerede psykoanalytiske begreb "narcissisme" og anvende det på unges og børns måde at forholde sig på?

Dette spørgsmål rummer to underpunkter: a) Stigmatiserer vi da ikke ungdommen? og b) Kan begreber fra psykoanalytisk teori og praksis uden videre omsættes til andre fagområders metode og teoridannelse?

- For det fjerde: Venstrefløjens krise synes forbundet med diskussionen om "den nye socialisationstype" — drejer det sig om en projektion hos venstrefløjens over på ungdommen (hidrørende fra egen skuffelse over egen magtesløshed)?
- For det femte: Ved at anvende betegnelsen "narcissistisk" om ungdommen og samtidig tilskrive den positive, evt. revolutionære potentialer — kommer man da til at berømme en fiksering? (en sygelig tilstand).
- For det sjette: Kan forklaringer og teoretiseringen over "den narcissistiske socialkarakter" føre til handling? eller bliver der blot tale om intellektuelle øvelser i disput?

Det første tvivlsspørgsmål gik på, om den nye socialisationstype var ny? I og med, at Freud (o.a.) tidligere har beskrevet karaktertypen, kan man ikke uden videre kalde den ny, og dermed forstår jeg spørgsmålet som et spørgsmål om kvantitet, snarere end kvalitet. Sagt med andre ord: fortjener narcissismebegrebet betegnelsen "socialkarakter", fordi den nu ikke længere dækker over enkeltin-

dividers (fejl)udvikling, men skildrer en hel generations fremtrædelsesform? Er der mange flere narcissister i dag? Mig bekendt er der ingen statistiske undersøgelser over dette fænomen, men de af Döpp og Ziehe fremhævede karakteristika påstås af redaktørerne til bogen "Narziss" at være velkendte. De henviser (1979, s. 7) til "den depressive tilbøjelighed, det brændende ønske om intensivt at kunne nyde noget og vanskelighederne ved at virkeliggøre ønsket, overfølsomhed og angst i situationer, hvor de unge skal sammenlignes med hinanden, tendensen til kun sprogligt at ville befatte sig med problemer og konflikter, kontakt- og arbejdsvanskeligheder, besværet med at være alene, følelsen af blindt raseri, der hurtigt kan slå over i resignation og sløvhed, manglen på produktiv energi, svigtende motivation og nedslået forsigtighed, sammen-smeltningsfantasier, søgen efter den 'sociale uterus' "(min oversættelse). Denne beskrivelse af ungdommen i dag forekommer meget anderledes end beskrivelsen af den anale socialkarakter — den autoritære og rigide person, der tidligere fremstod som resultat af den tidlige, borgerlige socialisering af individet.

Det forekommer mig, at forkæmpere for teorien om den "nye socialisationstype" ikke besvarer spørgsmålet kvantitativt, men udelukkende kvalitativt. I mine øjne unddrager Ziehe sig spørgsmålet ved at henvise til, at han ikke observerer adfærdsdata, men er interesseret i "motivstrukturer" (se også spørgsmål 3). Hvorvidt socialisationstypen er ny, går således ifølge Ziehe ikke på adfærd, men på motivstrukturer. Da Ziehe netop påpeger, at forskellig adfærd kan ses i forbindelse med samme, tilgrundliggende motivstruktur, er det vanskeligt at slutte fra den beskrevne adfærd til den (ifølge min mening postulerede) motivstruktur. Idet det først er under senkapitalismen, at det lille barn rammes så alvorligt (den fraværende far, den symbiotiske mor, det svækkede familiesammenhold, normopløsningen og det monotone arbejdsindvirken på forældrene) er det ifølge Ziehe først nu muligt for en sådan socialisationstype at opstå. Dette er (Kåre Nielsen 1983) en noget forbløffende påstand, set ud fra det faktum, at de ovenfor nævnte sociale omstændigheder har gjort sig gældende under størstedelen af kapitalismen. Hvorfor de netop nu skulle give sig til at producere en ny socialisationstype er temmelig uforklarlig — og af Ziehe uforklaret.

Det er endvidere (f.eks. for Auernheimer o.a. i "Narziss" 1979) uigennemsigtigt for mange — inklusiv mig selv — om den nye socialisationstype er funktionel for kapitalismen. En analyse af, om det-

*) I "Produktion, arbejde, socialisation" (især B. Volmergs indlæg om "Samfundsmæssiggørelsen af psykopatologiske strukturer i produktionsprocessen") udg. af Th. Leithäuser og W. Heinz (Kritiske studier, Medusa 1977).

te er tilfældet (svarende til Eriksons analyse over samfundsstruktur, karakterudvikling og socialisation i forskellige — indianer — samfund) ville således være på sin plads, førend man postulerer tilstedeværelsen af en ny socialkarakter. Såvidt jeg kan se, finder de fleste venstreorienterede forfattere, at ungdommen er dysfunktionel, og netop *ikke* indgår i deres samfund som "socialiserede" medborgere: muligvis også fordi der ikke er brug for adskillige af dem. En analyse af sammenhængen mellem samfundskrisen og den påståede nye socialkarakter forekommer mig ikke klart gennemført. Selv tror jeg snarere, der kan være forbindelse mellem krisens indflydelse på de unge *forældre* af i dag og *børnenes* karakterudvikling, i form af uheldige bivirkninger af for tidlig instutionisering af børn og kapitalismens arbejdsmæssige overbelastning af mødrene.

Fra behandlerens påstås antallet af "skizoide personligheder" (Laing, Argelander, Rollo May, Frankl, Kohut) at være stigende i forhold til de tidligere forekommende "neurotiske" karakterer. Men heller ikke her er der, mig bekendt, fyldestgørende kvantitative svar på spørgsmålet: er der i dag flere narcissistiske forstyrrelser end tidligere? Og desuden kan vi ikke vide, om et klient- eller patientmateriale er dækkende for befolkningen som helhed.

Når venstrefløjen selv rejser spørgsmålet, så er spørgsmålet efter min mening yderst relevant, men foreløbig mangler der svar. Også (se spørgsmål 3) fordi der er uorden i de definitoriske sider af sagen: hvad menes der med "narcissisme" fra forskelliges side, og hvordan skal den endeligt berammes og kvantificeres?

Med hensyn til hypotesen indeholdt i spørgsmålet om, hvorvidt denne socialisationstype bag sin kulde og ligegyldighed rummer tidlige erfaringer om, at kun ting (besiddelser, penge, magt indbefattet) er væsentlige, så mener jeg endnu ikke at have fundet svar på dette spørgsmål hos venstrefløjens teoretikere. Det er meget svært ad sociologisk og pædagogisk vej at finde frem til den slags "tidlige erfaringer", der som oftest er ubevidste og derfor som regel kun kan afdækkes ved brug af psykoanalytiske metoder. Endnu må det derfor stå som hypotese: at den tidlige socialisering i vores samfund disponerer de unge til at være "kolde" og "tingsbevidste", hvilket giver sig udslag i en ny socialkarakter: den nye narcissus. Mange af ventrefløjens forfattere maner da også til forsigtighed over det at antage hypotesen, sådan, uden videre (se også spørgsmål 3 og 4).

Det andet tvivsspørgsmål gik på betimeligheden af at sætte den tidlige socialisering i relation til aktuelle og økonomiske krisers indvirken på de unges muligheder for uddannelse og erhverv.

Ute og Birgit Volmerg forsøger på at sætte produktionsprocessen i forbindelse med samfundsmæssiggørelsen af psykopatologiske strukturer. Deres tanke er den, at det døvende og sløvende arbejde i en monoton og meningsløs arbejdsituation vil befordre regressioner tilbage til tidlige — narcissistiske — udviklingstrin. Ligeledes kan meningsløs uddannelse, eller mangel på samme tænkes at influere ungdommen i retning af apati og ligegyldig afvisen. Volmerg foreslår (1977, s. 42), at "narcissistiske forstyrrelser ikke umiddelbart behøver at være et resultat af en allerede eksisterende individuelt-afsondret, familiemæssigt frembragt patologi, men derimod primært er en følge af den patologiske tilpasningsevne til det afhumaniserede og fragmenterede arbejdes betingelser". Imidlertid påpeger hun selv sit bidrags "teoretiske status" (i modsætning til en konkret eller praktisk påvisning) og må derfor lade stå åbent om "hvorvidt fragmenteringserfaringerne aktiviserer en allerede eksisterende patologi eller først frembringer denne".

Elo Nielsen (Kontekst 42) referer til flere undersøgelser af forskellige ungdomskulturer og konkluderer, at man "ikke kan argumentere for ungdommen som en homogen gruppe" (s. 21): de forskellige delkulturer afspejler forskellige kultur- og klassespecifikke sammenhænge. Også Ziehe er uafklaret omkring spørgsmålet, om narcissisme skulle være knyttet til klassetilhørsforhold, (Narziss 1979). Han argumenterer imidlertid (oversat til dansk i Kontekst 42) for at socialisation er mere end blot fremstilling af varen arbejdskraft og henviser til en supplerende analyse af "subjektiviteten" (se s. 87 ff i denne bog). I min forståelse slår han her til lyd for en dialektisk, og ikke kun mekanisk materialisme. Individet kan indvirke på sin omverden, lige som omverdenen indvirker på individet i gensidigt vekselspil. Han påpeger betydningen af de "indre billeder" eller forestillinger, hvoriblandt billedet af moden hos de narcissistiske strukturer "tilvejebringer sammensmeltethed, opløsningseufori og almagt, 'opbevaret' i det ubevidste". Han taler også om skyld og skamproblematik og frisætter dermed diskussionen fra udelukkende at bevæge sig i samfundsmæssige krisers vartegn.

Sammenfattende kan siges, at hypotesen endnu står ubekræftet fra sociologisk og pædagogisk side: det er fra dette hold kun antydning, at krisen via økonomiske og uddannelsesmæssige konsekven-

ser udvikler en narcissistisk karakter. Derimod kan psykoanalysen påvise en sammenhæng: *ikke* mellem krise og socialkarakter, men mellem tidlige barndomserfaringer og individuel karakterudvikling. Personligt mener jeg derfor, at man ikke direkte bør søge forbindelse mellem krise og socialkarakter, men mellem krisen og de (unge) opdrageres forhold til deres børn. Hvilken børnekarakter udvikles af, at mødrene og fædrene er arbejdsløse, ikke-uddannede, afhængige af socialhjælp eller rent ud sagt fattige og uden rimelige selv-forsørgelsesmåder?

Det tredje tvivlsspørgsmål gik på, om man uden videre kunne tage det psykoanalytiske begreb "narcissisme" og overføre det på befolkningsgrupper som f.eks. børne- og ungdomskulturer.

a) Man spørger sig selv inden for venstrefløjen, om man da vil stigmatisere de unge, om hvem man bruger ordet "Narcissisme". Som svar på dette spørgsmål maner mange forfattere (i "Narziss" 1979) til forsigtighed, f.eks. Fritz Gürge, Jochen Unbehau, Poul Walter, Gerd Wartenberg, Hans Georg Treschner, Breyvogel et alia. Sidstnævnte erindrer om, at narcissisme som Freud'sk begreb bruges til at betegne en mangeltilstand eller defekt ("Defizit"), og at Ziehe derved kommer til at berømme en fiksering eller patologisk tilstand, når han ser et revolutionært potentiale i den narcissistiske ungdom. Fritz Gürge foreslår, at man kun anvender begrebet i mikrostrukturer. Unbehau taler om "letfærdig omgang" med begrebet og om det at skjule problemer hidrørende fra institutionen eller pædagogerne gennem det at anvende betegnelsen (se også det fjerde spørgsmål). Poul Walter taler om resignations-betinget projektion af egne (de voksnes) ubehagelige egenskaber over på ungdommen, idet han ser mange af de venstreorienterede i studenterbewægelsen som værende præget af "arrogance og planløshed" — netop det, de beskylder de unge for at være. Breyvogel et alia anfører helt præcist, at de netop mener, det fører til en stigmatisering af eleven, når man tager begreber fra psykoanalysen og overfører dem til en strukturanalyse, som den af Ziehe, Horn, Strzyz og Döpp foretager.

Selv mener jeg, ud fra egen referensramme, at ordet "narcissist" er et alvorligt og med dystre overtoner belastet ord (dysterheden kommer af associationer til patologi og til karaktertræk, der for andre mennesker er ret ubehagelige), hvorfor jeg ser det som en stigmatisering af de unge at kalde dem navne, oven i købet af så diffus art, at de — afhængigt af forskellige sammenhænge — kan anses for

diagnostisk kompromitterende eller upræcist pseudoforklarende.

b) Begrebet narcissisme er i psykoanalysen nogenlunde veldefineret og henviser klart til psykopatologiske tilstande. Når man vil anvende begrebet i andre sammenhænge end i psykiatrisk/terapeutisk praksis bør det klart nydefineres og ikke hvile på en ophobning af adjektiver eller tilfældigt sammenbragte iagttagelser. Jeg har mødt begrebet i så forskellige sammenhænge som "Pædagogisk Manifest 82" fra Folkeskolen (14. 1. 82, 99. årg.), hvor betydningen af begrebet i mine øjne er helt udvasket og uigenkendeligt, samt i en gymnasiasts kronik fra Politiken (5. 3. 82), hvor han taler om "gruppenarcissistisk camped eskapisme" uden, så vidt jeg kan se, overhovedet at fatte betydningerne bag ordet.

Ziehe forsøger selv (Narziss 79 og i Kontekst 42) at udrede forskellen på psykoanalytisk og sociologisk-pædagogisk metode. Han refererer til Adorno og gør opmærksom på, at denne anfører, at man ikke uden videre kan overføre psykoanalyse på social-psykologi, fordi de to områder ikke gnidningsløst går over i hinanden. Der er et brud mellem indre natur og samfundsmæssiggørelse, og sidstnævnte går ikke i lineær forlængelse af Freuds begreber om førstnævnte. (Som eksempel vil jeg her foreslå: Kohuts formaning om at holde nøje øje med overføringen ved diagnosticering/behandling af narcissistiske forstyrrelser. Hvor ser man "så'n en" hos sociologen eller pædagogen? Begrebet er i mine øjne uoversætteligt fra psykoanalytisk praksis til sociologisk eller pædagogisk ditto). Ziehe påpeger det væsentlige i subjektiviteten og anfører, at psykoanalysen ikke er nogen iagttagelsesvidenskab, i og med at adfærdsdata ikke indsamles, hvorimod den forholder sig til motivstrukturer. (Her er jeg uenig med Ziehe: som terapeut forholder man sig i høj grad til adfærdsdata, men hele tiden sat i relation til det oplevende individs oplevelse af disse data). Derfor, påpeger Ziehe (og her er jeg enig), må man nøje skelne mellem 1) på den ene side realhistoriske undersøgelser over en socialisationsbiografi og 2) på den anden side rekonstruktion af oplevelseslinier, forståelse af betydningers genese (svarende til Lorenzers skelnen mellem 1) "betingelses-analyse" og 2) "strukturanalyse"). Ziehe gør opmærksom på, at man i teorien om den nye socialisationstype ikke i tilstrækkelig grad fastholder, at det her drejer sig om en psykoanalytisk og ikke psykologisk ansatz. Ziehe angiver, at han ser på motiv-strukturer (emotionel og oplevelsesmæssig bearbejdning), ikke på adfærd og social-anamnestisk indhentede begivenheder. Han mener, at tæsen om den nye socialisationstype således er et teoretisk konstrukt

over den yngre generations motivstruktur; den er en rekonstruktion af motiver, den er ikke behavioristisk orienteret. Herved kommer fælles motivstruktur til at forklare forskelligartet adfærd: længselsfænomener, ungdomsbander, rockeres omnipotenstrang. Hvorvidt socialisationstypen er ny, går ikke på adfærd, men på motivstruktur (se spørgsmål 1).

Det er vanskeligt for mig at se, at Ziehe i denne sammenhæng har en fyldig teori-praksis relation: jeg mener, at han teoretiserer over psykoanalytiske begreber, som han ikke i praksis har særlig store muligheder for at dokumentere.

Som Henrik Kåre Nielsen (se lit. liste) påpeger, er der også en ejendommelig diskrepans mellem Ziehes måde at tage udgangspunkt i den materielle situation som forklaring på forældrenes adfærd, og ellers "insistere på den narcissistiske personlighedsstruktur" (dvs. et psykoanalytisk konstrukt) "som forklaringsrammen for ungdommens adfærd." Når Ziehe selv advarer imod en sociologisering af psykoanalytisk funderet materiale, så er det sært, at han i det ene øjeblik beskriver sociologiske fænomener ved sociologiske data, og i det næste forklarer sociologiske data (ungdommens adfærd) ved psykoanalytiske konstrukter.

Det er (se denne bogs s. 64 ff) foreløbig min overbevisning, at netop disse psykoanalytiske konstruktioner vanskeligt lader sig oversætte til politisk, pædagogisk, sociologisk praksis.

Det fjerde tvivlsspørgsmål angik venstrefløjens egen krise, idet flere forfattere spørger sig selv om diskussionen om den nye socialisationstype kan hidrøre fra venstrefløjens vrede og skuffelser over den "uopdragelige" ungdom og dermed afspejle en projektion.

Som allerede omtalt (se ovenfor, det tredje spørgsmål) anfører Unbehaun, at "den letfærdige omgang med narcissismebegrebet kan føre til en tilsløring af egne eller institutionelt betingede problemer og dermed til projektioner på eleverne" (min oversættelse).

Auernheimer maner til samme form for forsigtighed og spørger sig selv og sin egen generation, om de måske ikke forstår de unge og derfor vælger at kalde dem navne.

Poul Walter anfører, at narcissismediskussionen yder os et spejlbillede af venstrefløjens tilstand ("spiegelbildliche Zustandsbeschreibung") eller af de personer, der opkaster begrebet. Han farer i felten ved at påstå, at diskussionen fører venstrefløjen ud i resignation over ungdommens uopdragelighed, i stedet for aktiv opdragelse til kritisk bevidsthed (modstand mod kapitalistisk udnyttelse

og klarhed over politiske modsigelser). Han mener, at marxisme og psykoanalyse ikke viderekommunikeres til den efterfølgende generation, men i stedet kanoniseres i rigide læseplaner og studieordninger, hvorved de ukendeliggøres. Stoffet gøres til "Herrschaftswissen" (magthavernes viden). Venstrefløjens berettigede interesse i egne interessessfærer skjules, hvilket han finder "egoistisk og kynisk". Stoffet borgerliggøres og fører til ny undertrykkelse. Han maner til en pædagogisering af marxismen, frem for at overføre psykoanalytisk/karakterologisk stof over på social-psykologien, idet sidstnævnte operation let kan føre til ny uproduktiv teoretiseringen. Han mener, noget ætsende, at narcissisme ikke betegner en karaktertype, men en forsvarsmekanisme (s. 54 i "Narziss") — hos et usolidarisk, selv narcissistisk henrykket venstrefløjsklientel.

Gerd Wartenberg anfører, at betegnelsen narcissisme bruges stigmateriserende af 60'ernes studentergeneration mod 70'ernes, når de yngre ikke deler de ældres politiske begejstring. Han fremhæver, at narcissistiske forstyrrelser ikke blot ses hos de unge, men også hos dem, der arbejder med de unge, og at det derfor ville være mere passende, om de ældre udviste solidaritet omkring en sammenlignelig problematik vedrørende selvværdsfølelser. Ellers hjælper narcissisme-debatten kun opdragerne til at *forklare*, ikke *forarbejde* produktivt. Ungdommen gøres til syndebuk. Han mener at der i for høj grad er fokuseret på patologiske mønstre frem for på produktive "Bewältigungsformen" (måder at klare problemer). Han mener i øvrigt ikke, at narcissismen kun skal defineres negativt (nemlig lig med egocentrisk arrogance og hovmod), men også ses som trang til anerkendelse af ens eksistens. Forfatteren foreslår, at man overlader behandlingen af patologiske tilstande til terapeuterne og lader udvikling af ungdommen tilflyde pædagogerne: nemlig udvikling af egenskaber som: æstetiske (før-verbale) kommunikationsmåder, fleksible overlevelsessevner, unddragen sig forfalsket og forløjet information og evne til at opnå stor oplevelsesmæssig intensitet.

Herhjemme mener Henrik Kåre Nielsen (Kontekst/43) i sin "Problemer i Thomas Ziehes narcissismeteor" at teorien "tjener . . . selvlegitimerende formål for tressergenerationen — det er de unge, der er noget galt med —, og den tegner et heroisk perspektiv for samme generations videre virke som terapeuter for den psykisk beskadigede ungdom."

Sammenfattende må jeg konkludere, at flere inden for venstrefløjen ser narcissisme-diskussionen som værende en afspejling af

venstrefløjens egen narcissisme — (dvs. en projektion).

Samtidig anfører de, at der er gået "mode" i begrebet, fordi venstrefløjen af mange grunde føler sig trængte og resignerende over for det at overføre egne overbevisninger og engagement til næste generation. De må så kalde de unge navne (som f.eks. "narcissist") for at kaste skylden over på de unge og derved undgå selv at påføre sig den. Om projektionen "De unge er narcissister" er skyldrelateret, har jeg ikke set grundigt diskuteret.

Det femte tvivlsspørgsmål drejer sig om, hvorvidt Ziehe, der ser et revolutionært potentiale i ungdommens narcissisme, er kommet til at berømme en fiksering.

Svaret på dette er helt klart et "ja", hvis man anlægger et psykoanalytisk syn på begrebet "narcissisme". Selv når visse psykoanalytiske forfattere berømmer narcissistiske træk som potentiale for kreativitet, humor, visdom, indføling (se kapitlet om Kohut), så kan denne opfattelse ikke tages til indtægt for, at netop disse potentialer karakteriserer ungdommen, i og med, at sociologerne og pædagogerne ikke i forbindelse med deres omtale af den nye socialkarakter, taler om disse positivt ladede egenskaber. De beskriver ungdommen og den nye socialkarakter ud fra regressive aspekter i personlighed, ikke ud fra de i narcissismen indlejrede progressive.

Trescher (Narziss 79) skriver således, at der er almindelig enighed om, at narcissisten har et utilstrækkeligt gennemført adskillesforløb af selv og ikke-selv og dermed en brudstykkeagtig og upålidelig oplevelse af interaktioner i hverdagen. Også evnen til sprogligt at udtrykke sig bliver læderet, eller utilstrækkelig udviklet. Kun i den udstrækning, omnipotens-kravet viger, opstår der klart konturerede subjekter og repræsentationer for henholdsvis subjekter og for selv'et. I og med, at personen, der lider af narcissistiske forstyrrelser, ikke vil "slippe" sit symbiotiske forhold til en almægtig omverden, kan han ikke udvikle realitetssans, sproglig udtryksform og klare objektrepræsentationer. Dette mener Trescher ikke kan kaldes positivt, selv om Ziehe påpeger, at positive elementer i Mor-Barn-relationen overlever i de unges bevidsthed, ligesom en undgåelse af tingsliggørelsen i vores samfundsmæssige virkelighed synes hos ungdommen at have fundet sted.

Når Trescher ikke er enig med Ziehe, skyldes dette, at han finder de overlevende rester af "positivitet og ikke-tingslig-gørelse" som Ziehe fremhæver, urealistiske og ikke-samfunds-relateret. Videreudvikling af barnets (den unges) narcissistiske potentiale er ifølge

Trescher netop ikke muligt. Teoretisk støtter Ziehe sig her til Lorenzers teori om den tidlige socialisering. Trescher mener, at Ziehe har misforstået den på væsentlige punkter, således at den "spire til nye omgangsformer" som Ziehe beskriver hos ungdommen, ifølge Trescher og ifølge Treschers opfattelse af Lorenzer, snarere må betegnes som forliste udviklingsforløb og ødelagte potentialer for videre vækst.

Mange af Ziehes egne spørgsmål til sig selv synes at afspejle rådvildhed over for netop dette spørgsmål. For eksempel (i Narziss 79) spørger han sig selv: "Hvad betyder den nye socialisationstypes orale dominans for dens forhold til arbejde? . . . Betyder den orale form for stræben mod narcissistisk ligevægt, at strukturen i det instrumentelle arbejde — som jo forudsætter et vist mål af subjekt-objekt adskillelse . . . — grundlæggende har tabt i narcissistisk betydning i forhold til en oral-narcissistisk relation til mennesker?" (dvs. — i min forståelse — spørger Ziehe sig selv om de unge, i deres orale fikserethed, undrages muligheden for at udføre arbejde). Endvidere spørger Ziehe sig selv, hvad den nye socialkarakters sproglige udtryksformer — eller mangel på samme — betyder for dem, og påpeger "hvis de tydningsmidler, der står til rådighed i overensstemmelse med samfundsmæssig konvention, først og fremmest er sprogligt-diskursive, turde de være svære at bringe i samklang med de arkaisk-narcissistiske billeder af selvet, der er imago-bestemte" (dvs. — i min forståelse — spørger Ziehe her sig selv, om de unge kan videreudvikles fra deres fikserethed i ikke-sproglige, billed-bundne former for tænkning). Han spørger videre: "Hvad implicerer den vægt, som før- eller subsproglige strukturer får i ens eget forhold til selvet, for evnen til at gøre samfundsmæssige erfaringer? Betyder den en vækst eller et fald i denne evne? Hvilken betydning har vægten af den indre billedverden for læreprocesser; hvilken relevans har den for vores pædagogiske refleksion over den nye socialisationstypes lærepotentiale?" Som det ses af citatet, synes Ziehe selv at være i tvivl.

Mit eget svar er, som ovenfor anført et klart "ja" til spørgsmålet om, hvorvidt anvendelsen af en patologisk diagnose som karakteristik af de unge fører til en berømmelse af en fiksering eller dysfunktion.

Det sjette tvivlsspørgsmål, som venstrefløjen har rejst, består i en stillingtagen til, om narcissismebegrebet kan bruges til handling.

Sigtet med Ziehes bog ("Pubertät und Narzissmus") er, for mig

at se, helt klart det at udvikle nye potentialer for politisk handling blandt unge. Ziehe ser en voksende kløft mellem de unges livssituation og erfaringsverden på den ene side, og de af forældrene og samfundsinstitutionerne formulerede pædagogiske på den anden. Opdragelsen må for Ziehe indebære "Orientierung, Erkenntnis- und Verstehungsversuch aller Beteiligten; Erziehung basiert dann auf kollektiver Selbstreflexion". ("Orienterings-, erkendelses- og forståelsesforsøg fra og af alle delagtige parter, hvorved opdragelse baseres på kollektiv selv-refleksion"). I og med at samfundet ændrer sig så hurtigt, som det sker, bliver, på en måde, alle parter til "indbyggere i et ubekendt land" og i fællesskab må de derfor "fortolke sig ind på virkeligheden". Den overordnede problemstilling i Ziehes bog bliver dermed som allerede nævnt i denne bog s. 112 "Welche Bedingungen und Möglichkeiten der Reflexion sind in der gegenwärtigen spezifischen psychosozialen Lage der Jugendlichen und der sie bedingenden konkreten gesellschaftlichen Verhältnisse eine veränderte Beziehung zu sich selbst und zur gesellschaftlichen Verhältnisse gegeben, um über das Verstehen der eigenen Situation und der gesellschaftlichen Verhältnisse eine veränderte Beziehung zu sich selbst und zur gesellschaftlichen Umgebung zu entwickeln, die als emanzipatorische Politisierung . . . aufgefasst werden kann? Genau dies ist die Problemformulierung der vorliegenden Arbeit" (1975, s. 16). ("Hvilke betingelser og refleksionsmuligheder foreligger der i ungdommens nuværende specifikke psykosociale situation og i de konkrete samfundsmæssige forhold, der betinger den, som kan opfattes som frigørende (emancipatorisk) politisering i retning af at fremme en forståelse af egen situation og af de samfundsbetingede forhold hen imod en ændret forholden sig til sig selv og til de samfundsmæssige omgivelser? Netop dette er problemformuleringen i det foreliggende arbejde") — (min oversættelse).

Af det ovenfor citerede skulle det gerne fremgå, at Ziehe finder det muligt at udvikle en politisk bevidsthed hos ungdommen, og dette mener han kan udvirkes gennem gruppers fælles, solidariske handlen hen imod det at nedbryde ungdommens (den nye socialisationstypes) angstreaktioner (angst for adskillelse fra de objekter, der bekræfter den narcissistiske selv-overvurdering). Ziehe ser ungdommen som værende jeg-svag, og mener, at der netop heri kan ligge et væsentligt potentiale, i og med det borgerlige individs jeg-styrke, gennem påvirkning fra det kapitalistiske system, netop er fremkommet gennem elementer af tvang, og i sig rummer just

disse tvangsprægede elementer. Jeg-styrke skulle være dannet efter modellen: det borgerligt-autonome jeg, som er et resultat af de selvstændige vareejeres konkurrencekamp. Denne hårdt tilkæmpede jeg-styrke skulle nemt blive til rigiditet. Over for denne form for jeg-styrke kan ungdommens jeg-svaghed ses som indehavende positive momenter, nemlig større mulighed for subjektiv ageren, større spillerum for individuel og kollektiv udfoldelse. De positive momenter skulle opnås gennem den kollektive opdragelse, hvor gruppesolidariteten skulle hjælpe den enkelte unge *ud af* det at betragte sig selv som almægtig og narcissistisk "alene", og *hen imod* det at se sig selv som individuel person og samtidig medlem af en solidarisk gruppe. Disse mål mener Ziehe kan opnås gennem undervisning og pædagogisk tilrettelagte situationer.

Döpp ("Narziss" 1979) synes ligefrem at mene, at man i et sådan gruppesammenhold og via en gruppes udviklingsproces kan gennemløbe det tidlige mor-barn forløb, der i sin tid gik galt og førte til dannelsen af en narcissistisk person.

Flere forfattere maner til forsigtighed omkring disse optimistiske målsætninger (se under spørgsmål tre, fire og fem). Således er der flere (Walter, Wartenberg), der mener, at man bør tage klar stilling til om, hvorvidt narcissisme må betragtes som værende et patologisk fænomen, og derefter overlade patologi til terapeuterne, hvorimod ungdommens socialkarakter og dermed forbundne vækspotentiale må lægges i hænderne på pædagoger. Hentig påpeger (se denne bogs s. 131), at politisk kommunikation står i modsætning til pædagogisk praksis, i og med at den stiler mod asymmetriske relationer (læreren *belærer* eleven om politiske synsvinkler). Unbehaun er ængstelig for, at narcissismedebatten kan aflede de implicerede fra at tage stilling til de egentlige problemer som f.eks. til utilstrækkelig læreruddannelse, eller til institutionaliseringen i samfundet, og især til skolen som institution. Walter påpeger venstrefløjens megen teoretiseringen som værende undertrykkende over for netop dem, den skulle forestille at hjælpe. Wartenberg understreger faren for stigmatisering ved anvendelsen af "diagnostiske" termer.

Sammenfattende kan siges, at der synes at være uenighed om, hvorvidt narcissismedebatten kan bidrage til et frigørende handlingspræget og bevidstgørende "program". De fleste advarer mod for ukritisk anvendelse af betegnelsen, fordi den kan være stigmatiserende, repræsentere en projektion, betinge resignation hos opdragerne, og nogle gange ligefrem opfordre til undertrykkelse i ste-

det for solidariseren sig med de unge. Endelig kan ukritisk anvendelse af betegnelsen aflede opmærksomheden fra væsentligere problemområder end den at beskrive ungdommen som havende en ny socialkarakter.

II. Kritiske overvejelser

(forfatterens kritik)

Jeg har i det foregående ikke helt kunnet holde min sti ren, selv om jeg har prøvet at disciplinere mig til kun at referere andress synspunkter og kritik. Med fare for at gentage mig selv, vil jeg i det følgende kort resumere mine egne synspunkter på de på s. 136 opstillede tvivlsspørgsmål.

Når der for det første spørges til, om denne socialisationstype er ny, kan jeg kun svare: nej. Som individuel personlighedstype er den allerede beskrevet af Freud i begyndelsen af århundredet, og litteraturen vrimler med eksemplificeringer. Hvis man spørger sig selv, om den kvantitativt er i vækst (altså: ikke længere repræsenterer en individuel karaktertype, men er udtryk for en hel generation), må jeg, ud fra mit eget, psykodynamisk orienterede ståsted, svare med endnu et "nej", fordi jeg mener, at der trods alle samfundspåvirkninger er enormt store udsving i måderne, hvorpå de forskellige familier opdrager og former deres barn/børn.

Fra pædagogisk-sociologisk hold vil man påstå, at den nye, narcissistiske socialkarakter "NST" ikke er identisk med den klassiske, psykoanalytiske beskrivelse af den narcissistiske personlighed. NST er en abstraktion — en forestilling om hvilken personlighed vores samfund danner. Jeg må jo så spørge: hvis disse pædagoger og sociologer beskriver noget nyt, hvorfor anvender de et gammelt kendt begreb, nemlig "narcissistisk", og hvorfor henviser de til den psykoanalytiske praksis som grundlag i deres forståelse af og opbygning af skildringen af NST? Det er, i mine øjne, yderst uforståeligt at sige "Vi henter begrebet 'Narcissisme' fra psykoanalytisk praksis: vi bygger vores forståelse af begrebet på psykoanalytisk praksis og teori, og vi mener noget helt andet, når vi bruger ordet 'narcissisme', end når de gør det."

Det andet spørgsmål, om hvorvidt den tidlige socialisation, der fører til den narcissistiske socialkarakter, bør relateres til den aktuelle krises uddannelses- og erhvervsmuligheder for de unge ægger til endnu et "nej" hos mig. Jeg mener, at krisen indvirker på forældrene til de små børn, og ikke direkte på dem, der i dag er børn eller unge. I og med at den narcissistiske udvikling, i min forståelse,

hænger sammen med det tidlige mor-barn forhold, kan man ikke springe netop denne dyade over, og direkte relatere samfundets krise til de unge af i dag. Bliver de apatiske, resignerende, voldelige m.m., kan dette ikke uden videre beskrives med termen "narcissisme", der i mine øjne bedst kan anvendes relateret til individet og til individuel udvikling.

Dermed er vi nået til det tredje spørgsmål, om det psykoanalytiske begreb "narcissisme" kan anvendes inden for områder som sociologi og pædagogik. Også her er jeg tilbøjelig til at svare nej, idet jeg mener, at den teori-praksis sammenhæng, hvori begrebet er udviklet har metoder, der ikke uden videre kan overføres til andre områder med helt andre metoder.

I min forståelse er det derfor en stigmatisering af ungdommen at kalde dem — under eet, for "narcissistisk", og analysen, der fører til udmøntningen af begrebet "den nye socialisationstype" beror derfor for mig at se på en (falsk) analogislutning fra eet område til et andet og uforligeligt område.

Det fjerde spørgsmål drejede sig om, hvorvidt venstrefløjen undertiden bruger betegnelsen "narcissistisk" om ungdommen som en slags forsvar, eller en projektion, for ikke at indrømme egen magtesløshed og mangelfuld forståelse for og handlingsmuligheder sammen med de unge. Om dette spørgsmål kan jeg naturligvis ikke udtale mig, da jeg ikke personlig har kendt de forfattere, der skriver om den nye socialisationstype. Dermed kan jeg ikke gøre mig adækvate forestillinger om, hvorvidt de projicerer egen utilstrækkelighed ud på andre. Jeg vil dog anføre, at deres sprog forekommer mig så tungt og vanskeligt forståeligt, at jeg hyppigt, under læsningen, har sukket og ment, at de umuligt kunne tænke helt klart, når de udtrykker sig så snørklet. Og når man til trods for god begavelse tænker meget snørklet, kan projektioner let snige sig ind i billedet. Så alt i alt er jeg nok ikke tilbøjelig til at tro, at der er noget om snakken, men mener ikke, jeg har tilstrækkeligt holdpunkter til med nogen overbevisning at kunne hævde det.

For det femte spurgte venstrefløjen sig selv, om man ved brug af betegnelsen "narcissisme" om børn og unge kom til at berømme en fiksering i og med, at man hos denne socialkarakter netop mener at kunne finde revolutionært udviklingspotentiale. Hertil må jeg klart svare "ja". For mig er betegnelsen ladet med dystre overtoner: Ifølge mit psykoanalytiske ståsted ser jeg den narcissistiske forstyrrede karakter som værende i slægt med psykoserne og med psykopatierne. Jeg mener, der er tale om en udviklingshæmning el-

ler fiksering, og jeg ser Ziehe selvmodsigende påpege (se denne bogs s. 110), at den narcissistiske socialisationstype er "sygere" eller "dårligere" end den klassiske "patient" med narcissistiske træk. Selvmodsigende er det i mine øjne, at udnævne en tidligt skadet gruppe børn og unge til netop at indeholde et revolutionært potentiale.

For det sjette blev der spurgt om, hvorvidt diskussionen om "den narcissistiske socialkarakter" kunne føre til handling. For mig, og ud fra mit ståsted, kan den eneste rimelige handling være den at henvise til psykologisk (terapeutisk) behandling. Hvis først skaden er sket. Som forebyggende handling kan man i mine øjne fra samfundsmæssig side anbefale længere barselsorlov (til begge forældre) og større børnevenlighed i lovgivningen over for mødrene (morfiguren eller faderen) således, at deltidsarbejde bliver en mulighed, sygdom hos børnene respekteres som grund til ikke at gå på arbejde; bolig og skoleforhold ændres. Men især finder jeg det vigtigt, at samfundet støtter forældrene til de små børn frem for at lappe på skaderne, når først børnene er halvstore eller voksne.

Jeg behøver ikke støtte mig til teorier om en narcissistisk socialkarakter for at mene, at disse ændringer i lovgivning og i normdannelse er af vital vigtighed for ungdommen. Jeg mener, at taberne i vores samfund især rekrutteres fra miljøer, hvor forældrene er hårdt arbejdende og ikke-privilegerede, og samtidig mener jeg at se, at børn og unge rammes hårdt af faktorer, der har at gøre med de voksnes "forsømmelse" af den opvoksende generation. Unge, der forsømmes eller lades i stikken, behøver ikke i mine øjne blive narcissistiske: mange bliver oprørere, kærlighedshungrende repræsentanter for mange andre diagnostiske kategorier end netop den narcissistiske.

Jeg er ikke tilbøjelig til at tro, at konstruktive samfundsomvæltninger kan struktureres af og igennem en skadet ungdom. Jeg er — bedrøveligvis — ikke af den politiske overbevisning, at en socialistisk samfundsomvæltning kan ske via en ungdom, der menneskelig set blev stækket i starten, ligesom jeg heller ikke tror, at en sådan samfundsomvæltning ville kunne genoprette de tidlige personlighedsskader, der måtte være sket.

Litteraturliste

- Argelander, H.: "*Der Flieger. Eine charakteranalytische Fallstudie*". Suhrkamp, Frankfurt, 1972.
- Frankl, Viktor: "*Psykologiens menneskebillede*". Munksgård 1970.
- Frankl, Viktor: "*Psykologi og Eksistens*". Gyldendals Uglebøger 1968.
- Frankl, Viktor: "Søgen efter Mening" i *Pædagogik* 1982, nr. 2.
- Häsing, Stubenrauch & Ziehe: "*Narziss. Ein neuer Sozialisationstypus?*" *Päd. Extra* 1979.
- Illeriis, Knud: "Didaktik — kvalificering — modkvalificering" i *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* 1982, nr. 3, 30. årg.
- Kernberg, O.: "Factors in the Treatment of Narcissistic Personalities" i *Jr. of the American Psychoanalytic Association* 1970, vol. 18.
- Kohut, Heinz: "*Narzissmus*". Suhrkamp, Frankfurt 1976.
- Laing, R. D.: "*Sanity, Madness and the Family*". Basic Books 1965.
- Laing, R. D.: "*The Politics of Experience and the Bird of Paradise*". Penguin Books 1967.
- Leithäuser, Th. & Heinz, W.: "*Produktion, arbejde, socialisation*". Medusa, K. S., 1977.
- May, Rollo: "*Kjærlighed og Vilje*". Oslo, Dreyer 1977.
- Nielsen, Elo: "Ungdomskultur — klassekultur" i *Kontext*/42.
- Nielsen, Henrik Kåre: "Problemer i Thomas Ziehes Narcissismeteorier" i *Kontext*/43.
- Richter, Horst: "*Die Gruppe*". Reinbek 1972.
- Ziehe, Thomas: (se litteraturreferencer under kapitel 6).

KAPITEL 8

Christopher Lasch

Om narcissismens kultur

Lasch er historiker og nærmer sig socialkarakterbegrebet ad en lidt anden vej end de hidtil skildrede sociologer og pædagoger. Han mener, at hele den amerikanske kultur er præget af institutioner og af strømninger, der befordrer en narcissistisk måde at forholde sig på. Han taler om "Narcissismens kultur", hans bog hedder "The Culture of Narcissism". (1980 Abacus). Lasch tager sit udgangspunkt i en almen udbredt følelse af politisk defeatisme, der må sættes i relation til "the selfawareness movement". Han beskriver, hvordan den amerikanske borger vender sig *bort fra* aktiv politisk indgriben og tro på mulighed for *håndlen og ind mod* sig selv. For en kortfattet men ætsende vittig beskrivelse af dette fænomen, se "The All California Experience" (i Dansk Psykolog Nyt nr. 9, 1982, 36. årg.). Terapeutiske, meditative, religiøse bevægelser med vægten lagt på individets udvikling og selv-fordybelse vinder frem overalt. Lasch mener, at denne selv-optagethed hos den amerikanske borger ikke så meget skyldes en ignorering af den sociale uretfærdighed med fattigdom og kamp for overlevelse til følge, men snarere skal ses som en forsvarsmekanisme (1980, s. 62) mod desperationen over intet at kunne udrette. Om sin bog skriver Lasch (1980, s. 21), at den "beskriver en livsmodus, der er i færd med at dø — nemlig den individualistiske konkurrenceprægede kultur, som i al dekadence har ført individualismens logik frem til alles krig mod alle, forfølgelse af lykken frem til den narcissistiske selv-optagetheds blindgyde" (min oversættelse). Da han mener, at personlige problemer genspejler de samfundsmæssige, vender han blikket mod "vor tids narcissistiske personlighed" (titlen på kapitel II i hans bog). Narcissismen ses som et billede eller en metafor på menneskets tilstand i USA i 70'erne. Lasch mener det nødvendigt at undersøge begrebet "patologisk narcissisme", sådan som det beskrives af klinikere. Kun ved at forstå det psykologiske indhold i begrebet, kan det anvendes sociologisk. Han finder, at det, der beskrives som værende "patologisk narcissistisk" også optræder i overflod i vor tids hverdagsliv, omend i noget afsvækket form, og han beskriver "patologisk narcissisme" som værende præget af: "afhængighed af tilfældig varme fra andre kombineret med en angst for afhængighed, en følelse af indre tomhed, grænseløs fortrængt raseri og utilfredsstillende orale længsler" (1980, s. 74); som sekundære karakteristika, angiver han "pseudo selv-indsigt, beregnende

forførelse, nervøs, selvnedgørende humor" (1980 s. 75). Ting skal "synes" eller "forekomme" snarere end at være (jvf. Lillelord i Johan Borgens bog, der hele tiden pendulerer mellem tilløb til ægte følelser og en slags beregnende måde at udnytte og fremstille de samme følelser). Mekanismen bag denne tilstand beskriver Lasch kortfattet (1980 s. 78) med et citat "Love rejected turns back as hate" (afvist kærlighed vender hjem som had), idet han tilslutter sig Freuds beskrivelse af den primære og den sekundære narcissisme (se kap. 2). Når objektet ikke svarer på barnets tilknytning, tilbagevises sidstnævnte til en tilstand af sekundær narcissisme, der kort kan beskrives med titlen i Ziehes artikel (Kontekst/42) om "At ville elske sig selv — uden at kunne". (Lasch har imidlertid, ifølge de angivne litteraturangivelser, ikke selv læst Ziehe).

Lasch taler om en personlighedstype, der (1980 s. 82) umiddelbart genkendes af de fleste observatører på den aktuelle kulturelle scene, nemlig den, der "letvindt manipulerer de indtryk, han giver andre, hungrende efter beundring og fyldt af foragt mod dem, som det lykkes ham at få til at forsyne sig, umættelig sulten efter følelsesmæssige oplevelser, der kan fylde et indre tomrum, rædselsslagen ved tanken om aldren og død" (min oversættelse). Lasch betoner (1980 s. 85), at denne personlighedstype kan fungere tilfredsstillende i hverdagen og ofte virke charmerende på andre, selv om der mangler nysgerrighed og ægte indlevelse i andre. I længden vil et forhold til en sådan person opleves som overfladisk, udnyttende og utilfredsstillende. Lasch præsenterer hermed sin opfattelse af den aktuelle socialkarakter, og i sin bog relaterer han den især til sociale og samfundsbetingede foreteelser.

Disse foreteelser vil i det følgende blive fremdraget:

Kort resumeret, så mener Lasch, at hovedvægten i det moderne menneskes syn på arbejde er forflyttet fra en "arbejdsetik" til en "forbrugerholdning". I stedet for at værdsætte sig selv i forhold til sit præsterede arbejde i sin sociale sammenhæng (1980 s. 108) og over for sin Gud, ser det moderne menneske sig selv og sin situation som en "overlevelsesstrategi". Selvopretholdelse har overtaget pladsen som den jordiske tilværelses mål frem for selv-forbedring (1980 s. 107). Dette fritager mennesket for en sans for moral: det skal bare overleve og ikke længere kere sig om, hvad der er etisk rigtigt og forkert. Lasch sætter dette træk i forbindelse med den ikke-tilstedeværende far og den dermed forbundne mangelfulde respekt for autoriteten. Det moderne menneske skal ikke længere leve op til en faderlig autoritets krav (1980 s. 90), men skal i ste-

det klare sig over for institutioner eller "væsener" — og dette gælder for mennesker i alle livsaldre på alle mulige niveauer. Bureaukratiseringen fører til et upersonligt samfund: mennesket mangler objekter at respektere eller gøre oprør mod: det henvises til systemer og abstraktioner. Det prominente menneske i dag skal klare sig i denne upersonlige jungle — i forretningssammenslutninger, politiske organisationer, regerings-bureaukratiseringer (se kap. X "Paternalism without Father").

I disse forretningshierarkier uden "ansigt" eller "hovede", samt i de økonomiske og politiske organisationer kan netop den boltre sig, der forstår at give den rette forestilling, spille den rigtige rolle. "Som-om"-adfærd giver bonus. Ægte tilknytninger og personlig afhængighed giver smerte og kan ikke anses for at være effektive måder at hamle op med situationen. Politik og hverdag bliver til teaterforestillinger, alvoren forsvinder bag skinnet: de, som forstår at hverve proselytter ved en charmerende og djævlblændt "dygtig" optræden, får succes. Om der er dækning for adfærden, løfterne, forudsigelserne, er mindre vigtig, da alting alligevel er så tilfældig og uden mening. Leg og arbejde forveksles: arbejde får legens karakter af underholdning og blændværk, og leg — såsom sport — kan blive til dødelig alvor med en hadefuld konkurrence, en dræbende nationalisme og en udmattende præstationstrang til følge. De store lønninger, der betales sportsfolk vidner om det væsentlige i "underholdningsbranchen": — her sporten.

Skolevæsenet beror på et paradoks, der i sig bærer kimen til dets eget forfald: i den amerikanske udgave af folkeskolen, enhedsskolen, indgår forestillingen om lige uddannelse for alle samtidig med klasesamfundets realitet gående på uundgåeligheden i social ulighed. Historisk set kom skolens idealer dermed til at stå i modsætning til virkelighedens sorteringsskole, der (1980 s. 247) "opmuntrede de lavere klassers børn til resignerende at gå ind for en træning, der var i overensstemmelse med deres sociale status og udsigter". (min oversættelse).

Oplysning til og skoling af masserne, sådan som dette har fundet sted i de sidste 200 år i Europa og USA hviler ifølge Lasch på en liberalistisk ideologi gående på en ikke nærmere dokumenteret "faith in the wonder-working powers of education" (tro på de mirakuløse kræfter i uddannelse, 1980 s. 221). Det at udbrede viden til masserne forekommer Lasch samtidig at udelukke elitær træning, hvorved uddannelsesniveaue såvel i skolen som på de højere læreanstalter synker faretruende. Han mener, at såvel radikale som

konserverne kritikere af uddannelsessystemet er enige om, at intellektuelle standarder er elitistiske, og at såkaldte radikale kommer til — sig selv uafvidende — at gentage de konservatives syn på, at almindelige folk (proletariatet?? MM) ikke kan mestre højere dannelse såsom "the art of reasoning, or . . . clarity of expression" (Kunsten at ræsonnere eller klart at udtrykke sig). Tvinger man "folket" til at stile mod sådanne høje kulturelle mål, ender man i at måtte forsage akademisk stringens (1980 s. 222) — hvilket ifølge de radikale er berettiget som led i en kulturel frigørelse af de undertrykte. De to første subtitler i Lasch's kapitel VI om "Uddannelse og den nye uvidenhed" ("illiteracy") hedder således "Udbredelse af fordummelsen" og "Kompetencens forfald (atrofi)", og hans argumentation går på, at det (1980, s. 225), som begyndte som et forsøg på at demokratisere ved udbredelse af den privilegerede klasses viden, er endt i en fordummelse af de privilegerede selv. Folk bliver i tiltagende grad sprogfattige, historie-løse, uden sans for logisk deduktion eller for at uddrage det væsentlige af en tekst. Paratviden daler: "Newsweek" anfører, at selv Harvard ikke længere er interesseret i undervisning; samfundsvidenskab og filosofi bruges ikke mere til at retfærdiggøre politisk magt (1980 s. 225); store dele af studenterklientellet på universitetsniveau må have specialundervisning i eget sprog. Alt i alt finder Lasch (1980 s. 252), at "The whole problem of American education comes down to this: in American society, almost everyone identifies intellectual excellence with elitism". ("Hele problemet i amerikansk uddannelse kan koges ned til dette ene: i det amerikanske samfund sætter næsten alle lighedstegn mellem intellektuel udmærkelse og elitisme"), og dette "garanterer ikke blot at et fåtal monopoliserer de uddannelsesmæssige fordele, men sænker samtidig elite-uddannelsen og truer med at indvarsle en tidsalder præget af universel uvidenhed" (1980 s. 252, min oversættelse). Uddannelse er ikke længere et attraktivt mål i sig selv, men tilpasses som forbrugsvare til det omkringliggende samfunds krav. Uddannelse som demokratisk våben til frigørelse af masserne viger for erhvervsorienteret "tilpasning" til arbejdsmarkedskrav, idet overlevelsestrategier opprioriteres i en verden præget af selvmodsigende normer vedrørende praksis og overbevisning. Mærkværdige specialer dukker op, selv på universitært niveau, f.eks. "How to become a disc Jockey" eller "Improving one's personal appearance". Alle mulige "relevante" områder gøres til studiemål, og parolen lyder "Ingen må dumpe". Det fristende udbud af uddannelsesstilbud underlægges samtidig en

slags videnspopularisering, der får folk til at mene, at alle kan suge næring fra eksperterne og forme deres liv akkurat så fortryllende og eventyrligt, som de kunne ønske det. Ekspertvædet og uddannelses- samt medie-påvirkning omkring "teknikker" gør, at befolkningen snart ikke længere tør tilberede et måltid eller gå i seng med en partner uden først at have konsulteret "eksperterne". Samtidig overlades den højere uddannelse og træning til tilfældigheder. Paradokset indlejret i samfundets uddannelses tilbud ("lighed for alle" i et samfund fyldt med uligheder) kommer således i det lange løb til at umyndiggøre og fordumme borgerne gennem det alment sænkede uddannelsesniveau, og derved bliver borgerne lettere bytte for forbrugssamfundets fristelser og tidens narcissistiske præg.

Efterhånden som ikke blot produktionen, men også reproduktionen (af børnene: socialiseringen) lægges uden for familien og ind under statens og statsinstitutioners herredømme, bliver barnet — ifølge Lasch — ikke længere sine forældres ansvar, men statens. Forældrenes indsats og betydning devalueres, smtidig med at velfærdssamfundets socialarbejdere påpeger umuligheden af at erstatte de primære, personlige kontaktilbud med institutionaliserede. Også dette paradoks ("afgiv jeres barn"/det er bedst ikke at overlade sit barn til institutioner) er med til at forvirre borgeren, og da faderen oftest er fraværende fra familien til trods for det patriarkalske samfunds opbygning ("Paternalism without Father"), bliver det moderen, der i høj grad rammes af de paradoksale påbud.

Lasch gør en del ud af Kohuts teorier om den "narcissistiske mor", der på grund af egen forvirring og mangel på ståsted, identitet og ægthed må investere for megen energi i en fordrejet form i sit barn. Lasch understreger betydningen af den fraværende fader i familielivet, og han omtaler måden, hvorpå det idealiserede billede af "den lykkelige familie" formidlet gennem medier og reklame samtidig udgør rettesnor for og skræmmebillede for forældrene. De umyndiggøres, når ikke de kan "leve op til" myten om den sunde familie.

Om familien og dens funktioner konkluderer han (1980 s. 304), at overjegsdannelsen hos barnet smuldrer og giver plads for tilfredsstillelse af id'ets impulser, hvorved ungdommen kommer til at leve i et eftergivende samfund organiseret omkring forbrugets glæder. Som eksemplificering af elendigheden fremdrager han:

- det omvendte forhold generationerne imellem — det er bedst at være ung; hæslig at være ældre,
- seksualitet løsrevet fra kærlighed og forpligtelse,

- konsumindustriens opmuntring til at bruge og smide væk, også i medmenneskelige forhold,
- foragt for andre,
- foragt for det andet køn,
- manglen på tiltro til fremtiden og dermed nedgøring af visdom og livserfaring som nødvendig ballast,
- ungdomskulten med dens forsøg på at holde folk unge,
- kynismen og håbløsheden.

Han taler om (kapitel VII) flugten fra følelserne, sex-krigen og den manglende tiltro til kommende generationer og manglende mulighed for at opnå det, som Erikson i sine bøger (se til eks.: "Barnet og Samfundet") har kaldt "integritet".

Lasch anser vores kultur for at være "døende" (1980 s. 936), og ser i selv-fordybelsen og dens mange nutidige former et bevis herpå. Han anbefaler den moralske disciplinering, der tidligere blev sammenkædet med arbejdsetikken, omend han gerne ser ejendomsretten og dens følger afskaffet.

Han er — i mine øjne — en dyster men veloplagt og veltalende profet.

Kritiske overvejelser

Lasch kan ved sin veltalenhed og fejende slutninger virke forførende på læseren. Hertil kommer hans sprog, hans vidtbelæste overtalelser med talrige henvisninger til allehånde forfattere, som jeg aldrig har hørt om, og som optræder i så forskellige sammenhænge som kvindemagasiner og dagspresse på den ene side og litterære værker og faglig litteratur på den anden. Den brede pensel, hvormed han trækker historiske linjer op og påpeger inkonsekvenser, gør bogen læseværdig.

Laschs bog har været mig en hjælp til afklaring omkring den medie-bestemte idoldyrkelse, som mange af os, også unge, ligger under for. Det er klart, at det nemt bliver narcissistiske karaktertræk, (selvforelskelse, selvfremsstilling, ekshibitionisme) der forleder folk til at ville optræde i medierne, og de talentfulde, retorisk og eller kunstnerisk begavede blandt de optrædende vinder publikum og danner model. Blandt de unge: films- og sportshelte, popidoler m.fl. Tøjmode, musik, plakater, boligindretning udnyttes kommercielt til, via narcissistisk farvede behov hos såvel optrædende som forbrugende, at præge den offentlige bevidsthed, således at kun "de smukke, de rige, de unge" bliver acceptable menneskelige modeller. Jeg mener at kunne se, at vores kultur gennemsyres af værdier,

der af sociologerne kan kaldes narcissistisk bestemte, og at medierne er alvorligt ansvarlige for lancering af modeller og varer, der kæler for såkaldt narcissistiske behov. Imidlertid mener jeg ikke, at vi af medierne eller af den kommercielle udnyttelse af befolkningen omdannes til narcissistisk forstyrrede personligheder. Ifølge mit (psykoanalytisk orienterede) standpunkt er det tidlige skader i personligheden, og ikke senere tilkommende samfundsmæssige konstellationer, der afstedkommer en narcissistisk forstyrret person.

I mine øjne springer Lasch let og elegant over denne overvejelse eller diskussion: han blander psykoanalyse, historie og sociologi sammen i een køre, som vælter frem i et medrivende og forførende sprog.

Jeg kommer imidlertid til at mangle lidt perspektivering i form af en slags beskedenhed i hans fremstilling. Det er jo dog kun hypoteser og ikke sandheder, han fremfører og i mine øjne er der meget lidt belæg for det skitserede. Det er skrivebordsarbejde — en tænkens have af indre fabeldyr. Imidlertid mener jeg, at der også må være plads for "idémagere" i vores samfund, og det kunne derfor i mine øjne være af betydning, om andre nøjere kunne undersøge hans gode idéer (læs: hypoteser) med henblik på en mere seriøs — eventuel talmæssig — dokumentation af hans påstande.

Med hensyn til Lasch's videnskabsteoretiske syn har jeg følt mig i tvivl. På den ene side støtter han sig til en psykoanalytisk orienteret menneskeopfattelse, og kan vel i denne sammenhæng kaldes humanist. På den anden side tager han sit udgangspunkt i en mere sociologisk-historisk opfattelse, der vanskeligt kan kaldes dialektisk-materialistisk i og med, at han ikke (i mine øjne) baserer sine iagttagelser på materialistisk funderede data, og heller ikke sætter arbejde og fritid, skole og samfund i relation til produktionsforhold. Snarere sættes disse faktorer i relation til en etisk puritansk arbejdsmoral, og nostalgisk synes han at længes tilbage til tidligere tiders "work ethic" (arbejdsmoral), som han mener kan og skal overleve opløsningen af ejendomsretten (se de sidste sætninger i hans bog (1980 s. 397)). Arbejde kædes mere sammen med moral end med produktionsforhold, samtidig med, at hans moralsystem står noget uklart for mig.

Han kan bestemt ikke betegnes som værende socialist, idet han på ingen måde tager stilling til klassesamfundets lagspecifikke socialisation. Mig forekommer han kun at være udstyret med middelklasse- eller mellemlagsnormer, som han så dekreterer som væren-

de gældende for hele USA. I mine øjne er han en kritiker uden politisk klar stillingtagen: en idealist uden klare handlingsforslag. I sin higen tilbage til et moralsk funderet arbejdsbegreb som "redning" for samfundet, indsætter han ikke en analyse af arbejde som profit- eller brugsorienteret. Jeg finder ham lidt "frit-i-luften-svævende" og uden selv at være sig denne situation bevidst. Han forekommer mig at være moralist uden noget klart moralsystem at støtte sig til og relatere sine kritikpunkter til. Anmelderen af hans bog i "Land og Folk" (Jørgen Lerche Nielsen, 27. 7. 82) samt Jens Bjerg og Birgitte Elle (se litteraturliste) finder ham konservativ, og Lerche Nielsen betegner ham endda som "reaktionær". I alle fald synes han at nære en nostalgisk længsel tilbage til liberalistiske tiders elite-opdragelse med en vis foragt for de ikke-privilegerede i samfundet.

Til denne kritik følger der sig endnu et moment: jeg finder hans opfattelse af psykoanalytiske begreber noget usikker, ligesom hans definition af narcissisme er yderst luftig. Hans referat af Kohut forekommer mig overfladisk, og han blander (f.eks. 1980 s. 292) skizofrene, borderline og narcissistiske forstyrrelser sammen på en måde, der viser, at han ikke forstår dynamikken i personlighedsudviklingen rigtig (rigtig ifølge Kohut, som han ellers henviser til).

Han gør sig tilsyneladende ikke overvejelser over det at forbinde psykoanalytisk metode med en mere sociologisk-historisk, men generaliserer glad fra case-beskrivelser fra Kohuts (og andres) konkrete praksis til alment at gælde "den amerikanske moder" (se til eksempel 1980 s. 294 ff.). De kritiske overvejelser, som anstilles i det foregående kapitel af denne bog kan således også rettes mod Lasch.

Betegnelsen "narcissist" bruges hos Lasch nærmest om abstraktionen "socialkarakter". Han gør sig ikke megen ulejlighed med at skelne mellem de 4 psykoanalytisk relaterede betydninger af ordet: nemlig om *tilstanden*, *udviklingen*, *karaktertræk* eller *sygdommen* (se kapitel 1 i denne bog). For mig at se sammenblander han de forskellige betydninger efter forgodtbefindende.

Hans overvejelser over uddannelsessystemets kollaps finder jeg noget dramatiserende og pessimistiske uden rimeligt belæg for dommedagsudtalelserne.

Hans syn på vores kultur som "døende" finder jeg sandelig også rummer en voldsom generalisering, i og med denne kultur vel ikke kun skal forstås som den amerikanske, men canadisk-europæiske også. Den forestående "død" har knapt nok en årsag, andet end

det narcissistiske forfald — og dette forfald mener jeg da kan diskuteres.

Der angives ingen fremtidig løsning, eller konstruktiv udgang på dette forfald — ikke engang den af venstrefløjen håbefuldt imødeset socialistiske revolution.

Relateringen af narcissismen til samfundsindflydelse forekommer mig yderst arbitrær og udokumenteret: Lasch er for mig snarere en tankevækkende provokatør og idémaker end en præcis beskriver af sit samfund. Personligt kommer jeg til at tænke på "Det Bedste" og må undre mig over, hvilken modebølge, der har båret ham tværs over Atlanten, når hans fremstillingsmåde er så lidet præcis, hans menneske- og videnskabssyn så idealistisk og a-historisk og hans generaliseringer så ukritisk storladne.

Litteraturliste

Bjerg, Jens og Birgitte Elle: "*Ungdom, Socialisation og Narcissisme*". Unge Pædagoger 1982.

Erikson, Erik: "*Barnet og Samfundet*". Reitzel 1971.

Lasch, Christopher: "Narcissismens kultur". Kronik i *Information* 24. 5. 82.

Lasch, Christopher: "*The culture of Narcissism*". Abacus 1980. (Nu oversat: Narcissismens kultur. En analyse af et samfund i opløsning. Gyldendal 1982).

Lasch, Christopher: "Vår tids narcissistiske personlighed" i *Psykologi i teori og praktik*, nr. 1/80.

Schau, Jens Michael: "The All California Experience" i *Dansk Psykolog Nyt* nr. 9, 1982, årg. 86.

Del III:

Afslutning og sammenfatning

Afslutning

Ved indledningen til dette arbejde stillede jeg mig selv nogle spørgsmål. I og med at narcissismebegrebet dukker op i så mange forskellige sammenhænge — såvel i folkeskolen som på skolepsykologiske kontorer, på socialforvaltningen, på de højere læreanstalter og i litteraturen — så ville jeg vide, om der her var tale om ét "mode-ord" uden større praktisk betydning eller om der var særlig relevante områder, inden for hvilke begrebet kunne optræde afklarende og handlingsanvisende.

Litteraturen om emnet narcissisme viste mig, at ordet har mange forskellige betydninger. Endvidere viste det sig, at begrebet stort set bruges af 2 slags professionelle: på den ene side terapeuterne af psykoanalytisk eller psykodynamisk observans, og på den anden side pædagoger, sociologer og historikere, der beskæftiger sig med ungdommen og med socialisationsproblematik.

Behandlergruppen bruger overvejende begrebet om patologiske træk eller fejludvikling. Jeg var interesseret i at vide, om narcissisme da klart kunne afgrænses fra anden form for (beslægtet?) patologi, såsom psykosernes, og de tidligt skadedes (de "psykopatisk" prægede)? Og var det et anvendeligt — dvs. handlingsanvisende begreb?

Endelig ville jeg vide, om ungdommen og børnene af i dag virkelig var præget af narcissistiske træk, og om de tilmed var det i en sådan grad, at fællesbetegnelsen "Den nye Narcissus" eller "den narcissistiske socialkarakter" med nogen rette kunne anvendes om dem.

Jeg har fundet frem til nogle foreløbige svar på de stillede spørgsmål.

Jeg mener at kunne besvare spørgsmålet om, hvorvidt ordet "narcissisme" anvendes om mange forskellige begreber og i flere forskellige sammenhænge med et klart "Ja". De to hovedafsnit i denne bog skulle angive de to største og yderst forskelligartede udformede sammenhænge, hvori ordet anvendes. For det første (Del I) hos psykoterapeuter af overvejende Freudiansk, psykoanalytisk orienteret observans. Disse mennesker er optaget af behandling. For det andet (Del II) anvendes begrebet af sociologer, pædagoger og historikere, der især er optaget af den opvoksende generation og af de problemer, den kommer til at stilles overfor og stille den ældre generation, opdragerne, overfor.

Jeg mener at kunne udskille 5 delvis overlappende betydningsområder indenfor narcissismebegrebet.

Jeg mener også at være kommet til en dybere forståelse af narcissismen, set som patologisk udviklingsfænomen, og jeg mener bedre at kunne afgrænse den over for andre former for patologi eller patologisk udvikling, nærmere bestemt de tidligt skadedes personlighedsudvikling, de psykotiske og de psykosetruedes samt neurosernes. Jeg mener, at de narcissistiske forstyrrelser er beslægtede med, eller hører til i de førstnævnte kategoriers formkreds, hvorimod neuroserne og den neurotiske udvikling må relateres til senere opståede traumer og beskadigelser i personlighedsudviklingen.

I det følgende vil jeg derfor:

1. resumerende gentage de forskellige betydninger af narcissismebegrebet,
2. foretage en sammenfattende gennemgang af afgrænsningsproblemer inden for patologien: hvori adskiller narcissistiske forstyrrelser sig fra andre karakterafvigelser?
3. beskæftige mig med anvendeligheden af begrebet narcissisme henholdsvis inden for behandlerregi og i pædagogisk-sociologiske sammenhænge.

ad 1

Om forskellig brug af termen "narcissisme" (se kap. 1 og kap. 5)
 Ordet narcissisme anvendes om højst forskellige, omend delvis overlappende og/eller beslægtede emne-områder. Narcissisme kan forstås som en tilstand: nemlig selyforelskelsen og fordybelsen i eget billede, fortabtheden (beskrevet hos Henrik Ibsen i Peer Gynts "Væren sig selv nok"). Narcissisme kan bruges som betegnelse for et *udviklingsforløb*, nemlig fra en primær-narcissistisk tilstand (se denne bogs s. 33) mod en sekundær-narcissistisk. Sidstnævnte stadium regnes som oftest fra barnet er knapt eet år gammelt og fremefter, nogle forfattere (Kohut) mener helt frem til sjette eller syvende år. I denne periode opnår barnet identitet ved blandt andet at spejle sig i andre og dermed se sig bekræftet som uafhængigt og selvstændigt individ. Narcissisme kan bruges om *karaktertræk*: nemlig når personen huser storhedsforestillinger og samtidig ikke investerer energi i andre, men har den investeret udelukkende i sig selv (som når Marta Tikkanen smertefuldt må erkende i "Århundredets kærlighedseventyr", at hendes elskede ikke elsker hende, men derimod sin egen kærlighed). Narcissisme kan betegne en patologisk tilstand, en *sygdom* (se nedenfor, ad 2), og endelig kan narcissisme bruges

som betegnelse for en *socialkarakter*, sådan som venstrefløjen p.t. synes at gøre, når de taler om skolebørn, studerende og EFG-elever (se nedenfor, ad 3). Ved socialkarakter forstås historisk modificeret eller samfundsmæssig bearbejdet menneskelig natur. Altså, ifølge Reimut Reiche, "en kollektiv socialkarakter" og ikke en individuelt udformet, evt. af primærgrupper influeret karakterdannelse. Disse forskere baserer deres socialkarakterbegreb på en læsning af psykoanalysen set som en socialisationsteori: dvs. relateret til historiske og samfundsmæssige dannelser.

ad 2

Om afgrænsningen af narcissistiske forstyrrelser over for andre patologiske tilstande og diagnostiske kategorier (se kap. 3)

I min afklaring af dette spørgsmål har jeg i overvejende grad støttet mig til psykoanalytisk tankegang (Freud) og til repræsentanter for udløbere af psykoanalysen, nemlig repræsentanter for objektrelationssteori og ego-psykologi (Kernberg og Kohut, der begge er praktiserende psykoanalytikere i USA).

På s. 70f beskriver jeg udførligt, hvordan forfattere af psykoanalytisk observans anlægger *genetiske* (udviklingsmæssige) *dynamiske* og *strukturelle* betragtninger i deres behandling af patienter og i deres begrebsdannelse omkring forståelsen af patienter.

Narcissisme som patologisk forstyrrelse eller psykisk sygdom kan ifølge de nævnte forfattere afgrænses over for henholdsvis psykoserne (sindssygdommene, forryktheden) på den ene side, over for psykopatien på den anden side (den karakterinsufficiente, tidligt skadede personlighed) og endelig også over for neuroserne.

Det, der præger narcissisten er storhedsforestillingerne (eksemplificeret i talemåden: "I am not God, — at least, I don't think I am") samt den mangelfulde investering af energi i omgivelserne: den manglende objektkærlighed. Bag storhedsforestillingerne ligger der som regel en alvorlig, depressiv farvet tomhedsfølelse, et udhungretheds-syndrom, et savn af næsten ubeskrivelig art.

Sammenlignet med *psykoserne* fremhæves det, at narcissisten kan regrediere ned til stadier, hvori kropsjeget opleves helt fragmenteret, således at der forekommer oplevelser af opløsning og sammensmeltning med emner, eller kræfter, der normalt ikke opleves som menneskeforenelige (et blomsterbed, en støvsuger, en elektrisk påvirkning eller "stråler") men som regel er der ikke, som ved psykoserne, tale om varige fikstationer; og samtidig kan narcissistisk forstyrrede personer kommunikere om deres sære og afvigende

de oplevelser på en måde, som den egentlige sindssyge ikke kan. Der er mere realitetssans bevaret hos narcissisten: han ser, hvad der sker med ham. Den forrykte kan bare leve det. Narcissisten har et sammenhængende selv, og skønt objektrepræsentanterne ifølge Kohut er såkaldt "selv-objekter" (nemlig forestillinger om sig selv som ikke-klart-afgrænsede fra forestillingerne om andre), så foreligger de dog som gryende objektrepræsentanter.

Om dette spørgsmål mener Kernberg, at narcissisten i modsætning til den psykotiske patient, har magtet at skille "sig selv" ud fra "de andre". Det, som narcissisten endnu ikke magter (i relation til et normalt udviklingsforløb) er at integrere de "gode" og de "onde" objektrepræsentanter i sammenhængende konstellationer, der overflødiggør "splitting" og muliggør oplevelsen af sig selv — og af den anden — som værende *såvel* god som ond. Ved splitting forstås opdelingen af verden i "skurkene" og "englene"/de sorte og de hvide/de onde og de gode (se s. 44).

Narcissisten er for så vidt ikke så tidligt skadet eller fikseret som den psykotiske. Desuden er dynamikken i barndoms-familien oftest anderledes.

Sammenlignet med *neuroserne* og med den såkaldt "*normale*" person siges det om den narcissistiske patients fejludvikling, at han/hun ikke har gennemløbet den såkaldte ødipale fase tilfredsstillende. Overjegsdannelsen har ikke fundet sted på samme måde som hos neurotikeren og den normale. Der tales om, at narcissisten regredierer til pre-ødipale stadier eller er fikseret på pre-ødipale stadier svarende til den af Kohut beskrevne symptomatologi bestående af perversioner og ekshibitionisme. Klar kønsidentitet, seksuel orientering og samvittighedsdannelse er hos den narcissistiske person ikke færdigudviklet. Kernberg beskriver (se kap. 3) det på følgende måde: den psykotiske kan hverken skelne mellem sig selv og de andre, ej heller mellem "det gode" og "det onde" hos sig selv og de andre — narcissisten, eller grænsepsykosen kan det første, men ikke det sidste — neurotikeren og den såkaldt normale person magter både-og.

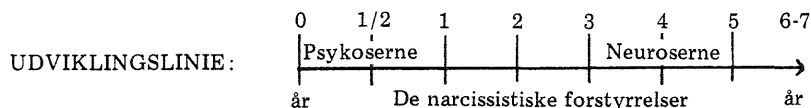
Der hersker uenighed omkring tidsfæstelsen af det stadium, hvori de narcissistiske forstyrrelser tager deres udspring. Kernberg sidestiller de narcissistiske forstyrrelser med "borderline" tilfældene (de grænsepsykotiske, eller pseudoneurotiske mennesker, der ofte opretholder en udadtil "normal" social tilværelse), og om borderline-tilfældene mener han (1980), at man må søge tilbage til perioden *fra* den første halvdel af andet leveår *indtil* anden halvdel af

det tredje leveår for her at stadfæste patologien. Han tilslutter sig til Mahler.

Kohut ser derimod stadiet som længerevarende, og mener at de narcissistiske skader kan relateres til andet halvdel af første leveår (barnets begyndende adskillelse mellem sig selv og andre). Han mener endvidere, at narcissistiske forstyrrelser kan udspringe af skuffelser relateret til så sene udviklingstrin som den såkaldte ødipale, altså helt op til barnet er 5-6-7 år.

Forskellen imellem de to forfattere kan måske søges i deres diagnostiske uenighed. Betegnelsen "narcissistiske forstyrrelser" er, i mine øjne, bredere end "borderline", hvilket Kohut selv påpeger (se denne bogs s. 57f). Det er derfor ikke specielt mærkværdigt, at den bredere betegnelse ("narcissistisk") kan kædes sammen med flere former for personlighedsstruktur (Kohut nævner såvel skizoide, borderline som neurotiske) end den såvel tidsmæssigt som diagnostisk mere indsnævrede betegnelse "borderline".

Skal afgrænsningen mellem psykoserne, de narcissistiske forstyrrelser og neuroserne opstilles diagrammatisk ud langs en udviklingslinie, kunne den aftegnes på følgende måde:

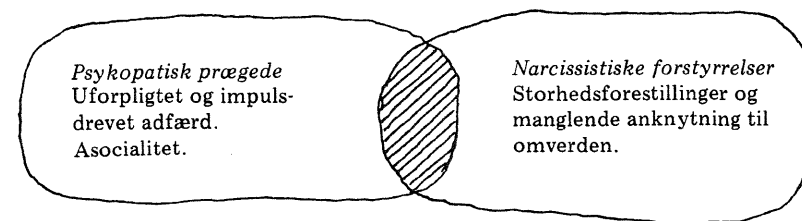

Det er vanskeligere at afgrænse den narcissistisk forstyrrede personlighed fra den tidligt skadede, undertiden benævnt "psykopatiske" personlighed. Kernberg foreslår, at den asociale eller psykopatisk prægede person har "svære overjægsdefekter" — men det samme må kunne siges om den narcissistiske person, hos hvem en overjægsdannelse endnu ikke er foregået. Jeg vil derfor foreslå, at mens afgrænsningen mellem psykosen og narcissismen kan siges at bero på forskellen på opnået udviklingsstadium (narcissisten er "nået længere" i sin jeg-udvikling, førend fikstationen indfinder sig), da er der glidende overgange mellem psykopatierne og de narcissistiske forstyrrelser. På den ene side kan den psykopatiske natur, der er præget af uforpligtethed og impulsdriven adfærd optræde med eller uden narcissistiske træk, og på den anden side kan den narcissistiske natur, der er præget af storhedsforestillinger og selvcentrerede optræde med eller uden asociale adfærdsmønstre.

Hos de tidligt skadede personlighedsstrukturer formodes skaden at sætte ind efter cirka 6 måneders alderen: nemlig fra den periode af barnets liv, hvor det kan skelne mellem mennesker og vise, at det foretrækker sin mor/far frem for alle andre. I denne periode er stabile kontakttilbud væsentlige. Den psykopatisk prægede natur viser da også, senere i sit livsforløb, at han netop blæser i stabile kontakter: han har tidlig lært *ikke* at være afhængig og *ikke* at tilknytte sig. Nogle forfattere (Kernberg til eksempel) vil mene, at alle psykopatiske personligheder er narcissistiske, hvorimod ikke alle narcissister er psykopatiske (udviser asocial adfærd, ofte i form af kriminalitet). Dette, at psykopatien omfatter narcissismen, men ikke nødvendigvis omvendt, skulle svare til, at den sårbare periode for de narcissistiske forstyrrelses vedkommende må siges at være lidt senere i livsforløbet, og at det altså er lidt senere traumer der hos individet disponerer til narcissistiske forstyrrelser frem for til psykopatiske. Hos det narcissistiske individ foreligger der (som oftest) en væsentlig kontakt til en morfigur — i modsætning til det, der er tilfældet hos det psykopatiske — omend kontakttilbuddet ofte udviser narcissistiske ejendommeligheder (moren "bruger" barnet til egen narcissistisk behovstilfredsstillelse eller skuffer barnet i dets tro på hendes almægtighed).

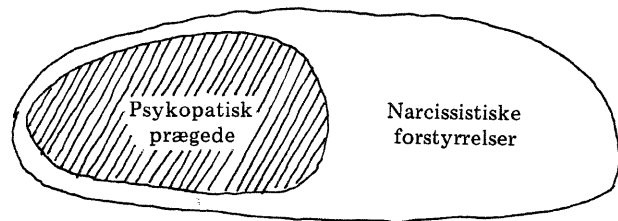
Ser man på ovenstående model, sættes psykopatierne ofte i relation til traumer, adskillelser eller mangeltilstande indsættende efter 4 til 6 måneders alderen, dvs. nærmest lidt førend de narcissistiske forstyrrelses indsættelse. Men dynamikken er anderledes hos den ene og den anden type afvigelser. Dette gælder både hvad angår den oprindelige familie- og samspildynamik, og (dermed) også hvad angår den intrapsyke dynamik i den udvoksede person.

Der synes at være overlapning mellem de udviste karaktertræk: diagrammatisk kan det opstilles således:

I det skraverede felt kan findiagnostiske overvejelser og dermed forbunden balancekunst foregå.

Kernberg synes imidlertid at mene, at de psykopatiske forstyrrelser altid i sig rummer narcissistiske momenter, hvorfor en diagramatisering af hans opfattelse snarere skulle se sådan ud:

Sammenfattende kan siges, at narcissisme som patologisk fænomen synes nærmest beslægtet med psykoserne (især paranoiaen) og psykopatierne (de tidligt skadede). Dette må relateres til et udviklingspsykologisk syn (se Marchen Møller: "Erik H. Erikson") på afvigelsernes opståen, idet alle tre tilstande synes at have rødder ned i tidlig traumatisering. De narcissistiske forstyrrelser synes senest, og mindst skadede. Den for alle 3 grupper tidligt indsættende traumatisering må også sættes i forbindelse med den kliniske kendsgerning, at afvigelserne forekommer overlappende, således at alle tre diagnostiske subgrupper — psykoser, psykopatier og narcissistiske forstyrrelser — kan optræde med træk fra hinandens særskilte karakteristika. Neuroserne synes klarere adskilte fra de narcissistiske forstyrrelser, såvel i tid (udviklingshistorisk) som i symptomatologi, idet neurotikere som overfor nævnt, både mestrer en realitetsvurdering, der tager hensyn til forskellen mellem Dig og Mig, samt til tilstedeværelsen af kærlighed og vrede hos såvel Dig som Mig. Flere forfattere taler imidlertid om "narcissistiske træk" hos neurotikere, relateret til traumer i ødipalfasen. Jeg vil (se denne bogs s. 25) foreslå, at man ser på sådanne træk (selvudstilling i forbindelse med socialt accepterede aktiviteter) som værende patologiens krydderi på vores hverdag.

ad 3
Om anvendeligheden af begrebet "Narcissisme"

Når vi anvender teori i vores praksis, kan det være relevant at stille sig to spørgsmål.

A. For det første "Passer det her?" ("Er der overensstemmelse med virkeligheden?").

B. For det andet "Hvad kan det bruges til?"

Når vi spørger os selv "Passer det her?", er der tre betragtningmåder, der kan anlægges: 1) "Er begrebet logisk konsistent?", 2) "Er det teoretiske begreb baseret på konkrete og pålidelige observationer?", 3) "Kan begrebet anskues mere generelt, dvs. gælder teorien også uden for de oprindelige, konkrete observationer?"

Dette sidste spørgsmål fører os over i det andet overordnede spørgsmål "Hvad kan det bruges til?". Heri indgår to underordnede problemstillinger: 1) "Får vi et øget handleberedskab ved anvendelse af det teoretiske begreb?" og 2) "Er det handleberedskab, vi får, i overensstemmelse med vore værdibegreber?"

Videnskab bliver undertiden karakteriseret som ny erkendelse. I de senere år har man i tiltagende grad gjort sig klart, at det ikke er ligegyldigt, hvilken erkendelse, man erhverver sig med efterfølgende handling for øje. Teknologi og atomfysik kan føre menneskeheden ud i tilintetgørelsen. Videnskabelig fremgang er ikke værdineutral, og når vi som psykologer, pædagoger eller sociologer i allerhøjeste grad beskæftiger os med medmennesker, må vore værdinormer indgå som udtalte (eksplicitte) medelementer i vore tanker og handlinger, såvel i vores praksis som i vores valg af teorier og teoretisk referensramme.

Når jeg i det følgende skal tage stilling til narcissismedebatten, må jeg hellere straks gå til bekendelse og tilstå, at jeg er stærkt præget af min orientering som klinisk psykolog. Dette må medtænkes af den opmærksomme læser (der naturligvis kan have et andet udgangspunkt end mit).

Jeg er vant til at strukturere mine synspunkter ud fra en temmelig konkret iagttagelses-, fortolknings- og handlingssituation, der binder mig til ustandselig at genvurdere rigtigheden af fortolkningerne i relation til de implicerede individer på en sådan måde, at al handling løbende må korrigeres.

A

Når jeg derfor spørger mig selv: "Passer det her?" eller "Er der overensstemmelse med virkeligheden?" ved anvendelse af narcissismebegrebet, vil jeg i første omgang prøve at finde svar under henvisning til egen praksis, der i høj grad støtter sig til den form for teoridannelse, der findes beskrevet i Del I af denne bog. Derefter vil jeg undersøge anvendelsen af begrebet "den narcissistiske social-karakter" sådan som den beskrives i Del II.

A 1) Logisk konsistens

Som kliniker er jeg vant til at sætte personlighedsstruktur i relation til udviklingspsykologiske synspunkter (se Møller 1979) om den tidlige jeg-udvikling. Desuden anlægger jeg dynamiske synspunkter, såvel intrapsyke (hvilke kræfter, der regerer inden for personens grænser) som interpsyke — (hvilke samspilsmønstre er der i den nuværende og var der i den oprindelige biologiske familie- og omgangskreds).

Af disse grunde forekommer narcissismebegrebet mig *logisk konsistent*, sådan som det beskrives af psykoanalytisk arbejdende terapeuter. At udtale sig om, hvorvidt en person er narcissistisk/har *narcissistiske træk* bliver da sat i relation til *personlighedsudvikling* (karakterudvikling). Desuden sættes det diagnostiske begreb "narcissistiske forstyrrelser" i relation til normaludvikling og i relation til intrapsykisk dynamik (overinvestering af energi i repræsentation af Selvet) samt til interpsykisk dynamik (den tidlige barnheds — narcissistiske — morfigur, eller familiesamspillet overhovedet i den nuværende og den daværende familie).

Ifølge min forståelse kan en diagnostisk overvejelse om karakterudvikling eller karakterafvigelse ikke stilles udelukkende ud fra symptomer. Det er altid nødvendigt med en rekonstruktion af udviklingen og samspillet mellem den involverede person og omverden. *Tilstanden*: narcissistisk selvfordybelse kan derfor kun beskrives adækvat, når den sættes i relation til anamnese (livshistorie) og personlig samt samspils-dynamik. Realitetstestningen (se næste punkt A 2) består netop i en korrelering af alle tre områder: symptomatologi (henvisningsårsag eller klager), karakterudviklingen og den intra- og interpsykiske dynamik.

Når jeg derimod skal bedømme, om narcissismebegrebet forekommer logisk konsistent, sådan som det anvendes i den *sociologisk-pædagogiske* debat (se Del II i denne bog), så forekommer det mig, at begrebet bliver *mindre konsistent*. De forfattere, der taler om den narcissistiske børnekarakter eller den narcissistiske ungdom, har som regel ikke gransket i den enkeltes livshistorie og dermed korreleret udvikling med afvigelse. De har heller ikke beskæftiget sig med dynamikken i enkeltindividets tilværelse. Ud fra en række symptomer dekreterer de tilstedeværelsen af en bestemt socialkarakter. Det vil sige, at de tager et begreb, der er udviklet i en, ret snæver og absolut individorienteret sammenhæng og bruger det frejdigt og uden de ellers foreskrevne præmisser i en langt videre sammenhæng end den, hvori det oprindeligt blev udviklet.

Ud fra "symptomer" (disciplinkrise, apati, manglende engagement) diagnosticeres hele befolkningsgrupper ved hjælp af et diagnostisk begreb, der er lånt fra det individorienterede, dybdegående behandlingsområde. Som terapeut og klinisk psykologisk arbejdende diagnostiker finder jeg den slags generaliseringer uacceptable, og hypotesen "den narcissistiske socialkarakter" forekommer mig derfor udokumenteret og i disse sammenhænge anvendt på logisk inkonsistent vis. Den stillede diagnose eller karakterisering bygger ikke på udviklingspsykologiske undersøgelser, der sammen med indføling i de dynamiske sammenhænge og i symptomernes betydning for symptom-bæreren tilsammen kan give anledning til kategoriseringen "narcissistiske karaktertræk".

A 2) Konkrete og pålidelige observationer?

Når jeg spørger mig selv om det teoretiske begreb "narcissisme" er baseret på konkrete og pålidelige observationer, må jeg, inden for *klinisk psykologisk praksis* forsigtigt svare "ja". Vi kan alle tage fejl, især på så vanskelige områder som de mellem menneskelige. Men når vi som diagnostikere eller behandlere udtaler os om narcissisme forstået i de fire førstnævnte betydninger af ordet, lægger vi altid konkrete observationer til grund for udtalelsen. Om de er pålidelige, afhænger i høj grad af iagttageren: vedkommendes modenhed, erfaring, indføling, præcision.

Inden for den *sociologisk-pædagogiske praksis* savner jeg en lignende konkret erfaringsbasis. Jeg betvivler ikke rigtigheden af de vanskeligheder, pædagoger og sociologer beskriver. Jeg finder det veldokumenteret, at der i folkeskolen i dag er disciplinkrise, og jeg mener at Ziehes, Döpss og andres fremstilling af børn, og af unge på den tyske EFG-uddannelse og på universitetet (se denne bogs s. 130-135) er funderet i konkrete iagttagelser. Observationerne er pålidelige og konkrete, men det som jeg finder udokumenteret, er forklaringsmodellen: den narcissistiske socialkarakter. Den er — i mine øjne — et postulat, en hypotese, opstået ved et skrivebord, i et tænkende menneskes hovede og har endnu ikke — for mig at se — overbevisende materialistisk grund under "fødderne". Jeg kan ikke finde belæg for de involverede forskeres påstand. De påstår blot. Nok har vi naturligvis lov til at tro på næsten hvad som helst — f.eks. ud fra politisk overbevisning — men så må tro vel kaldes tro, og ikke videnskab.

Jeg mener således, at det teoretiske begreb "den narcissistiske socialkarakter" nok er relateret til konkrete og pålidelige observa-

tioner, men at der er sket en logisk og metodisk fejlslutning fra observationerne til forklaringsmodellen, når modellen bruges så generaliserende som tilfældet er: nemlig om hele befolkningsgrupper.

Dette hænger for det første sammen med, at jeg som praktiker er vant til at se forskellig dynamik bag ensartede symptomer. Der er, i mit fag, ikke tradition for at se en eentydig sammenhæng mellem ætiologi på den ene side og udfaldssymptomer på den anden. Et menneske kan stjæle (rapseri = symptom) af utallige grunde. Forskellige diagnostiske kategorier, varierede dynamiske sammenhænge, motivation af yderst forskellig art kan relateres til samme symptom: at stjæle. Af denne grund mener jeg ikke, at samme symptomatologi (disiplinvanskeligheder, apati, manglende engagement) kan relateres til een samlebetegnelse: den narcissistiske børnekarakter.

For det andet hidrører min betænkelighed ved forsøget på at overføre et begreb fra et oprindeligt individorienteret over på et sociologisk felt fra overvejelser om forskelligartet metode. I en psykoanalytisk eller psykodynamisk og terapeutisk situation foregår iagttagelser og fortolkninger i en hermeneutisk tradition og i dyb og vedvarende interaktion med "patienten" eller indehaveren af de såkaldte narcissistiske træk. Som Kohut (se denne bogs s. 49) beskriver det, er det ikke objektive data, man i den terapeutiske situation indsamler, men genetisk rekonstruerede (dvs. psykologisk erindringsmateriale). Man registrerer således ikke objektive data som f.eks. "Mor døde, da pt. var 3 år" — men derimod oplevelsen, hos patienten, af denne mors død. Nogle fortolkninger må gøres om, igen og igen, og i overensstemmelse med patientens oplevelse. Teori-relationen til praksis er således under løbende korrektion i den dyadiske relation mellem terapeut og klient. Inden for sociologien kan en sådan intim teori-praksis relation ikke opretholdes, og fortolkningerne eller hypotese fremsættelserne kan vanskeligt korrigeres.

I sociologisk-pædagogisk sammenhæng er jeg derfor tilbøjelig til at mene, man bør udvise meget stor tilbageholdenhed med at antage hypotesen om den narcissistiske socialkarakter. Foreløbig er den en hypotese: der mangler klar forbindelse til de konkrete forhold, som den udtaler sig om. Ganske vist er der i vores samfund i dag rigelig dokumentationsmateriale gående på, at vore småbørn frustreres eller tilsidesættes, (eksempelvis den udearbejdende moder, der bliver dobbeltarbejdende, den stigende institutionalisering af børn, og den tidligere og tidligere indsættende institutionalise-

ring allerede i 2-3 måneders alderen). Men endnu mangler vi dokumentationsmateriale for, at disse samfundsbetingede forhold afstedkommer *netop* "den nye Narcissus".

A 3) Kan begrebet generaliseres?

Når jeg spørger mig selv: "Kan begrebet anskues mere generelt? Gælder teorien også uden for de oprindelige konkrete observationer?" så vil jeg — også her — svare i to afsnit.

Når vi for det første (se Del I) skal anvende narcissismebetegnelsen over for andre mennesker end dem, vi gennem længere tids praksis har anvendt den overfor, må vi udvise stor varsomhed.

Det er min erfaring, at teoridannelse undertiden har hjulpet mig til at se forekomster eller sammenhænge, jeg ikke selv havde øje for.

Således også ved brug af diagnostiske kategorier — eller rettere teori om personlighedsdannelse og personlighedsudvikling. Gennem en temmelig langvarig praksis har jeg fået integreret nogle (teoretiske) begreber, der har været mig til støtte i en daglig klinisk praksis. Men hver eneste gang, jeg om et nyt menneske opstiller en personlighedsvurdering, anser jeg denne vurdering for at være en hypotese, der kun kan afprøves i det videre samvær med vedkommende. (Undertiden bliver det naturligvis ikke mig selv, men en anden — underviser eller behandler — der overtager hypotesen og hypoteseafprøvningen).

Jeg mener derfor at have erfaret, at diagnostiske overvejelser, eller kald det tanker om personlighedsudvikling, kan hjælpe praktikerne mere generelt, nemlig over for nye tilfælde inden for undervisning og behandling. At have tilegnet sig en forståelse af narcissisme som tilstand, udvikling, karaktertræk eller patologi kan hjælpe, generelt, den praktiker, der skal arbejde med andre mennesker i behandlings- eller undervisningsregi.

Anderledes stiller det sig inden for det brede sociologisk-pædagogiske regi, hvor betragtninger om narcissisme ikke primært er individorienteret, men rettes mod en hel gruppe ad gangen (se Del II).

Endnu har jeg ikke mødt et overbevisende forsøg på at dokumentere tilstedeværelsen af en stadig mere udbredt "narcissistisk socialkarakter". Jeg mener derfor, at påstanden om en sådan endnu befinder sig på hypoteseplanet og endnu ikke på noget hypotestestende eller endsige på nogen måde verificeret niveau.

Den empiriske afprøvning af en ny hypotese kan i mine øjne ikke afskediges med nedsættende at kalde en sådan afprøvning for

”positivistisk”. Afprøvningen har at gøre med pålideligheden af en hypotese og den dermed forbundne generalisering.

Jeg kan ikke se, at socialisationsforskerne (pædagoger, sociologer, andre eksponenter for den kritiske teori) gør ansatser til at afprøve deres hypotese. De fremfører den blot, og synes at mene, at jo oftere den fremføres, jo mere overbevisende må den siges at være. Fejende generaliseringer som til eksempel Ziehes postulat om ”moderens ambivalente motivation” (den almene mors — eller kun den tyskes??) eller Laschs ”the immature, narcissistic American mother” (Lasch 1980, s. 292) giver mig det indtryk, at ordet ”narcissisme” i nogen grad anvendes ukritisk af de såkaldt kritiske tænkere fra Frankfurt, (og senere fra Hannover) samt af historikeren Lasch. Jeg mener, at man må spørge sig selv, om kejseren er ude at gå uden klæder på, i og med at narcissusteorien er ude at gå uden ordentlig teoretisk og praktisk iklædning i form af sandsynliggørelse og hypotesetestning.

Måske er der noget rigtigt i hypotesen om den nye socialisationstype. Men på den anden side: måske venter vi på et barn, der kan råbe op om ”Hvorfor har han ingenting på?”

Sammenfatning af spørgsmål i A 1 - 3

Jeg mener nok, at narcissmebegrebet anvendes logisk konsistent, og at diagnosen er baseret på konkrete iagttagelser, og at generalisering til nye tilfælde kan ske ud fra teorien — kort sagt jeg mener, at man kan svare ”ja” til, at narcissismebegrebet ”passer med virkeligheden” indenfor diagnostisk-terapeutisk arbejde med enkelt-individer.

Jeg er ikke så sikker på, at begrebet passer med virkeligheden, når det anvendes i bredere, sociologisk-pædagogiske sammenhænge. Min bog er et forsøg på at spørge, om kejseren i grunden har klæder på, når han paraderer under titlen ”den nye socialisationstype” eller ”den narcissistiske socialkarakter”.

B

Det andet overordnede spørgsmål, jeg stillede mig i relation til anvendeligheden af begrebet ”Narcissisme” var: ”Hvad kan det bruges til?”

”Får vi et øget handleredskab gennem anvendelse af begrebet?” ville jeg vide, og ”Er det handleberedskab, vi eventuelt får, i overensstemmelse med vore værdibegreber?”

I mit svar på disse to subspørgsmål vil jeg igen forholde mig til behandlerne (Del I i denne bog) på den ene side og sociologisk-pædagogisk orienterede forskere og praktikere (Del II i denne bog) på den anden.

B 1) Handleberedskab?

Når spørgsmålet er: ”Får vi et øget handleberedskab gennem anvendelse af narcissisme-begrebet?” vil jeg indledningsvis forholde mig til min egen praksis: den kliniske behandlers.

For at vi overhovedet skal gribe til teorier eller forklaringer, må der foreligge et problem, der nødvendiggør handling. Inden for behandlingsområdet er det problem, der har ført til teoretiseringen over narcissisme-begrebet ganske simpelthen det, at nogle mennesker har søgt hjælp til psykologiske problemer. Behandler og behandlet har sammen søgt forklaringer på, hvad der kunne være galt, siden livet kunne forekomme så besværligt og eventuelt meningsløst.

Jeg mener, at narcissismeteorien giver præmisser for relevant handling inden for behandlingsarbejde. Inden for mit fag finder jeg det hensigtsmæssigt at anvende individorienterede og/eller diagnostiske synsvinkler, i og med at alle mennesker har krav på en unik og personlig henvendelsesmåde. For at finde frem til en hensigtsmæssig måde at forholde sig på over for en klient, må man først og fremmest forstå klientens egen måde at forholde sig på til netop sit liv og dets valgmuligheder. Teori om narcissisme: dens udvikling og fejludviklingsmuligheder har givet mange behandlere, inklusive undertegnede, en øget indsigt i andre menneskers natur og et øget handleberedskab over for tidligere uforståelige eller uindlevelige reaktionsmåder. Især forekommer Kohuts handleanvisninger mig relevante, når han anfører nødvendigheden af at arbejde med overføringen, og med analyse af det forfærdelige i tab af kontrol frem for med indholdet (impulskravene) hos den narcissistisk forstyrrede person.

Mere alment kan man om behandlingsarbejde — psykoterapi og visitation af børn og unge til relevant miljøbehandling — sige, at teori-dannelse om personlighedsstruktur fremmer et nuanceret og til hvert enkelt tilfælde relevant behandlingsprogram.

Inden for det sociologisk-pædagogiske felt forholder det sig noget anderledes.

I problemformuleringsfasen har det ikke primært været behandlingssøgende, der over for behandlerne har berammet et problem. Kort sammenfattet kan det snarere siges at være disciplinkrisen i

skolen og en vis form for uopdragelighed hos den opvoksende generation, der har ført den ældre generation til at opkaste narcissismedebatten som teoretisk referensramme for de konstaterede problemer. Dette fremhæver Ziehe (1975) i begyndelsen af sin bog, og forsøger på at omgås problemet: nemlig det, at de voksne definerer de unge som "værende problemet" ved at foreslå, at generationerne sammen forsøger at forstå deres livssituation, idet begge parter må siges at være indvånere i et ukendt land (det samfund, der hastigt forandrer sig).

Imidlertid handler resten af hans bog om hans definition af problemet — hvilket for mig indebærer kim til selvmodsigelse. Det er tænkeligt, at han selv kan holde sig åben over for gensidige udvekslinger af erfaringer, men sådan som det lancerede begreb "den nye socialisationstype" anvendes i dag af andre (se denne bogs indledning og Del II), så mener jeg i høj grad, at den voksne generation gør sig til dommere eller definitorer af ungdommen. De gør unge til "objekt"er.

Alle de, der søger behandling, er ikke narcissistiske og skal ikke mødes som var de skåret over een kam og ens.

Når man derfor bredt omtaler ungdommen eller børn i skolealderen som værende ens — nemlig som værende repræsentanter for samme karaktertype — forsynder man sig imod to principper. For det første skal man ikke tro, at alle mennesker i én generation er ens. For det andet skal man endelig ikke — i refærdighedens navn behandle alle ens, for netop sådan en ensartet behandling er dybt uretfærdig over for mennesker, der adskiller sig fra hinanden. Dette ved de fleste pædagoger — eller forældre.

Når man derfor bårer en hel gruppe under een etiket, kan det godt være, at det øger ens handleberedskab i retning af at vide besked om, hvordan man skal behandle ungdommen eller børnene af i dag. Imidlertid mener jeg, at dette øgede handleberedskab må komme i stærk modstrid med nogle værdidomme, som i al fald jeg har, og sandsynligvis også flere andre med mig.

Jeg mener ikke, folk skal klassificeres under samme etiket på grund af deres alder, symptomatologi eller subkultur. Og jeg mener frem for alt, at det at behandle dem ens ud fra den slags overfladiske klassifikationssystemer er i modstrid med humanistiske og kritisk frigørende mål.

Jeg mener således, at narcissismebegrebet kan anvendes ved psykologisk behandlingsarbejde over for visse klienter, der selv ønsker hjælp til deres problemer. Her skaber begrebet et øget handlebe-

redskab hos behandleren. For så vidt skabes der også et øget handleberedskab hos pædagogen eller den sociologisk orienterede forsker, der opfatter ungdommen som repræsentant for "den narcissistiske socialkarakter", men jeg er tilbøjelig til at mene, at handleberedskabet kan føre på afveje, idet det er baseret på en række kortslutninger i problemformuleringen og fører ikke ud i differentierede og til den enkelte tilpassede programmer hos de programmerende.

B 2) Værdibegreber

Hermed er vi inde i en debat om værdier og normer. Det andet spørgsmål, jeg stillede under overtitlen "Hvad kan det bruges til?" var nemlig "Er et eventuelt forøget handleberedskab i overensstemmelse med vore værdibegreber?"

Udløses der rimelige og gode handlinger, set i relation til vore værdiforestillinger, og er handlingerne praktiske sat i relation til vore pædagogisk-psykologiske mål med socialisering af børn og unge?

Inden for behandlingssektoren finder jeg det rimeligt at anstille betragtninger over personlighedsstruktur med henblik på behandling, idet det meget klart og overbevisende fremgår, at forskellige mennesker ikke skal behandles ens. Det er eksempelvis meget væsentligt ikke at behandle en psykosetruet person, som var hun neurotiker: man risikerer som behandler at udløse et psykotisk gennembrud.

Ved at sætte mig ind i litteraturen om den narcissistiske personligheds udvikling mener jeg at have føjet væsentlige brikker til min viden og kunnen som terapeut. Men hvad skal begrebet bruges til inden for pædagogik, sociologi og historie?

Naturligvis er det spændende at foretage sig følgende tankeleg: er der en ny socialkarakter på vej? Spørgsmålet bliver: og hvad så? Skal teorien kun anvendes som brik i de højere læreanstalters puslespil omkring "hvordan er verden" — så kan denne brik vel ikke ligefrem siges at være farlig. Men hvis praktikere: lærere, socialpædagoger, psykologer går ud i verden og diagnosticerer på bred og uvederhæftig vis (dvs. uden egentlig indsigt i den enkelte personligheds dynamik og livsforløb), så kan vi risikere at stigmatisere de opvoksende unge, give dem skyld for vores magtesløshed og afskære os fra konstruktiv handlen. Skrivebordsfilosofi om samfundsforhold kan da blive til (selvopfyldende) projektioner af værste beskaftenhed.

Om dette skriver Unbehaun (Narziss 79), at han som lærer længe behandlede nogle af sine elever som narcissister, idet han ud fra narcissismedebatten forstod, at disciplin vanskeligheder skyldtes uformåen hos eleverne til at skelne mellem den ydre og den indre verden, at deres rigiditet skyldtes angst for forandring, og at deres kommunikationsvanskeligheder måtte tilskrives en narcissistisk undvigen det at adskille person og situation. Efter nogen tids pædagogisk behandling var disse elever igen i stand til at præsentere ydelser, der overhovedet ikke kunne bringes i samklang med narcissistbegrebet. Denne noget overraskende konklusion får mig til at tro, at den pædagogiske diskussion omkring narcissismebegrebet er funderet på ret så luftigt fundament, idet det i mine øjne er utroværdigt, at elever i et forholdsvis kortvarigt pædagogisk forløb kan bringes til at ændre deres karakter eller personlighedsstruktur. Terapeuter, der intensivt har arbejdet med narcissistiske forstyrrelser, omtaler årelang behandling.

Som nævnt i denne bogs kapitel 6 og 7 synes flere forfattere at mene, at det er muligt ad pædagogisk vej at påvirke dybtgående personlighedsstrukturer. Nogle uddannelsesforskere (Steinar Kvale) synes endda tilbøjelige til at mene, at "den alternative pædagogik" ved sine løse studiestrukturer må ses i sammenhæng med løse personlighedsstrukturer, omend han (på NFPF kongressen, København, oktober 1982) konkluderer at det ikke "entydig lod sig fastslå, om dette sammenfald (mellem de rapporterede konsekvenser af den alternative pædagogik og en almen narcissistisk socialisation) primært skyldes en almen narcissistisk socialisation i samfundet i dag, eller om sammenfaldet primært kan tilbagesføres til den alternative pædagogik." (s. 39). I min egen opfattelse af narcissistiske forstyrrelser, kan (voksen)pædagogikken på ingen måde indgå i personlighedsdannelsen, og det må således bero på grandiose forestillinger hos pædagoger, når de mener dette muligt.

Hvis man derimod vil anvende narcissismedebatten til at ændre på nogle samfundsforhold, der kan befordre det lille barns tilknytning til væsentlige kontaktpersoner, da er jeg som pragmatiker med på noderne. Jeg tænker her på lovgivning omkring barsel, jeg tænker på deltidsarbejde hos forældre, på smidighed i institutionsanbringelser, på ændrede bolig- og legemiljøer. I relation til det større barn og de unge må skolen opfattes som menneskelig og ikke som bureaukratisk organisation; uddannelsesmæssige og erhvervsmæssige muligheder for de unge må fremskaffes. Personligt behøver jeg imidlertid ikke narcissismedebatten for at mene, at dis-

se emner og samfundsændringer er væsentlige, hvorfor jeg mener, i det store og hele, at socialkarakterbegrebet *ikke* har væsentlig betydning for mig som politisk bevidst individ og ej heller som underviser eller terapeut.

Derimod har de teorier, jeg har skildret i første halvdel af denne bog haft stor betydning for mig, både som terapeut og som supervisor af andre. De har forsynet mig med et øget handleberedskab der — foreløbig — synes at kunne passe ind i mine hidtidige værdi-forestillinger.

Sammenfatning af spørgsmål i B 1 - 2:

Om anvendelighed og om værdier

Når jeg skal forsøge at sammenfatte min mening om narcissismebegrebet, må jeg anerkende dets teoretiske og praktiske værdi inden for behandlingssektoren med dens individorienterede forhold til andre mennesker.

Imidlertid opstår der nemt begrebsforvirring, når betegnelsen "den narcissistiske børnekarakter" bringes i anvendelse om en hel befolkningsgruppe.

For det første følger der som oftest ingen klar brugsanvisning med ved anvendelsen, der kan give modtageren mulighed for at bedømme om afsenderen nu taler om en *tilstand*, et *udviklingsstadium*, et *karaktertræk*, en *sygdomstilstand* foruden om den håndhævede hypotese om *socialkarakteren*.

For det andet støder begrebet på vanskeligheder af såvel teoretisk art (se s. 14 og kapitel 5 i denne bog) som af praktisk art. (Hvilken lærer mener at kunne se, at alle i hans klasse har en "narcissistisk socialkarakter"?) Ønsker man at beskrive den opvoksende generation under een hat (hvilket jeg jo stiller mig skeptisk over for af såvel realistiske som af humanistiske værdi-betonede grunde) kan den betegnelse, som en lille gruppe psykologer (nemlig Lis Bjørnø, Bente Madsen og Vagn Dalgaard, der har udfærdiget en reaktion til Skolepsykologernes Landsforening på børnekommissionens betænkning) har udarbejdet, nemlig "det meningsløse barn" bedre dække et sådant ønske om at beskrive et bredt spektrum af befolkningen. Dette mener jeg selv er en bedre betegnelse, fordi børn (og især de urolige børn, der i dag klages over i skole og hjem) sjældent lever op til beskrivelsen af den narcissistiske selvfordybelles *tilstand*, de er, qua det, at de stadig er børn, selvfølgelig stadig i kontakt med deres egen narcissistiske *udviklingsfase* med håb om almagtighed hos sig selv og andre, de har ikke flere narcissistiske

karaktertræk end alle andre, hvis vi definerer narcissisme som del i normaludviklingen såvel som del af en patologisk udvikling, og de kan endelig, efter min mening, ikke skæres over een kam ved at beskrives med et udtryk lånt fra *psykopatologien*. De mennesker, der i overvejende grad har foreslået at anvende betegnelsen narcissisme i forbindelse med socialkarakterbegrebet er pædagoger, sociologer og historikere, og de påpeger i høj grad historiske og samfundsmæssige påvirkninger af (vore institutioner og) vore opvoksende børn og unge. Når man om børn og unge anvender betegnelsen "det meningsløse barn" finder jeg dette udtryk mere rammende, fordi det i sig rummer en dobbeltbetydning: På den ene side er børn af i dag "meningsløse" i og med, at de på mange måder er overflødige i vores samfund og i deres familier, og dermed ikke understøttet med selvfølgelighed og mening i produktionens og i reproduktionens tjeneste. De børn, der således er understøttet med mangel på mening fra de voksnes og samfundets side, kan derved selv let blive identitetsløse og ikke hverken få eller have meninger om sig selv, omgivelserne, samfundet. En erfaren lærer fra et forstads kvarter til en stor by nævnte engang for mig, at hendes forældre ofte bemærkede, at deres børn var "tingsbevidste". De anskaffede sig stereo, støvler, tøj, racercykel. Hvis dette er "meningen" for mange unge: nemlig at benytte deres forbrugssamfunds enorme varetilbud til at købe, købe og forbruge, så er dette, i mine øjne, sandelig "meningsløst" i medmenneskelig og pædagogisk-psykologisk-politisk forstand.

Vi kan forhåbentlig som voksne over for en opvoksende generation forlene de unge med een eller flere former for mening og meningsfuldhed (af menneskelig, politisk, evt. åndelig eller religiøs art), og vi kan let fastslå unge i umuligheden af at udvikle mening og meninger ved at påberåbe os deres "narcissistiske karakter". Her er jeg selvsagt uenig med Thomas Ziehes oprindelige formuleringer (se denne bogs s. 115 ff og s. 148 ff), og han synes da også selv i hastig tilbagetog fra det af ham selv lancerede NST begreb.

Jeg vil foreslå, at man bruger betegnelsen narcissistisk om karaktertræk, der overvejende er af patologisk art (og dermed indeholder overinvestering af energi i Selv'et, regressive storhedsforestillinger og mangel på omverdensengagement), og at man udtrykkelig beskriver en afvigelse fra dette princip, når man eksempelvis taler om den "narcissistiske" udvikling, der fører frem til potentielt positive og højere former for narcissisme.

Jeg vil endvidere foreslå, at man ser med stor skepsis på begrebet "den narcissistiske socialkarakter", idet der hæfter bibetydninger af "sygdom" og uudviklethed ved betegnelsen, der uden tilstrækkelig problematisering er overført fra eet arbejdsområde (behandler-regi) til et helt andet (det pædagogisk-sociologiske felt).

Litteraturliste

(se alle tidligere kapitlers litteraturreferencer)

endvidere:

Bjørnø, Lis, Dalgård, Vagn og Madsen, Bente: "Børnekommissionens betænkning — den nye børnekarakter — og skolepsykologi". *Monografi nr. 21*, 1982, Skolepsykologi.

EFTERORD:

Som nævnt i 1996-Forord har forskellige psykoanalytisk orienterede retninger (ialt 4), bidraget på hver deres vis til videreudvikling af den diagnostiske betegnelse Narcissisme.

Efter læsningen af forfattere inden for disse retninger (især de 3 sidste) har jeg fundet det vigtigt kort at referere enkelte temaer. Det drejer sig om:

- *En tilføjelse* (vedrørende det af Kohut beskrevne bipolare Selv)
- *Enighed og forskelle* (mellem Kernberg og Kohut)
- *Differentialdiagnostiske overvejelser* (omkring forskellige diagnostiske klassifikationer)
- *Andre forfattere* (end de tidligere nævnte)

En tilføjelse

I min bog har jeg ikke skildret det bipolære selv indgående (se dog s. 50-53). De to selvobjekter, der skildres på disse sider skulle føre frem til, at barnet gennem sin "omformende inderliggørelse" (dvs. gennem det at indoptage billeder fra og af forældrene og gøre dem til sine egne billeder) forvandler sit idealiserede forældre billede til idealer og mål i sit voksne liv, mens det grandiose barn, eller som Kohut kalder det, "Stor-Selvet" omformes til mere realistiske ambitioner i det senere liv. Sker dette ikke i opvækstårene, kan det ske i den terapeutiske kontakt mellem terapeut og patient. Lykkes denne inderliggørelse fremkommer et modent og sammenhængende (kohærent) selv. Lykkes det ikke, truer fragmentering.

Denne omformningsproces skildres efter min mening klart og kortfattet i Peter Thielst's bog (1991), hvori han også beskriver Kohut's overvejelser fra 1984, om en tredje dimension i selvopfattelsen, der kan føre frem til dannelsen af et tripolært Selv.

Enighed og forskelle

De to forfattere, der oftest nævnes i forbindelse med nyere narcissismeteorier er stadigvæk Kernberg og Kohut. De er begge behandlere, psykoterapeuter, oprindeligt skolede psykoanalytikere. Kernberg bevæger sig over mod ego-psykologien og objektrelationsteorien, mens Kohut igennem årene vender sig fra driftsteori over mod sin egen nye retning – Selvpsykologien. Det tilrådes, at det følgen-

de afsnit læses efter gennemlæsning af kapitel 3 i denne bog, idet kapitlet netop handler om de to giganter. Lidt summarisk har jeg valgt at se på de to forfattere ud fra enigheder og forskelle mellem dem.

OM ENIGHED:

Både Kohut og Kernberg synes at kunne tilslutte sig DSM III's beskrivelse af de narcissistiske patienter (DSM III er forkortelse for "Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders" og er den amerikanske modpart til vores europæiske diagnoseliste ICD 10). Kernbergs patienter har nok gennemgående været dårligere/mere syge end Kohut's, i og med Kernberg har arbejdet på et hospital og Kohut med patienter, der opsøgte ham i privatpraksis. De narcissistiske personlighedsforstyrrelser karakteriseres ved:

- selvoptagethed
- ros- og anerkendelsestrang (fra omverdenen)
- udnyttende ovf. andre, med ringe indlevelse
- overfladisk charmerende, men arrogante
- forventer særlige ydelser fra andre, som var det selvfølgeligt
- har let til at føle sig ydmyget med skam og raseri til følge
- tomhedsfølelse
- evt. hypokondre symptomer.

Begge forfattere beskriver patientens overføring på terapeuten som værende præget af foragt og nedvurdering/undertiden afvekslende med idealisering; og terapeutens modoverføring som hyppigt præget af kedsomhed. Ofte raseri.

Begge tilslutter sig Hartmanns beskrivelse af narcissisten som een, der har foretaget en overinvestering af energi i Selv'et frem for i "objektet", dvs. den/de andre. Til denne definition om "libidinøs katexering/besættelse af selvet" (1966) følger Kohut følgende vigtige dimension; "modsætningen til narcissisme er ikke objekt-forhold, men objekt-kærlighed" (1971, p. 228).

Begge forfattere påpeger normale eller sunde former for narcissisme, Kernberg i 1980, Kohut i 1971 (den engelse udgave af "Narzissmus").

OM FORSKELLE:

Kernberg:

- Narcissisten har lavet en fusion af ideal-selv, realselv og idealobjekt, hvorved han ikke behøver andre, men er sig selv nok/ ikke afhængig, tit "tom". Umådeholdne mængder (oral) aggressivitet optræder og anses for at være medfødt.

- Aggressiviteten må konfronteres og analyseres, dvs. terapeuten må hjælpe patienten med at opleve/ikke undgå disse sider hos sig selv.

-Idealiseringen af terapeuten er forsvarspræget (er en projektion af patientens egen patologiske grandiositet). Terapeuten må undertiden acceptere patientens idealisering.

- Narcissistiske personlighedsforstyrrelser er altid dybt patologiske, kan ikke henføres til tidlige udviklingsstadier, og ligner heller ikke normale småbørns faserelaterede udtryksmåder. (Kernberg 1975)

Kohut:

- Patienten trænger til "selvobjekter" (se s. 50 ff i denne bog), der kan hjælpe/regulere patientens selvfølelse og selv værdsopfattelse gennem det at udvise empati. Aggressiviteten optræder som reaktion på svigt i empatien: dette udgør en gentagelse af oprindelige traumer.

- Da aggressivitet er sekundær til empatiske svigt, må empatien vægtlægges; "Hvad betyder det for dig, at jeg ikke forstod?"

- Idealiseringen af terapeuten er en reaktivering af primitive forældre billeder. Patienten 'ser' terapeuten som han i sin tid så forældrene. Terapeuten må arbejde egen uvilje mod at idealiseres, for patienten skal netop gennem idealisering foretage "transmuting internalisation" (se denne bogs s. 62) af Thielst oversat til omformende inderliggørelse.

- En narcissistisk fase er del af normaludviklingen, dvs. at den terapeut, der empatisk ser patienten "indefra" og ikke udefra, forstår, at når patienten går i eet med terapeuten, er det en afspejling af en normal udviklingsfase.

Kernberg

– Af alle borderline patienter er narcissistiske nemmest tilgængelig ovf. terapi (dog er dette afhængig af hvor dårlig patienten er).

Kohut

– Alle narcissister er tilgængelige for terapi, men ikke i form af neurosebehandling.

FORSKELLE I DIAGNOSTISKE OVERVEJELSER:

Kernberg

– Narcissisten har en særlig personlighedsmæssig konstellation, men ligger indenfor borderline/grænsepsykose-området.

Kohut

– Borderline og Narcissisme er nært beslægtet og betegnelserne bruges undertiden som synonyme. (Måske har Kohut ikke haft så mange psykotiske/grænsepsykotiske klienter?)

Differentialdiagnostiske overvejelser

Den læser, der har særlig interesse i differentialdiagnostiske overvejelser (om forskel mellem grænsepsykotisk/borderline og narcissistisk personlighedsforstyrrelser på den ene side, og forskel mellem disse diagnostiske betegnelser og psykoser (sindsygdomme) og psykopati (tidligt skadede/tidlig frustration) på den anden side kan hos Masterson (1981) i kapitel 2 læse en klar udredning af disse komplicerede forhold.

Diagnostiske overvejelser sættes her, som i anden psykoanalytisk litteratur i relation til tidlige udviklingsfaser. Masterson er tilbøjelig til at mene, at den narcissistisk ramte person er skadet tidligere i sin udvikling end den grænsepsykotiske, i og med at grandiositets- og omnipotens-forestillinger endnu ikke udgør overståede stadier i personen. Den narcissistisk ramte skulle således være tidligere skadet, eller standset, eller fikseret i sin udvikling end borderlinepersonen. Andre (Kernberg) er tilbøjelig til at mene det præcis modsatte, fordi den narcissistisk prægede person gennemgående udviser større realitetssans end borderlinepersonen.

Alt dette kompliceres af senere erkendelse (Masterson 1990) om higher-level og lower-level borderline strukturer, med og uden nar-

cissistiske træk. Det er dog et faktum, at borderline patienter kan optræde *uden* narcissistiske træk. Mens tidligt skadede, psykopatiske karakterer oftest udviser narcissistiske sider.

I Michael Stones bog om "Abnormalities of Personality" (1993) forekommer det mig, at han peger på en slags "løsning" på de mange modsigende udsagn i litteraturen om diagnostik. Han omtaler (s. 155) det faktum, at klinikere oftest oplever deres personlighedsforstyrrede klienter præsentere symptomer på to eller flere af de etablerede diagnosekategorier. Han foreslår (kap. 12 s. 262), at "Narcissistisk personlighedsforstyrrelse og iøjnefaldende narcissistiske træk kan forekomme sammen med andre personlighedsforstyrrelser" (min oversættelse) og med denne tilsyneladende banale påpegning løser han nogle af de diagnostiske tvistigheder, som forskellige forfattere har søgt at udrede.

Andre forfattere

Vi kan nu vende os mod forfattere, der skildrer børns opvækst og udvikling i her-og-nu'et, fra Mahler (1975) til Stern (1985) og Berg-Broden (1991). Her kan vi søge efter observationer, der kan belyse nogle af de i det foregående afsnit skildrede forståelsesrammer (Krøjgaard, 1995).

[Disse forfattere vælger at beskrive det, som Stern kalder "det observerede barn", dvs. levende nutidsbørn, som sansemæssigt og empirisk opleves og beskrives af forskeren. Dette "observerede barn" står i modsætning til "det kliniske barn", dvs. det barn, som kan rekonstrueres af terapeut og patient ved bearbejdelsen af den nu voksne patients livshistorie.] Observationen af spæd- og småbørn kan foreløbig ikke be- eller afkræfte Kohuts teori om det bipolære selv (eller måske tripolære, se Kohut 1984), ej heller Kernbergs beskrivelse af indre selv- og objektrepræsentationer. Dette skyldes naturligvis vanskelighederne ved at vide, hvad der foregår inde i de observerede småbørn; det er ikke altid, at eksperimenter kan lægges således tilrette, at man ud fra børns adfærd og reaktioner kan slutte sig til de indre processer. Det er imidlertid tankevækkende, at hele Sterns bog beskæftiger sig med udvikling af Selvet, og han beskriver det allerspædeste barn som værende i besiddelse af "an emerging Self" – måske oversættelig som "det gryende Selv". I lighed med Kohut taler også Stern om et "kærne-selv", og jeg må indrømme, at jeg forestiller mig, at Stern er ude på, i observatio-

nerne omkring spædbørn, at levere bevismateriale til Selvpsykologiens personlighedsopfattelse.

Det er for mig indlysende, at spæd- og småbørnsforskning i årene fremover vil indgå i et tættere og tættere samarbejde med de 4 psykoanalytisk orienterede retninger, som blev nævnt i denne bogs 1996-Forord. Margareta Berg-Brodens bog om "Mor og barn i Ingenmandsland" (1991) peger allerede på et sådant samarbejde, og adskillige steder i Skandinavien arbejdes der direkte med det tidlige mor/barn forhold hos truede eller enlige mødre. Man håber på ved en tidlig indsats at hindre eller afhjælpe senere potentielle skader.

Foruden Stern (1985) kan der være rimelighed i idag at nævne andre forfattere, hvoriblandt Masterson (1972, 1976, 1981, og 1985) hvis teoridannelse omkring borderline og narcissisme-problematikken i høj grad har vundet indpas i Danmark og i det øvrige Skandinavien. Igennem 80'erne og 90'erne har han mange gange været i Danmark (og Skandinavien) for at undervise og supervisere, oftest på psykiatriske afdelinger. Han er tilhænger af Kernberg og har videreudviklet dennes teoribygning og har samarbejdet med bl.a. Rinsley (se litteraturlisten). Mange psykoterapeuter og andre behandlere har dannet studiekredse omkring hans arbejdsmåde og klare teoridannelse og har så "løbende" deltaget i hans seminarer. I denne sammenhæng vil jeg henvise til Karen Vibeke Mortensens artikel (1990) om hans behandlingsmåde.

Objektrelationsteoretikere af såvel engelsk, amerikansk og svensk oprindelse har også trængt sig frem i Danmark. Det er ligefrem sådan, at nogle forfattere f.eks. Hamilton (1992 s. 85) fremhæver, at denne retning er udviklet for bedre at forstå og behandle narcissistiske, borderline og psykotiske patienter. Disse s.k. før-ødipale patienter er mennesker, der ikke primært er neurotikere, dvs. præget af indre konflikter. De har identitetsløshed og identitetstab som udløsningsfaktorer i relation til deres symptomer og deres søgen efter behandling. Sagt med Selvpsykologiens ord; "de er repræsentanter for forstyrrelser i Selvet" (disorders of the self). Disse patienter synes at "fylde" praktiserende terapeuters venteværelser, eller i det mindste terapeuternes opmærksomhedsfelt angiveligt til forskel fra patienter før 2. verdenskrig, der nemmere lod sig diagnosticere og forstå som værende neurotikere. Som bekendt kan neuroti-

kere siges at lide under ødipal problematik, dvs. under følger af traumer, der er indtruffet fra ca. 4-5 års alderen og frem, mens de mennesker, der lider af pre-ødipal problematik må formodes at være traumatiseret i den dyadiske fase af deres tidlige liv, mor-barn fasen.

Ludwig Igra (1989 og 1990) fra Sverige har som repræsentant for objektrelationsteorien flere gang besøgt Danmark for på seminarer at undervise og supervisere terapeuter, der arbejder med særligt vanskelige klienter.

Det er efter disse tilføjelser stadig ikke muligt – hverken for mig eller andre (se f.eks. Hamilton, 1992 eller Chessick, 1985) – at udtale sig entydigt og uden selvmodsigelser omkring narcissismebegrebets kompleksitet.

Nogen syntese kan det ikke blive til, hverken af de 4 nævnte psykoanalytisk orienterede retninger, eller omkring forskelligartede opfattelser af begrebet Narcissisme. Det er mere realistisk at stille sig afventende som Killingmo (1985 og 1986) over de uoverensstemmelser, der må erkendes og håbe på en fremtidig ny-integration af teoretisk art over for disse divergerende strømninger.

Litteratur:

- Akhtar, Salman: *Broken Structures: Severe Personality Disorders and their Treatment*. Jason Aronson, 1992, USA.
- Alvesson, Mats: *Sociala Störningar av Självet – Om den narcissistiska karaktärsstörningens utbredning*. Studentlitteratur, 1989, Sverige.
- Berg-Broden, Margareta: *Mor og Barn i Ingenmandsland – intervention i spædbarnsperioden*. Hans Reitzel, 1991, København.
- Chessick, Richard D.: *Psychology of the Self and the Treatment of Narcissism*. Jason Aronson, 1985, USA.
- Hartmann, Heinz: "Comments on the Psycho-analytic Theory of the Ego" I: *Essay on Ego Psychology*. The Hogarth Press, 1964.
- Hamilton, N. Gregory: *From Inner Sources*. Jason Aronson, 1992, London.
- Kernberg, Otto F.: *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. Jason Aronson, 1995, N.Y.
- Kernberg, Otto F.: "Factors in the psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personalities". *Journ. of the American Association Psychoanalysis*. 1970, 18.udg.

- Kernberg, Otto F.: "Further Considerations of the Treatment of Narcissistic Personalities". *International Journ. of Psychoanalysis*, 1974, 55.
- Kernberg, Otto F.: *International World and External Reality*. Jason Aronson, 1980, N.Y.
- Killingmo, Bjørn: "Problems in contemporary psychoanalytic Theory: 1. Controversial issues, 2. Lines of Advance". *Scandinavian Journ. of Psychology*, 1985, 26 (1) og 1985, 26 (2).
- Killingmo, Bjørn: "Teoriutvikling innen klinisk dynamisk psykologi". *Nordisk Psykologi*, 1986, 38 (4), p.243-252.
- Kitron, David G.: "Narcissism and Object Love as Separate but Dependent Developmental Lines". *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1991 (46).
- Kohut, Heinz: *The Analysis of the Self*. International Universities Press, 1971, N.Y.
- Kohut, Heinz: *How does Analysis Cure?* University of Chicago Press, 1984.
- Kohut, Heinz: *The Restoration of the Self*. International Universities Press, 1977.
- Krøjgaard, Peter: "Dannelsen af barnets indre univers: - Om forholdet mellem psykoanalytisk udviklingsteori og utviklingspsykologi". *Nordisk Psykologi*, 1995, 47 (3).
- Igra, Ludwig: *Psykoterapi på liv og død*. Hans Reitzel, 1990, Kbh.
- Igra, Ludwig: *Objektrelationer og Psykoterapi*. Hans Reitzel, 1989, Kbh.
- Lowen, Alexander: *Narcissisme og terapi*. Borgen, 1984.
- Mahler, Margaret m.fl.: *The Psychological Birth of the Human Infant*. Basic Books, 1975, N.Y.
- Masterson, James F.: *Psychotherapy of the Borderline Adult: a Developmental Approach*. Brunner/Mazel, 1976, N.Y.
- Masterson, James F.: *The Narcissistic and Borderline Disorders*. Brunner/Mazel, 1981, N.Y.
- Masterson, James F.: *Treatment of the Borderline Adolescent: a Developmental Approach*. John Wiley & Sons, 1972, N.Y.
- Masterson, James F.: *Det truede selv: borderline og narcissisme - personlighedsforstyrrelser i det moderne samfund*. Hans Reitzel, 1990, Kbh.
- Morrison, Andrew P.: *Essential Papers on Narcissism*. New York University Press, 1986.
- Mortensen, Karen V.: "The Masterson Approach - en behandlingsform for Borderline-tilstande". *Matrix*, 1990, p.33-44.
- Møhl, Bo: "Narcissisme - Almagt eller Afmagt". *Psyke & Logos*, 1983 nr. 1.
- Stern, Daniel N.: *The Interpersonal World of the Infant*. Basic Books, 1985, N.Y.
- Stone, Michael H.: *Abnormalities of Personality*. W.W. Norton & Co., 1983, N.Y. London.
- Thielst, Peter: *Selvpsykologi, en ny teori om Selvet*. Gyldendal, 1991, Kbh.